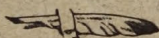

MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA.

A

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI :

TRENCSÉNY KÁROLY,
TITKÁR.

XVII. ÉVFOLYAM. I. FÜZET.

ZOMBOR.

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBÓL.
1901.

Tájékoztatásul.

A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat 1883-ban alakult azon czélból, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ágában művelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történelem- és régiségkedvelő, férfi vagy nő, aki ez iránt szándékát az egyik elnöknél vagy a titkárnál írásban személyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénztárába évenként 6 korona tagsági díjat fizet. A kötelezettség három évre szól. A ki ennek leteltével kilépését a titkárnál írásban be nem jelenti, annak kötelezettsége további három évre is megmarad.

Működő tagok azok, kik **tettlegesen** elősegítik a társulatot czélja elérésében, s felolvasásra illetőleg az Évkönyvben való közlésre munkálatokat küldenek be. A működő tagok tagsági díjat nem fizetnek.

Alapító tag az, a ki egyszersmindenkorra legalább 100 korona alapítványnyal járul e társulat czéljai előmozdításához.

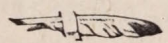
A társulat minden rendű tagja fel van jogosítva az őt megillető társulati czímek használhatására.

Kérjük t. tagtársainkat, hogy a társulatot, vagy az Évkönyvet illető bármely ügyben (hiányzó Évkönyv, hibás címzés, lakás- vagy név változtatás stb.) a titkárhoz fordulni szíveskedjenek.

A

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI :

TRENCSENY KÁROLY,

TITKÁR.

XVII. ÉVFOLYAM. I. FÜZET.

17, 18,

ZOMBOR.

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBÓL.

1901.

302400

MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Elnöki megnyitó beszéd.

— Elmondta Czirfusz Ferencz a társulatnak 1901. évi januárius hó 13.-án a vármegyeház kistermében megtartott évi rendes (XVIII.) közgyűlésén. —

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Bécses figyelmét oly tárgyra kívánom irányítani, melyről röviden egyik választmányi ülésen már szóltam, de a melyről ezúttal mégis bővebben óhajtanék beszélni.

A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat alapszabályait a felsőbb hatóság 1884-ben megerősíté. Ügyeinket azóta ezen szabályok irányítják.

Minden kezdet nehéz, mi azonban most is a kezdet nehézségeivel küzdünk, mert legnagyobb ellenségünket — a közönyt, mai napig sem voltunk képesek legyőzni. Néhány ügybuzgó társunk ezt látván, a helyi és vidéki lapokban azon nézetnek adtak kifejezést, hogy társulatunk — az alapszabályok megváltoztatásával — vegyen fel hangzatosb nevet, p. o. „Museum-egyesület“ címet, továbbá munkakörét fektesse szélesebb alapokra, nevezetesen: külön szakosztály kultiválja az irodalmat, mert szerintük magunk iránt csakis így kelthetünk a közönségben nagyobb figyelmet.

Bármennyire tiszteljem is mások véleményét, meg vagyok győződve, hogy társulatunkat ez az út nem vezeti Rómába. Ugyanis: míg társulatunk épülete szilárd alapokon nem nyugszik, addig oda újabb részeket betoldani, az alapfalakat meglazítani nem szabad. Egyébként is az alapszabályok 3. és 26. §-ai a munkára elég tág teret nyújtanak; hiszen muzeumunkat

folyton fejlesztjük és gyarapítjuk, a szépirodalmat azonban társulatunk munkakeretébe azért sem illeszthetjük be, mivel ennek iránya céljainktól teljesen eltér; e mellett évnegyedes füzetünk a napi és szaklapok által bőségesen dédelgetett szépirodalmat kellőképen úgy sem kultiválhatnák. Kérdés tehát az: miről írjunk évkönyvünkben, vagy miről tartsunk felolvasásokat, hogy a Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat iránt a közönségben nagyobb érdekeltséget kelthessünk?

Szerintem minél több szakavatott működő tagot nyerünk meg ügyünknek, de egyúttal rontsuk le azon téves nézetet, mintha évkönyvünkben csak a régmultakról volna szabad írni, mintha kizárólag csak a levéltárak nyújthatnának anyagot a felolvasáshoz, melyekhez a vidéki tagtársak úgy sem könnyen juthatnak.

Igen, kutassuk ezután is a vármegyénk multját felderítő adatokat; vétel, ajándék és ásatások által gyarapítsuk a muzeumba való tárgyakat, de ezek mellett írjuk le a jövő nemzedék számára a jelen állapotokat is, hasonlítsuk össze a mostani kor kulturviszonyait, iparát és kereskedését stb. az előző századbeliakkal, nevezetesen:

Írhatunk és felolvasásokat tarthatunk a vármegye természeti, föld- és vízrajzi viszonyairól, a Duna-Tisza fejlődéséről, régi és újabkori mederváltoztatásokról, öblözeteikről, az átvágásokról, a védő gátak hosszúságáról, az ármentesítési és vízlecsapoló társulatokról, a hajómalmokról, különös figyelemmel a reáljogú hajómalmok számára. Jelöljük meg a komp-átkelési helyeket, mutassuk ki a Ferencz-csatornai hidak számát, s hogy azok között van-e olyan híd, melyen négyezer kilogramm súlynál nehezebb gazdasági gépek is átvihetők. Az államépítészeti és a folyammérnöki hivatalok nagy szolgálatot tennének társulatunknak, ha a fenti adatok érdemében szívesek volnának nyilatkozni, s időről-időre tapasztalataikat velünk közölnék. Az államépítészeti hivatal mutathatná ki az 1876-ik évi október hó előtti gazdasági, ipari és más gőzgépek számát, valamint azt is, hogy

azon idő óta a gőzgépek és a vizsgázott gőzgépkezelők száma mily mértékben szaporodott? A törvényhatósági, községi és a műutakról, valamint az azokra fordított összegekről, az útdók mennyiségéről szintén a nevezett hivatal adhatna felvilágosítást.

Nem kevesebb érdekléssel bírnak a gazdaság körébe vágó adatok. Például vármegyénkben mennyi a használható föld? Mily mértékben termeltetnek az általános és különleges növények; a kalászos vetemények mellett a kender, dohány, komló, a mesterséges takarmány, a czirok, a rizs? Mennyi szarvasmarha, ló, sertés stb. vitetik ki? A gyapjú- és a hústermelés vármegyénkben mily arányokat ölt? Ezek mellett az állategészség gondozása s az arra fordított összeg mennyisége is figyelmet érdemelnek. — Nincs benne kétségem, hogy gazdasági egyletünk fog írni a tejszövetkezetekről, a vaj, baromfi, tojás és toll exportról, az újvidéki zöldségkivitelről, a munkás-cseléd segítő pénztárakról, ez utóbbi azért is nevezetes, mert eddig a munkások különböző szocialista kasszákba fizették megtakarított filléreiket.

A nevezett egylettől fogjuk megtudni, hogy a lakosok hol foglalkoznak kertészettel? Mely piacokat keresik fel és hogy a boltárkertészeket túlszárnyalták-e már? — A homoki bor és az asztali szőlő kivitele mily arányokat ölt? — Továbbá: hány faiskola, hány ezer csemetével és hány gyümölcsészeti egylet volt vármegyénkben a XIX-ik század végén. A kis-szállási és a futtaki uradalmakon kívül kivitelre mely községek és városok termelnek nemes gyümölcsöt? A szilvatermelés fokozása céljából a világhírű Saint Julien és Myrabeau fajta szilvából mely faiskolánál rendelhetünk facsemetéket vagy legalább ojtó ágakat? Hány gazdasági ismétlő iskola van nálunk felállítva? Végre gazdasági egyletünktől tudhatnók meg azt is, hogy az agromgeologiai szakosztály, melyet a földművelési miniszter a földtani intézet keretében felállított a gazdálkodás gyakorlati szempontpontjából, hány helyen vizsgálta meg eddig a talajt s mi az eredmény?

Hálás témára találna, ha valaki Bácska társadalmi és kulturális viszonyait a XVIII. század végétől a mai napig levezetné; ha a közép- és szakiskolák fokozatát, számát kimutatni és közben a bajai főgymnasiumnak az 50-nes években teljesített hazafias működését ecsetelné. — Hálás szívvel fogadnók azt is, ha valaki a népiskolák történetét megírná, nevezetesen ha a népiskolák és tanítók számának óriási mérvben való emelkedésére számadatokkal rámutatna; ha az iskolák ingó és ingatlan vagyonának értékét, továbbá az összes ösztöndíjak tőkét kimutatná, és végre, ha az illető szólana a humanitárius egyletek számáról, vagyonáról és üdvös működéséről, összehasonlítván a jelent a multtal.

Érdekes volna a jövő nemzedékkel tudatni, hogy vármegyénkben hol állítottatott fel az első nyomda? Hány gyors- és kézi-sajtó van jelenleg? Mikor és hol jelent meg az első könyv és hírlap? Hány heti, napi stb. lapja van megyénknek? Hány bel- és külföldi lap adatik le postáinkról! Hány kötetből álló köz- és népkönyvtárunk van jelenleg?

Fontos a közegészségügy statisztikája is. Hány medicinae doctor szolgálja nálunk az egészségügyet? Hány reál- vagy személyjogú és kézigógytárunk van? Hány artézi kút fúratott eddig? A születési, esketési és halálozási esetek, valamint a közkórházak s az azokban ápolt betegek számát mindnyájan óhajtanánk tudni.

A telepítésről, a ki- és bevándorlásról, a szociálismus első fellépéséről, terjedéséről és hanyatlásáról a jelen korszak szedje össze az adatokat. És mivel vármegyénkben legkedvezőbb az, hogy a mezőgazdasági művelés alatt álló területnek csak 18 százaléka nagybirtok, tegyük vizsgálódásunk tárgyává, hogy ennek daczára miért ütötte föl fejét itt is a szociálismus és miért fordul elő a kivándorlás?

Egyik jelesünk azt mondja: „Csak a gazdag nép lehet szabad és független“, e végből vessünk számot magunkkal, tekintsük meg birtokíveinket, hasonlítsuk össze vagyonunkat

terheinkkel, járjunk utána, hogy a XIX-ik század végén mennyi az egyenes és pótdónk? Azt hiszem, ezen adatokból hasznos tanuságot vonhatunk le.

Tán itt lehetne figyelmünket kiterjeszteni a vármegyében létező összes pénzügyintézetekre, az árvatárak tőkéire, az árvák számára, kiterjeszkedvén a vagyontalan árva gondozására és az árvaházakra.

Az ipar és a kereskedés jelen állapotának feljegyzéséről se feledkezzünk meg. — Köztudomású dolog, hogy a mezőgazdaság hanyatlása visszahatással van az iparra és a kereskedésre, mert kevesebb a megrendelő, a vevő és rosszabb a fizető képesség. Mindenek előtt írjuk össze Bácskában a jelenleg üzött iparágakat, szóljunk a föllendült, keresettebb és a hanyatlásban levő ágakról, vagy a melyek már teljesen szünőfélben vannak. Kutassuk ki, vajjon mi okozza azt, hogy például a cipőiparnál különösen a kisiparost a bécsi, marburgi, mödlingi és a prágai cipőgyárak már-már elnyomják. Ezzel kapcsolatosan gyűjtsünk adatokat a vármegyében üzött bőrgyártásról és miután pedig a kereskedelmi miniszterium leginkább csak az indiai kecskebőr készítéséhez nyújt segílyt, vajjon ezen körülményt megfigyelik-e iparosaink? Az ipar minden ágára ki nem terjeszkedhetvén, arra kérem munkatársainkat, hogy a gyáripar jelenlegi működésére legyenek szívesek figyelemmel lenni.

A vármegyei levéltárból látjuk, hogy a kereskedés különböző ágait a tekintetes karok és rendek az akkori viszonyokhoz képest eléggé ápolták, így például: midőn az apatini kenderkereskedés, különösen pedig a kivitel hanyatlani kezdett, a megyegyűlés erélyesen intézkedett. Érdekes tudni, hogy régebben a búzafölösleget liszt alakjában vármegyénk a déli tartományokba exportálta. Grafikon segítségével tegyük szemlélhetővé a jelenlegi kereskedés különböző ágait, összehasonlítván a multat a jelennel.

Mária Terézia 1763. augusztus hó 16-án a kamarai alattvalók jóléte szempontjából az eperfaültetést és a selyemtenyészést

elrendelte. Ez érdemben igen érdekes, itt-ott komikus adatokat szolgáltat a vármegyei levéltár. Ennek ellenében mutassuk ki a jelenkor nagy haladását, melyet kizárólag az önzetlen lelkű Bezzerédj Pál selyemtenyészési miniszteri biztosnak köszönhetünk, ki alig két évtized alatt a selyemtenyészést Bácskában virágzásra emelte, milliókat adván a selyemtenyészők kezeibe.

A vármegyénkben űzött háziiparról is sokat feljegyezhetünk. A vessző-, a gyékény- és a kosárfonás a délvidéki tartományokban piacot teremtett magának, e tekintetben az apatini háziipar tűnik ki leginkább. — Örömmel látjuk, hogy újabban a czirokseprűvel való kereskedés lábra kap; a csantavéri és zombori és más piacokról sok ezer seprűt visznek el az idegen kereskedők. A czirok mmázsáját a gyárak 18—20 koronával fizetik, de ha a termelvényt a földműves maga adhatja el, holdanként 60—80 koronával fokozhatja jövedelmét. Kunágotán két tanító kezdeményezésére 5—600 k. hold czirokot természetnek, ott most cziroktermény-földdolgozó és értékesítő szövetkezet van alakulóban. Hasonlítsuk össze a jelent a multtal. Hajdanában sok helyütt a nők nemcsak a fehérneműt, hanem a maguk ruházatát is házilag állították elő; a cserepes, kőműves, ács stb. télen át háziiparral pótolta nyári keresményét.

Vessük össze a közigazgatás és a törvénykezés jelenét a multtal. Bizonyára örvendetes haladást konstatálhatunk. A fogházak benépesedése, a bűnügyek nagy száma és különfélesége azonban — úgyhiszem — a jelenkor mérlegét le fogja nyomni.

A sok üdvös intézmény közt tán egyet sem hozhatunk fel, mely oly szembeszökő előhaladást mutatna, mint a posta. Ne menjünk vissza a messze multba, midőn az úgynevezett kurrenseket a házatlan zsellérek, vagy a falu végén lakó cigányok továbbították, elég ha 25—30 évre visszagondolunk, midőn csak a főbb útvonalokon közlekedett a kocsiposta, a dilizsánsz pedig éppen látványosság számba ment. Baján, Zomborban, Szabadkán és a népesebb városokban a postai dolgokat egy-egy postamester egy expeditorral végzé, az összes leveleket és újsá-

gokat egy levélhordó kézbesítette, holott ma ugyanazon helyeken 9 levélhordó, 2 sürgönykézbesítő, 12 postatiszt és 8—9 hivatal-szolga van alkalmazva s ezek is csak megfeszített erővel képesek dolgaikat pontosan elvégezni. Hasonlítsuk össze a régi állapotokat az újakkal, a levél, a pénz, a málna stb. forgalmát! Mutassuk ki, hogy 50 év előtt hány postamester volt és hány van ma? És hogy a postán, a távirdán és a telefon mellett jelenleg hány férfi és hány nő van alkalmazva? Mily tanulságos adatok lesznek ezek 100 év múlva!

Mélyen tisztelt közgyűlés! A XIX-ik század utolsó napján a „Budapesti Hirlap“ így sóhajtott fel: „Magyarországon igen keveseknek jutott eszébe olyan feljegyzéseket tenni, melyekből ma híven megtudnók festeni a multnak képét, akár gazdasági, akár szociális tekintetekben.“ — A „Századok“ című füzetek, sőt saját jegyzőkönyveink is igazolják, hogy én már régen sürgetem, hogy minden város, község, intézet stb. vezessen annalest, jegyezze fel az illető hely nevezetesebb eseményeit, — ámde törekvésem eredménytelen maradt.

Mulasztásainkat hozzuk helyre. Minden brans a maga körében gyűjtsön adatokat, azokat hozzánk küldje be, vagy gyűléseinken olvassa fel. Ezek mellett azonban ne hanyagoljuk el a levéltári kutatásokat, ásatásokat, vétel vagy ajándékozások által gyarapítsuk muzeumunk tárgyait, jeleseink arczképeit, ruhadarabjait, életrajzát gyűjtsük össze, sőt karoljuk fel Hevesi Józsefnek az időmuzeumra vonatkozó indítványát: fonograf segítségével a beleszóló hangját és szavait örökítsük meg. Tehát muzeumunkban létesítsük Edison legcsodásabb találmányát. „Mit adnánk érte — mondja Hevesi — ha ma például magunk előtt látnók márczius 15-ének nagy jelenetét? vagy Rákóczy, Petőfi, Kossuth vagy Erzsébet királynénk zengzetes magyar beszédét hallanók? Sajnos, ezek ma már nem pótolhatók. De gondoskodnunk kell már most a jövőről és megőrizni a jövő számára azt, a mit a jelenben lehet.“

Midőn a fentérintett iránynézeteimet a mélyen tisztelt közgyűlés, különösen pedig működő tagtársaink becses figyelmébe ajánlani bátor vagyok, — a Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat XVIII-ik közgyűlését ezennel megnyitom.

Vármegyénk régi birtokosai.

I.

A Gutkeled nemzetség.

Az Árpádok korából csak kevés bácskai birtokos családnak emléke maradt reánk. Főleg a tatárjárást megelőző korból felette ritkák a vármegyénkre vonatkozó oklevelek s így a Gutkeled nemzetségről, mely egyike volt az itteni legősibb birtokosoknak, szintén csak gyér adatokkal rendelkezünk. Eddigi tudomásunk szerint a Gutkeled nemzetség Péter király korában (1038—47) német földről költözött hozzánk s tagjai mindjárt letelepedésük után az ország különböző részeiben, főleg pedig Bács megyében tetemes birtokokat nyertek királyi adomány gyanánt. Utódaik közül az első, a ki a történelemben nagyobb szerepet játszik, Gutkeledi Vid, vármegyénk főispánja s a futtaki uradalom birtokosa. Salamon király idejében ő volt a királyi hadak vezére, s 1074-ben az ismeretes mogyoródi ütközetben a bácskai dandárok élén hősi halált halt. Családjáról és rokoni összeköttetéseiről mit sem tudunk; tény azonban, hogy utódai Bács megyében továbbra is birtokosok maradtak.

IV. Béla király idejében a család igen előkelő tagokat számlált. 1250. aug. 11.-én a király előtt egyeztek meg az ezen nemzetségből származó István szlavoniai bán, Privard, ungmegyei főispán, Csepán fia Keled, bácsmegyei birtokos, továbbá Tiba fia Tiba, Miklós fia András, Apai fia Apai, László és fivére Aladár, hogy miután a szatmármegyei Sárváron fennálló családi monostoruk, mely Szent Péternek volt szentelve, a tatárjárás

következtében majdnem teljesen tönkrement s így fölsegélyezésre szorul, ennél fogva a monostorhoz tartozó bácsmegyei birtokukat, Futakot, az Iregi családnak örök áron eladják. Az ezen adásvételnél jelen volt István szlavoniai bán 1270-ben halt el, Keled pedig 1255-ben Bácsmegyében még életben volt; a többiek sorsát nem ismerjük. Valószínű, hogy Keled fia volt Mihály és ennek fia István királyi apród (1275), kitől a később híres és Bácsmegyében is nagybirtokos „Maróthi“ nevű család származott.

E család fénykorát a XIV. század végén és a következő század elején érte el, midőn Maróthi János s testvére Dénes, Zsigmond király táborában harczoltak, Dénes 1396-ban a nikápolyi csatában esett el a törökökkel szemben, János 1392—1435-ig mint macsói bán, Bács és több más megye főispánja szerepelt. Birtokai megyénkben a következők voltak: Kormos község (1399), Küst és Irug helységek (1404), Maróth (1407), Hetes (1412), Gergeri (ma Gligoria a zombori határban), Szent Márton, Szent Iván (1413), Zát (1423), Rég (ma Rigycza) Bakács (1424) és Aranyán (1430).

Maróthi János fia László (1400—1451) szintén viselte a macsói báni méltóságot. I. Ulászló királytól a bácsmegyei Szent Márton, Támok és Ripak helységek és a hozzátartozó puszták helyett Kőrös megyében nyert más birtokokat 1441-ben. Két fia maradt: Lajos és Mátyás, kik közül az utóbbi a macsói báni tisztséget szintén viselte. Birtokaik gyanánt Kisdi (1448), Dobru (1462), Nagy-Hetes (1460), Papi (1468) a már fentebb említetteken kívül. Mátyás bán 1473-ban halt el s vele a Gutkeled nemzetség ez ága is kihalt. A család birtokait Mátyás király 1477-ben a Báthory, Czobor és a Barini-Szentgyörgyi grófok családjainak adományozta, kik e birtokokat egészen a mohácsi vészig (1526) megtartották.

II.

A Csák nemzetség.

A Csák nemzetségbeli Ugrin vagy Ugronról történetíróink

eddig csak annyit tudtak, hogy IV. Béla király idejében kalocsai érsek volt, s hogy 1241-ben a tatárok elleni sajomenti ütközetben esett el. Az újabban napfényre került levéltári adatok Ugrin érsek kiterjedt rokonságát és a család birtokviszonyait is megvilágítják. Az érsek családja az Árpádok és Anjouk korában az ország leghatalmasabb nemzetségeihez tartozott, melynek mindenfelé s a többi között Bácsmegyében is voltak birtokai. A hagyomány e családot Szabolcs vezértől származtatja s így a honalapító nemzetségek közé tartozott. Oklevelekben a XII. századtól fogva kezdenek szerepelni s legősibb birtokaik Szabolcs, Csanád, Bács, Fehér, Vas stb. vármegyékben feküdtek.

Miféle rokonsága volt a híres Ugrin érseknek, sokáig nem lehetett megfejtteni, mígnem újabban Pauler, Wertner, Karácsonyi és más historikusaink szorgos és nagyarányú kutatásai e tekintetben is kellő eredményre vezettek. Ezek szerint Ugrin érsek atyja Lukács volt, a ki Vas és Bácsmegyében, sőt egyebütt is birt részjóságokat s a XIII. század végső éveiben halt el. Ugrin testvérei Pósa és Demeter valának, kik mindketten tekintélyes szerepet játszottak a közéletben. Ugyanis Pósa II. Endre király alatt 1225-ben már Vasmegye főispánja, 1227-ben Fehérmegye főispánja s Béla, ifjabb király, tárnokmestere, mely minőségében az 1233. év végéig maradt. IV. Béla király trónraléptekor (1235) már szörényi bán, kir. tárnokmester és Bácsmegye főispánja, azonban 1236-ban már valószínűleg meghalt. Demeter 1217-ben étekfogó, 1219—22 között Vasmegye, 1225—29-ig Pozsonymegye főispánja, 1232—34-ig országbíró és Bácsmegye főispánja.

A család Bácsmegyében Kulpin helységet és a hozzátartozó uradalmat bírta. Az erre vonatkozó királyi adomány évét nem ismerjük, de bizonyos, hogy IV. Béla király adta e birtokot nekik. Pósa szörényi bán és Bácsmegye főispánjának Ugrin nevű fia maradt, Demeter országbírónak pedig Csák, Ugod és Ádám nevű gyermekeit ismerjük. Az itt említett Ugrin (helyesebben Ugron) egészen 1311-ig szerepel mint szörényi bán,

országbíró, tárnokmester, lovászmester, szerémi és pozsegai főispán, a később nagyhírű Ujlaki hercegi család megalapítója. Ugrin ugyanis, mint Róbert Károly híve, 1309 táján részt vett a lázadó Zsámbokiak leveretésében Szerém és Valkó vidékén s ennek folytán nyerte Ujlakot (ma Illok), a melyről fia Miklós nevezi magát.

Ujlaki Miklós 1317-ben már szintén szerepel s utóbb a macsói bánságot, az országbírói hivatalt, továbbá Baranya és Szerémmegyék főispánságát viselte. 1345. február 28-áról, a jelenlegi Bánmonostor helyén feküdt kő káptalan érdekes okiratban tartotta fenn Miklós bán emlékét. Ezen oklevél szerint ugyanis ő a bácsmegyei Kulpinban levő birtokai egy részét Istvánnak, Ujlak helység bírójának adományozta.

Miklós 1358-ban még a macsói báni méltóságot viselte, 1356-ban Bodroghmegye főispánja, 1359-ben mint országbíró és szerémi főispán halt meg. Egy fia maradt: László, kinek fiai: Imre macsói bán és János kérelmére a bácsi káptalan 1418-ban új határokkal látta el a kulpini uradalmat. Mint szomszédos községek: Nádaskürt, Révfa, Szent-Iván és Szilbás említetnek ekkor. Ezek utódai közül Ujlaki Miklós erdélyi vajda Mátyás királytól Bácsmegyében Hódos és Józsa nevű helységeket nyerte s 1463-ban a bácsi káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy e birtokok tőle elidegeníthetők legyenek. Ugyanő a bácsmegyei Révfa helységben a Czillei grófokat osztályos testvéreivé fogadta. 1476-ban halt meg s mint tudva van, a bosnyák királyi ezímet is viselte. Fia: Lőrincz herceg, ki II. Ulászló király ellen is harczolt, 1524-ben gyermektelenül halt el s ekkor az Ujlaki-féle birtokok jogilag a bácskaiakkal együtt a koronára háramlottak vissza, tényleg azonban 1526 után török kézre kerültek.

Dr. D. Gy.

A szigaszigeti ásatásokról.

(A bodrogh-szigeti pálos-monostor romjai.)

Évkönyvünk 1899. évi II. füzetében megjelent „Előzetes értesítés“ némi tájékozást nyújt a szigaszigeti ásatások arányáról és eredményéről.

Az itt feltalált emlékkő nyomán historikusaink körében különböző verziók kezdtek szárnyra kelni. Ma már azonban kétségtelen, hogy sem Bodrogh váránál, sem a bodrogh-monostori apátságánál nem vagyunk, hanem — a mint azt dr. Dudás Gyula ezelőtt három évvel a helyszínén történt vizsgálata alkalmával előre is véleményezte — a *bodrogh-szigeti pálosok* telepével van dolgunk. Ezzel a föltevessel egyetért Érdújhelyi Menyhért is,¹⁾ a ki a bodrogh-szigeti pálosokról szólván azt mondja, hogy kolostorunk azon a szigeten feküdt, melyet ma a sokaczkok „Szigá“-nak neveznek.

A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat tehát nem végzett fölösleges munkát, midőn e romok²⁾ megásatását elrendelte, mert ezzel beigazolta és egész bizonyossággal megállapította a bodrogh-szigeti pálos-monostor fekvését.

A pálosok-rendje az 1220-as évek után alakult Baranya megyében. E szerzet egyik kolostora a mai Bodrogh-Monostorszeg közelében, a hajdani bodrogh-mostori apátság szomszédságában, az úgynevezett: „Bodrogh-sziget“-en (ma: „Szigasziget“) feküdt.³⁾

E szigettől nyerte a nevét is, bár egyes okmányok „dunaszigeti“, „baranya-szigeti“ és „nagy-szigeti“ jelzővel is említik.

A kolostor temploma a szent-keresztről volt elnevezve,⁴⁾ s

1) Érdújhelyi Menyhért „A kalocsai érsekség a renaissance korban“ 215. l.

2) Fogalomzavar elkerülése tekintetéből kötelességem e helyen kiigazítani azt a tévedést, melyet Érdújhelyi M. tudós történészünk fennebb említett becses művének 198. lapján, a bodrogh-monostori apátsággal kapcsolatosan mond, hogy t. i. Társulatunk a bodrogh-monostori apátság romjait ásatja. — A bodrogh-monostori apátság romjai a kozorai erdőben említettnek; ásatásaink azonban nem itt, hanem a Szigában folynak.

3) U. o. 316. l. (O. L. Dimpl. 15416.)

4) U. o. (O. L. Dipl. 5238.)

ennek folytán egyes okiratok „szentkereszti apátság“-nak is nevezik.¹⁾

Fel kell tennünk, hogy kolostorunk az első alapítások közül való, mert létezését már 1231-ből bizonyíthatni. Említetik ugyanis, hogy a kolostor akkoriban, itt a környéken, valami „Zayol“ nevű birtokot birt részben.²⁾

Ez az első említés.

1282-ben e monostor itt a környéken három halastavat is birt, u. m. a Hattyas, Chanalas és a Herdemech-et. A klastrom feje ez időben bizonyos István volt.³⁾

A Hattyas halastavat 1282-ben nyerték zálogba, a Szentmágocsi nemzetségből való Simon fia Andrástól,⁴⁾ a ki e tónak azt a részét, a mely szintén a szigeten terült el, de még eddig nem volt a monostor tulajdona, 1320-ban, a háji káptalan előtt, végrendeletileg a dunaszigeti pálos szerzeteseknek ajándékozta. Ezt az oklevelet a bácsi káptalan 1360-ban átirta.⁵⁾

1327-ben a kalocsai érsek helytartója ítéletet hozott a bodroghi apát és a „szomszédos“ szentkereszti pálosok közt fenforgó perben, melynek tárgyát szintén halastavak képezték, melyeket György paulinus prior jogtalanul el akart venni Márton bodrogh-monostori apáttól.⁶⁾

Említetik e monostor még 1332- és 1360-ban is. 1360-ban Bodrogh megye bizonyítványt adott arról, hogy a monostornak miféle birtoka van.⁷⁾

1361-ben Baranya megye elperelte a Hattyas tavat a Szentmágocsi utódok részére, de 1365-ben Kont nádor visszaitélte a monostornak, melynek feje akkor bizonyos György prior volt. Ezt az ítéletet Nagy Lajos király 1379-ben megerősítette.⁸⁾

1) Iványi: Helynévtár, II. köt.

2) U. o.

3) U. o.

4) „Bács-Bodrogh vm egyet. Monogr.“ I. köt. 164. l.

5) „Bács-Bodrogh vm. egyet. Monogr.“ II. köt. 199. l. (O. L. 8789.)

6) U. o. 163. l.

7) Iványi: Helynévtár, II. köt.

8) U. o.

1380-ban és 1459-ben is említetik a kolostor.¹⁾

1490-ben szekcsői Herczegh László és Bernárd a bodroghszigeti pálosok jobbágyainak bizonyos szabadalmakat adtak.²⁾

Az eddig ismert okmányok szerint, monostorunk 1797-ben említettik utoljára.³⁾ Kétségtelen azonban, hogy a török betöréseig fennállott. Elpusztulását az 1529—1530. évekre tehetjük, a mikor a kíméletlen török nemcsak a templomokat, hanem a rendházakat is kirabolta és felégette.

Verancsics Antal emlékirataiban beszéli,⁴⁾ hogy midőn 1553-ban a Dunán, béke ügyben Konstantinápolyba utazott, a szomszéd baranyai Köszeget és Veresmartot teljesen feldúlva találta, s az innen nem messze levő pálos-zárda is el volt már akkor pusztítva.

A kolostor birtokviszonyairól annyit tudunk, hogy volt több halászhelyük, Baranyában (Vörösmarton) szőleik, Monyoróson szántóföldek és a Dunán vízi malmaik.⁵⁾

A szerzetesrendet II. József császár törölte el. Óriási vagyonát a tanulmányi alap örökölte.⁶⁾

A mohácsi vész után beállott változások a feledés örvényébe sodorták nemcsak a pálos-zárdát, hanem a községünk határában létezett egyéb történelmi emlékeinket is. De hát ezen nem is csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy a hatalmaskodó török, a mint megvetette lábát, úgy szólván két emberöltőn át uralkodott a Tisza-Duna közén. E hosszú idő alatt, mint tudjuk, még Bodroghvárának is nyoma veszett.

A gyászos emlékű mohácsi csatát követő években a lakosság vagy megöletett, vagy elmenekült. Kétségtelen, hogy ez

1) Érdújhelyi M. „A kalocsai érsekség a renaissance korban“ 216. l. (O. L. Dipl. 15416.)

2) U. o. (O. L. Dipl. 19696.)

3) Iványi: Helynévtár, II. köt.

4) U. o.

5) Érdújhelyi M. „A kalocsai érsekség a renaissance korban“ 216. l. (O. L. Dipl. 5238., 9570., 15416 és 19696.)

6) Iványi: Helynévtár, II. köt.

időben a pálosok telepe is, hosszabb időn keresztül elhagyott hely volt.

Az előzőtt lakosság helyét később a Boszniából beözönlő szláv nép foglalta el. Ezek első tanyájukat a pálos-monostor helyén ütötték fel, amennyiben a mocsaras vidék kiválóan alkalmasnak kínálkozott a jószágtartásra. E monostortól nevezték el telepüket is.

Bevándorolt sokacszainkban azonban nem volt meg a multak iránt való kegyelet, s ez az oka, hogy vidékünk emlékeit, sőt még azok nevét sem őrizték meg. A kolostor épületanyagát elhordták, hogy újabb építkezéseiknél felhasználják. Még akkor sem szűnt meg a meggondolatlan pusztítás, a mikor első telepükről áthurzolkodtak. A lakosok nagyrésze itt is a kolostor és templom tégláiból és köveiből (mely akkor is még Csáky-szalmája volt) építette házát és pinczéjét. Ez az oka, hogy a pálos-kolostor épületmaradványai földig leromboltattak; sőt — a mint azt ásatásaink megmutatták — az alapfalak sok helyen, s legnagyobbbrészt még a föld gyomrából is elhordattak.

A bodrogh-szigeti pálosok zárdája a „Szigasziget“-nek azon a helyén feküdt, a hol ma Windisch-Grätz herczeg vadászlaka és a kincstári erdővéd lakása áll. E hely Bodrogh-Monostorszegtől (Vörösmart irányában) délnyugotra fekszik; a katonai térkép „Sztára szela“ illetve „Jägerhaus“ névvel jelöli.

A dombnak mai nap még számbavehető területe mintegy 80 ezer m. Ebbe bele van számítva az a rész is, a melyen a vadászházak feküsznek.

8—10 évvel ezelőtt, a mikor a Duna vagy 4—5 száz méternyivel beljebb folyt, ott a hol ma a gőhajók járnak, még egy dombhát emelkedett. E dombon szintén voltak épületmaradványok, s egy nagyobb temető is. A temetőre én is emlékezem. A sírok közül fel is tártam néhányat, s azok, valamint a partoldalból előkerült edények, a középkorból származóknak bizonyultak.

A telep körül egy mélyebb árok húzódik, távolabb pedig,

gyűrű alakban, egy nagyobb sáncz kanyarodik. Ezeket első tekintetre védelmi vonaloknak nézheti az ember, de ha tüzetes vizsgálat alá vesszük, azt találjuk, hogy inkább természetes kialakulások, melyek vízmosásból eredhettek. A domb keleti és déli oldalának merész hajlása szintén erre enged következtetni. Így állván a dolog, bátran konstatálhatjuk, hogy a kolostor közvetlen a Duna, illetve annak egyik főága mellett épült.

Ma az északi oldalt mossa a Duna. De nemcsak hogy mossa, hanem a laza altalajt folyvást vájja is, minek következtében a partot feltűnő arányokban szakgatja. Ideje volt tehát az ásatásokat megkezdeni, mert ilyen körülmények között, rövid idő mulván oda veszett volna a duna-szigeti pálos-monostor emléke is.

Igaz ugyan, hogy e monostorról — mint fennebb láttuk — írott emlékeink elég szép számmal vannak: de az ásatások során előkerült épületmaradványok — mint történeti bizonyítékok — felvilágosítást nyújtanak azon tényekről is, a melyekről írott emlékeink mélyen hallgatnak. Elvitázhatlanul előnyös oldalai tehát ásatásainknak, hogy azok, akár csak mint valami írott okmány, utat jelölnek a helytörténet bűvárlásával foglalkozónak; világosságot vetnek a dolog lényegére, s ez által biztos következtetésekre vezetnek; végre, hogy megerősítik az írott adatokat.

Ásatásainkat még ma sem fejeztük be, s azért jelen soraim is csak mint „előzetes értesítés“ tekinthető. A kiegészítő sorokat a munkálat teljes befejeztével fogom előterjeszteni.

Az eddig elért eredményekből konstatálhatom, hogy a bodrogh-szigeti pálosok épületei

1. az Árpád-királyok korából valók;
2. hogy monumentális épületek voltak, s
3. hogy részben újra építették őket.

Épületeink maradványaiban az Árpád-királyok korabeli építészeti modor, az u. n. „opus spiccatum“ (kalászszerű építkezés) sajátsága, első tekintetre szembeötlik. E jelleget — dr.

Czobor Béla, kiváló tudósunk, a mult évben megejtett helyszíni szemléje alkalmával, a kiásott romokban feltalálta, s teljes határozottsággal konstatálta is.

Az eddig kinyomozott épületek közül első sorban is a kápolna érdemel említést. Alakjáról, méreteiről és falazatának anyagáról már beszámoltam.¹⁾ „Az ilyen kisebb, kápolnaszerű épületeknek temetkezési céljuk volt. S mert a templom előtti temető helyen állt, magába foglalva egyes holttesteket, vagy a temető helyen időnkint kiásott csontokat: azért „carnarium“-oknak („csont-ház“) is neveztettek.“ Feltűnő azonban, hogy a mi kápolnáinkban se híre, se hamva a régi síroknak. Az egészben öt sokacz-sírt találtunk benne. Sőt — mint már említettem is — a régi temető nem is ezen a tájon, hanem ott feküdt, a hol ma a Duna medre húzódik.

Sokkal nagyobb méretű azonban maga a rendház épülete, mely 30 m. hosszúságban, eddig még teljesen fel nem tárt, s így még biztosan meg nem állapítható számú helyiséget foglal magában. — Ugyan ilyen nagy arányú épületnek látszik a templom is, melynek toronyalapja nagyrészt kimunkált kövekből épült.

A műízlés az épületek külső csinja, s bizonyára belső díszítése körül is nyilvánult. A törmelék között peremes téglákra, csiszolt kövekre és kőfaragványokra is akadunk. Téglakötésnél itt-ott a gipszet is használták. Míg egyes helyeken az alapzat hasított terméskő, másutt kalászszerűen épített téglá. Az épületanyag e különféleségéből, s azon körülményből, hogy a hasított kőből épített falak szomszédságában olyan fundamentot is találunk, mely valamely lerombolt épület tégláiból való, azt következtetem, hogy az épületeket később újra építették.

De mikor történt a második építkezés? — nehéz eldönteni. Szerény véleményem az, hogy ez az újra építés a tatárjárás lezajlása után történt. Tudjuk ugyanis, hogy a tatársereg egyik része itt — ezen a tájon — kelt át a Dunán, Baranya

¹⁾ Bács-Bodrogh vm. Tört. Társ. „Évkönyv“ XV. évf. II. füz. 83. 1.

pusztítására. Ezt a helyet a régibb okmányok csakugyan „Tatár-rév“-nek is nevezik,¹⁾ s mint ilyent, még a mohácsi vész előtt is említik. Ha ez így van, kétségtelen, hogy a tatár-csorda nem kímélte az útba eső pálos-monostort sem.

Egyéb leletünk: egy fészület töredéke. A középkori egyházi szerelvények között számos anológiáját találjuk. Maga a Krisztus-kép rézből való. Lába hiányzik. A régi temető mellett, a Duna beomlott partjában néhány középkori edényt is találtam. A leleteket társulatunk muzeuma őrzi.

Az újabbkori (mohácsi vész utáni) leleteink általában sokacsz eredetűek. Ezek, habár csak néhány századra vezetnek is vissza bennünket: a sokacsz népviselet tanulmányozása szempontjából kétségkívül érdekeseeknek mondhatók. Ezeket legközelebb egy ethnographiai cikkben külön is ismertetni fogom.

Gubitza Kálmán.

Jelentés

az Apatin, Szónla és Erdőd határában, valamint a vármegyénkkel határos Baranya megyében talált néhány őskori tárgyról, úgyszintén az Apa'in mellett és Weindl Mór nagybirtokos jószágán feltárt őskori sirokról.

Az Apatin vidékén előforduló régiségek, régi emlékek, temetők iránti érdeklődést dr. Thim József, az apatini járás orvosa keltette fel a nagyközönségben.

Alighogy letelepedett községünkben, nagy elfoglaltsága mellett is szakított magának időt a vidék történeti szempontból való tanulmányozására. Méltatta a talált régiségeket, felkutatta a határ egyes pontjait azoknak feltárása céljából, működési körébe vonta mindazon tényezőket, kik a régiségek iránt némi érzékkel birtak.

Az eddig rendszerint elkallódott régiségeket összegyűjtötte, megóvta őket az enyészettől, gazdagítva velük a vármegyei Tör-

¹⁾ Bács-Bodrogh vm. Tört. Társ. „Évkönyv“ X. évf. 150. l.

ténelmi Társulat muzeumát, felbuzdította az egyeseket a régiségek gyűjtésére és a muzeum gazdagítására.

Kieszközölte a megyei segélyt, s így lehetővé tette az egyes régiségek esetleges megvételét, a munkások némi jutalmazását, végre a régiségi szempontból érdekesebb területek felásását.

Hogy mindezen fáradság nem veszett kárba, bizonyítják a már beszolgáltatott, valamint a még ittlévő régiségek s a részben feltárt apatini és szóntai határban levő őskori temetők.

Ily előzmények után a régiségek gyűjtése a vármegyei muzeum számára a legszélesebb körben megindult, s az eddig elkallódott régiségekről nem szólva, Apatinnak csaknem minden lakója az esetleg előforduló régiségeket a legnagyobb készséggel bocsátja dr. Thim József járásorvos úr rendelkezésére.

I.

A római sánczokban és ezek közvetlen közelében talált, részben beszolgáltatott régiségek.

Egy — már beszolgáltatott — köcsögalakú 30—35 cm. magas, 10—12 cm. széles nyílású, korong nélkül készített, nyílt tűzön égetett, minden dísz- és máznélküli urna, némi hamu és csontmaradványokkal.

Lelőhelye a római sáncz déli lejtője az itt elvonuló mocsár északi partja.

Találta és beszolgáltatta Becker Jakab tanító úr.

Ugyanezen alkalommal egy másik, nyílt tűzön égetett, széles fenékkal bíró, nyílt tűzön nyert fekete színű, erősen megrongált urna is került elő, melyet szintén Becker Jakab tanító úr szolgáltatott be.

Több évvel ezelőtt találtak a római sánczokban egy igen szép alakú, hibátlan urnát, nyílt tűzön feketére égetve, mely modellek után készült, s rajta tisztán kivehető, hogy egy felső és alsó részből lett összeillesztve. Földásás alkalmával találták; beszolgáltatta Bogner Antal úr.

Ezen urnák közelében számos urnamaradvány található,

továbbá vastag, kiégetett rétegű tűzhelyek, sőt itt-ott kőkorszak-beli tárgyak maradványai is.

II.

Az Apatinban lévő, még beszolgáltatandó régiségek.

A mult 1899-ik év őszén a föld forgatása közben az apatini temetőszőlőkben, a római sáncztól délre elvonuló mocsár déli partján, számos más urna s egyéb cseréptárgy maradvány szomszédságában egy feltűnő nagyságú és szép formájú urna került elő.

Ez 44 cm. magas, derekán 37 cm., fenekén csak 12 cm. hosszú átmérővel bír, derekán túl szép karcsú formával, itt négy felfelé álló, rendetlenül elosztott dúddal van ellátva.

Jól szemügyre véve, tisztán kivehető, hogy két és pedig egy külön felső és egy külön alsó modell után készült s a két rész határa és összeillesztése tisztán látszik, s csakis így magyarázható meg azon körülmény, hogy nyers állapotban saját súlyánál fogva össze nem omlott. Égetése kezdetleges, mert nyílt tűzön égették ki, dísz nélküli és a máz nyomai sem vehetők rajta észre.

Némi hamun és az égetés nyomait mutató embercsontokon kívül egyebet nem tartalmazott.

Tekintve a rövid átmérőjű, 12 cm. feneket és a széles, 37 cm. átmérővel bíró derekat, szakemberek állítása szerint korongon alig volna előállítható, így alakjáról, égetéséről az urna ősrégi voltára lehet következtetni.

Az említett temetőszőlőkben, melyek a római sánczok mindkét oldalán terülnek el, a régi urna- és egyéb cserépmaradványok egész halmokat képeznek, sőt az innen alig egy kilométernyire lévő szikesen is számtalan cserépmaradvány, feltűnően sok kovaszilánkkal egyetemben található, különösen egyes kiemelkedő halmok gazdagok ily maradványokban.

III.

A római sánczokban talált bronztárgyak.

Egy díszítés nélküli, tompa hegyben végződő, vastag pati-

nával bevont, elhajlított végű bronz karperecz. Átmérője 52 mm., vastagsága 7 mm

Lelőhelye a római sánczczal párhuzamosan húzódo mocsár déli partján lévő halom. (Kúnhalom.)

Egy bronzból készült, vastag patinával bevont, 14 cm. hosszú, alsó, vágásra szolgáló részénél 4 cm. széles, 5 cm. hosszú, a nyél befogadására szolgáló nyílt csatornával ellátott, vágásra szolgáló eszköz.

Egy 6 cm. hosszú, némileg díszített, patinával vastagon bevont fibula.

Egy egészen egyszerű 4.5 cm. hosszú fibula.

Végre apróbb darab bronztárgy, melyek részint dísztárgyak, részint ékszerek maradványai.

Az említett temetőszőlőkben régebben a római érmek nem voltak ritkák, mai nap azonban már nagyon megfogyatkoztak, a muzeum számára egy Traján korabeli ezüst- és még két bronz-érmét sikerült megmenteni, melyeknek csakis azon körülmény ad érdekességet, hogy a római sánczokban, illetve ezek közelében találtattak.

A vétel útján szerzett és már beszolgáltatott bronztárgyak közül megemlítenő egy igen szép lándzsa, feltűnően hosszú hajtú és egy szépen díszített lábkarika részei. Végre megemlítésre méltó egy igen szép bronzkalapács, melyet Schwerer János örökösei ajándékoztak a muzeumnak.

Dr. Thim József járásorvos úr különös figyelemre méltatta régészeti szempontból Apatin déli határában, a Duna közvetlen közelében lévő, közel 50 tégláégető kemence környékét, tekintettel azon óriási földmennyiségre, melyet itt évenként kiemelnek és feldolgoznak.

Ezen vidék, viszonylagosan véve a Duna vízállásához, elég magasan fekszik, a Duna áradásai talán sohasem borították el, így az ősnépek háborítatlanul élhettek ezen a vidéken. Itt gyakrabban akadtak részint kő-, részint bronzkor-

szakbeli leletekre, sőt újabb időben több helyen őstemetőket is fedeztek fel.

IV.

Az őstemető egy részének felásása.

A mint híre ment egy őskori temető feltalálásának, dr. Thim József úr haladéktalanul kikérte az őstemető tulajdonosának engedélyét ásatás céljából, a mit az illető tulajdonos lekötelező készséggel meg is adott.

Az őstemető nagyobb része azonban már le volt ásva és helyén ember- és lócsontok nagy számmal vegyesen heverték szétszórva, míg a temető ép területén a rendszeres ásatás kezdetét vette.

Az egyes vázak egy méternyire mélyen fekszenek a föld színe alatt, arczczal keletnek fordulva, tehát a fej nyugat, a láb kelet felé irányítva, sőt az egyes pontos felvételek és méretek azt is igazolják, hogy itt a temetkezések nyári hónapok folyamán mentek vége.

Összesen 8 sírt tártak föl, s az egyes sírok leírása a következő :

Az első számú sírban egy női csontváz volt, hibátlan koponyával és benne hibátlan fogsorral. Álla le volt esve, szájürege földdel telve.

Kezei lágyéka táján nyugodtak. Feje két oldalán két vékony bronzsodronyból készült karika feküdt, az elhunyt fülbevalói.

A második sírban szétmállott koponyájú, leesett állú, ép fogazatú csontváz volt, melynek kezei az előbbi váztól eltérőleg — mellén nyugodtak.

A harmadik feltárt sírban a váz kezei szintén a mellen feküdtek, felső és alsó álla szorosan összesímult, fogazata hibátlan volt, homlokán és egész feje körül apró 20 mm. hosszú és ugyan olyan széles, négyzet alakú, bronzlemezekből álló fejdísz találtatott, az egyes lapocskák préselve vannak és stilizált oroszlánfejet ábrázolnak.

A negyedik számú sír két csontvázat tartalmazott, melyek szorosan egymás mellett feküdtek.

Itt feltűnő volt a két váz fekvésének különbsége, mert míg az egyik váz kinyújtott karokkal és lábszárakkal látszólag nyugodt fekvésben volt, addig a másik váz jobb lábszára térdben fel volt húzva és így megtört helyzetben, karjai pedig széttárva, kezei egymástól távoli helyzetben találtattak.

Ezen csontváz helyzete az ott ugyanakkor egybesereglett nagyszámú művelt közönségre azon hatást tette, hogy az illető élve kerülhetett a sírba s a behantolás ellen erélyesen védekezett és e védekezés közben hantoltatott el.

Az ötödik számú sírban szintén két csontváz feküdt. Valószínűleg egy anya gyermekével. A nagyobb csontváz kezei lágyéka táján nyugodtak, a koponya ép volt, álkapcsa leesett, fogazata hibátlan. A kisebb váz 4–5 éves gyermeké lehetett, ennél a koponya hiányzott.

A hatodik feltárt sírban egy nyomorék ember váza feküdt.

A hetedik sírban egy 160 cm. hosszú, ép koponyájú, ép fogazatú, leesett állú váz volt, homlokán egy bronztartalmú anyag maradványai és a koponyaacsonton annak vastag patinája találtattak, a váz kezei mellén nyugodtak.

A nyolczadik sírban egy ép koponyájú, leesett állú, ép csontváz volt, melynek kezei lágyékán nyugodtak.

A többi sír a tavasz folyamán fog fölásatni.

V.

A Szónta és Gombos határában, Weindl Mór úr nagybirtokos jószágán feltárt őskori temető és az ott talált, Weindl Mór úr birtokában levő régi tárgyakról.

Ugyanezen időben Weindl Mór úr nagybirtokos Szónta és Gombos között elterülő jószágán véletlenül szintén egy őstemetőre bukkantak, mire a nevezett nagybirtokos érdeklődéssel, sok szakértelemmel meg is kezdte annak rendszeres fölásatását.

Az itt feltárt sírok leletek dolgában gazdagok, mert alig van sír, melyben urnák, gyöngyök, bronzból készült karpereczek ne volnának.

Az egyes sírokban talált vázak és egyéb régiségek leírása:

Az első sírban talált csontváz végtagjai igen rendetlen és feltűnő helyzetben találtattak fel.

Mert míg a többi vázak kinyújtott karok és lábakkal találtattak, addig ezen sírban a váz karjai és lábszárai védekező helyzetben hantoltattak el, miről az illetőnek eleven állapotban való eltemetésére lehet némileg következtetni, vagy talán a hulla mereven helyzetetett a sírba.

A váz mellett egy egyszerű díszítésekkel biró bronzkarperecz feküdt.

A második sírban egy kezdetleges készítésű, nyílt tűzőn égetett, 45 mm. hosszú átmérővel biró, 105 mm. magas, 65 mm. széles nyílású urnácska volt. A váz karjai ki voltak nyújtva, álla leesve, ép fogazattal birt.

A harmadik sír egy 7—8 éves gyermek csontvázát tartalmazta, mellette egy kis, egyszerű kiállítású bronzkarperecz volt.

A negyedik csontváz mellett 78 mm. átmérőjű, 5 mm. vastag, pontokkal díszített bronzkarperecz volt.

Az ötödik sírban két darab 67 mm. átmérőjű, minden dísz nélküli egyszerű sodronyból lemetezett bronzkarperecz, egy igen csinos, teljesen ép fibula és 150 darab különböző színű gyöngy volt. A gyöngyök anyaga részint szépen kidolgozott üveg, részint különféle közönséges ékkő volt.

A hatodik sír a különféle leletek dolgában a leggazdagabb, ebből a legszebb és legértékesebb leletek kerültek elő, az egyes darabok a következők:

Egy 0·3 mm. vastag, 34 mm. átmérőjű üvegkorongocska, feltűnően könnyű, savak által meg nem támadott, tisztán átlátszó kemény, ruganyos, úgyszólván törhetlen üvegből. — Ezen üvegkorongot egy, hasonló nagyságú bronzfedő takarta be, s ezen két korongocskát végre egy kezdetleges készítésű,

70 mm. átmérőjű, 30 mm. mély agyagedényke takarta le, ezen három tárgy a váz koponyájának felső részére volt alkalmazva.

Egy csinos, 35 mm. hosszú és ugyanily széles, áttört művű fibula bronzból.

Hat darab bronz hajtű.

Egy finom kivitelű, bronzból készült, kemenczében égetett 110 mm. vastag, 70 mm. nyílású, sötétre festett, a váz lábainál elhelyezett urna.

Végre közel 800 darab változatos alakú és anyagú gyöngy, melyekkel a váz lábszárai voltak díszítve.

A hetedik sír két nagy csontvázat tartalmazott és egy kezdetleges készítésű, 15 mm. vastag falazatú, 75 mm. széles fenékkal és 80 mm. átmérőjű nyílással bíró, a lábaknál elhelyezett urnát.

A nyolczadik sírből egy finom kivitelű, felső karima nélküli, 34 mm. átmérőjű fenékkal bíró, 90 mm. magas, 60 mm. széles nyílású urnácska, továbbá egy bronzkarperecz maradványai kerültek elő.

Ezen síroknál több körülmény arra enged következtetni, hogy más, régibb korszakból származnak, mint a más vidéken feltárt sírok. Míg az Apatin alatti sírokban a hullák arcczal keletnek fordulva találtattak, addig az imént említett vázak állítólag arcczal délnek fordulva voltak elhantolva. Különösen feltűnő a majdnem törhetlen üvegből készített korongocska, mert az ilyen üveganyag készítése a római császárok korában már el volt feledve.

VI.

Szlavoniában, Erdőd határában talált régiségek.

Érdekes régiségek kerültek még elő a megye szomszédságában levő Szerémségből, Erdőd község határából is.

Az Alföldy Józsefné ő nagysága szőlőjében talált és a megyei muzeum számára átengedett régiségek egyenként a következők:

Egy 75 mm. széles fenekű, 180 mm. magas, 140 mm. nyílású, széles karimájú, korongon készült, kemenczében égetett urna.

Egy korongon készült, 115 mm. hosszú átmérővel biró, fenékkal ellátott, 120 mm. magas, felső részénél eredetileg köralakú, kemenczében égetett agyagedény, melynek felső része utólagosan háromszögalakúvá lett formálva és egy agyagréteg-ből álló fedővel ellátva és azzal együtt kiégetve.

Ezen edény vagy valamely áldozati célra lett így átformálva, vagy pedig egy nagyobb méretű mécses lehetett.

Két bronzból készült karperecz, az egyik tekeresalakú 30 mm. átmérőjű, 4 mm. vastag, harántvonalakkal díszítve; a másik gombokban végződő, nyílt végekkel biró karika.

Négy darab nyílt végekkel biró, tekeresalakú, bronzsodronyból készült bronzgyűrű, melyek az első karpereczen függő dísztképeztek.

Egy bogáralakú bronzdísztárgyacska.

Ezen kívül még számos vastárgy is találtatott ugyanezen helyen. Így egy teljesen ép lándzsahegy, egy kezdetleges sarkantyú, régi lakat és több vasdarab, melyek valószínűleg zablyarészek.

Ennek kapcsában még örömmel jelenthetem, hogy Alföldy Józsefné úrnő a jövőendő nagyobb mérvű földmunkálatoknál esetlegesen előforduló tárgyakat a vármegyei muzeum számára fogja átengedni.

VII.

Bács-Bodrogh megye szomszédságában, Baranya megyében talált s a megyei muzeumnak beküldendő őskori tárgyak leírása.

Egy óriási 50 cm. magas, 163 cm. kerületű, 50 cm. átmérőjű, 18 cm. széles fenékkal biró, derekán négy, befelé irányzott dudorral ellátott, modell szerint készült, nyílt tűzön égetett szokatlanul nagy urna.

Már azon körülmény is mesterművé avatja az urnát, hogy feneke csak 18 cm. átmérővel bir, míg derekán átmérője 50 cm.-t tesz ki, mert ily méretek mellett ily nagy edényt korongon

alig lehet előállítani, miután nyers állapotban saját súlyánál fogva összeroskadna.

Egy 14 cm. magas, közepén 15 cm., végre nyílásánál 11 cm. széles, modell szerint készült, nyílt tűzön égetett, csinos formájú urna, mely két széles füllel van ellátva. A rajta látható harántvonalak azt mutatják, hogy egy alsó és felső részből lett összeállítva.

Végre egy kezdetleges készítésű, tányéralakú edény, mely eredetileg mint egy urna fedője volt alkalmazva.

Ezekben van szerencsém az eddig gyűjtött itt levő tárgyakról jelentésemet tisztelettel betérjeszteni.

Weigang János.

Bácskai babonák.

Az Évkönyv 1900. évi III. füzeté ily cím alatt néhány szemelvényt hozott a bácskai babonákról. Miután a t. közlő felszólítja a tagokat, hogy ilyen babonákat az Évkönyv számára gyűjtsenek és nekem már régen lévén egy ilyen kis gyűjteményem, szívesen és készséggel engedem át, megjegyezvén, hogy részben Petrováczon, részben pedig Torzsán jegyezgettem fel őket.

Petrovácz

Gyermekeket az ablakon ki- vagy beadni nem szabad, mert különben nem nő meg.

Gyermekeket az asztalra ültetni, ha idegen van a házban, nem szabad, mert különben szemmel megverik és megbetegszik.

Ha hétfőn reggel öreg asszony jön legélsőnek házunkba, akkor egész héten rossz dolgunk lesz; ha pedig lány jön, szerencsések leszünk.

Holdtöltekor nem szabad meszelni, különben férges lesz a házunk.

Útnak indulva, harangszó mellett nem kell a kapuból ki-menni; meg kell várni, míg elharangoztak, különben szerencsétlen utazásunk lesz.

Az estharangszó elhangzása után nem jó valamit a házból kiadni, mint pl. tejet, vaját, túrót, zöldséget, gyümölcsöt (a kertből), mert különben kár esik a jószágban, gyümölcsösben, zöldséges kertben (nem terem benne).

Ha utazás közben előbb férfival találkozunk az országúton, szerencsések, ha asszonyokkal — szerencsétlenek leszünk.

Ha nyúl fut át az úton — szerencsétlen utazásunk lesz.

Ha éjjel a tyúkok kodácsolnak, a kakasok kukorékolnak valamely háznál, akkor baj esik annál a háznál (haláleset vagy tűz lesz).

Vendéget várnak: ha a szarka csereg a ház tetején; ha valamely hegyes tárgy (kés, tű, toll) leesve, hegyével a padlóba (földbe) fúródik és megáll; ha az ajtó magától nyílik; ha a macska mosdik avagy lábára (farkára) lépünk.

Pénzt kapunk, ha a bal tenyerünk viszket; ha pedig a jobb, akkor kiadásaink lesznek.

Ha bal fülünk cseng és ezt valaki kitalálja — jó, ha a jobb fülünk cseng, rossz hírt hallunk. (Így kérdik: „Melyik fülem cseng?”)

Boszankodunk, ha orrunk viszket.

Kedveset látunk, ha jobb szemünk viszket (örömet is jelent); ha pedig bal szemünk viszket — sírunk (szomorúságot jelent). Néhol megfordítva hiszik.

Táncolni fogunk, ha talpunk viszket.

A beszélni későn tanuló gyermek csakhamar megtanul beszélni, ha forró levest etetünk vele.

Csecsemőt nem jó talpon csókolni, mert későn tanul járni (rosszul nő).

Gyermekeket egy éves kora előtt nem kell tükör elé vinni, mert nehezen jön a foga.

Gyermekeket egy éves kora előtt nyírni nem tanácsos, mert különben megtalál halni.

Ha a lakodalmas nép a templomból jövet temetéssel vagy kereszttelővel találkozik, a kötött házasság boldogtalan lesz.

Áldott állapotban levő asszony, ha komának hívják, ne vigye a gyermeket a templomba, mert, vagy a születendő vagy a keresztelendő gyermek meghal.

Ha a menyasszony esküvőre megy, ezüstpénzt tegyen a cipőjébe, akkor a házassága boldog és jó sorsa lesz.

Ha a vőlegény, vőlegény korának első napján (reggelén) a házból jövet, pappal találkozik, vakarja meg jobb lábát és szerencsés lesz.

Holdtóltekor újjunkkal ne mutassunk a holdra, mert különben az újjunk meggyűlik.

Ha menydörög, dörzsöljük a hátunkat a ház falához, akkor a menykő nem csap le a házba (nem dől össze).

Újholdkor nem jó nyiratkozni, mert fejfájást kapunk, avagy kihull a hajunk; ugyanakkor mosni sem jó a fejet hasonló okból.

Ha az újholdat legelőször látjuk, csörgessük meg a zsebünkben levő pénzünket és akkor egész hónapra át lesz pénzünk. Ezt azonban eresz alatt nem szabad tenuünk, mert éhséget hoz.

Ha nagy (vastag) zöldséget akarunk, vessük holdtóltekor.

Ha a macska mosdik és mosdás után valamely gyermekre néz, az verést kap.

Ha a szarka valamely ház felett, vagy mellett cseregve elrepül, abban a házban haláleset lesz.

Ha valaki azt álmondja, hogy galambot lát valakinek háza ablakára repülni, abban a házban haláleset lesz.

Ha pedig csirkét lát ott kotló nélkül, ugyanott árvák maradnak, különösen akkor, ha a csirkék csipogását is hallja.

Ha a padlásról valakire pók ereszkedik alá, aznap szerencsés lesz.

Ha valakinek útközben kocsijáról a lőcs, lőcsszeg, kerék vagy saraglya magától kiesik, akkor a gonosz szellem ment át az úton.

Ha a boszorkányt (mely pl. macska alakjában vagy másképp üldöz) balkézrel tudjuk megütni, az mulik ki, ha jobbal, akkor az ütő.

Keléseket legjobban bikaborjú-hússal lehet gyógyítani ; vérköpést cziczfarkkórával.

Ha a keresztúton, a kocsit megelőzve, átmegyünk a kocsival keresztben, az utas szerencsétlenül jár. (Azért a tót ember mindig megvárja az útjába jövő kocsi elhaladását.)

Ha a menyasszony esketés alkalmával a vőlegény lábára lép, ő (az asszony) lesz az úr a háznál.

A ki sötétben fél kimenni, öntsön vizet a kalácsra és egye meg ; többé nem fog félni.

Ha pálinkát, bort vagy más folyadékot kiöntünk és kezünkre kenve zsebeinket bedörzsöljük vele, másnapra pénz lesz a zsebünkben.

Ha téglában megbotlik valaki, az alatt pénzt sejt.

Ha utazás közben öreg asszony megy át az úton, szerencsétlenül járunk.

Ha valamely lányos anya önkénytelenül sír valamely elhalt asszony lábánál, sőt keservesen zokog is, akkor valamelyik lánya az illető özvegyhez nőül fog menni.

Ha azon szalagból keríthetünk, melylyel valamely halott lába össze volt kötve, annak varázsereje van. (Ha nő kaphatja, azzal az özvegyet megvarázsolhatja, hogy elvegye és ellenkezőleg.)

A bácskai tótok Boldogasszonykor fánkot sütnek és vékony metéltet főznek be a levesbe, hogy a kender az évben vékony és fehér legyen.

Ha valaki gyertyát vagy lámpát egy szuszra nem képes elfújni, (többször fúj rá) az nem sokáig él.

Ha a tótoknál a lakadalmi kalács sütés közben a kemenzében megreped, a menyasszony nem sokáig él.

Ha a sőtartót feldöntjük, veszekedés lesz a házban.

Ha azt álmodja valaki, hogy foga kihullt és fájdalmat érez, haláleset lesz a házban.

A ki nyers húsról álmodik, annak az nap kára lesz.

Torzsa.

Ha a kutya éjjel vonyítva felfelé néz : haláleset, ha lefelé néz : tűzvész lesz.

A mely házban zsidó husvéti pászkát tartanak, oda a villám be nem csap. (Azért igyekeznek is egy-egy darabot megszerezni.)

Dióhéjat nem szabad a tűzbe (kályhába) dobni, mert egeret kapunk a házba.

Ha a birs virágjában van s az ég menydörög, nem hoz gyümölcsöt.

Ha valamely napon d. e. 11—12 óra közt menydörög, aznap még 5—7 zivatar lesz, (illetve 5—7-szer menydörög).

Ha nagymosáskor esik, akkor a férj nem szereti feleségét.

Ha temetéskor, mikor a pap a halottas házba megy, az utcán idegenből kocsi halad el a halottas ház mellett, ugyanabban a családban ismét szerencsétlenség (haláleset) lesz.

Ha tojásról álmodunk, másnap kellemetlen napunk lesz, (boszankodunk valamiért.)

Hajadon ne üljön a tükör alá, mert soká nem megy férjhez.

Ha valakit honvágy fog el, igyék esővizet és a honvágy elmulik.

Ha szitakötőt fogunk, a földbe ássuk s azon a helyen pénzt találunk.

Ha tűzről álmodunk és az lobogva ég, akkor szerencsénk lesz, ha füstől, szerencsétlenségünk.

Ha vászonfehérítéskor piros foltok keletkeznek a vásznon, akkor háború lesz.

Ha kígyóról álmodunk, verekedés lesz.

Ha megégetjük magunkat, márcziusi hóval kenjük be a sebet és az rögtön begyógyul. — Márcziusi esővízzel is jó, mert nem leszünk szeplősök és megszépülünk.

A kinek szemölcse van, úgy mulaszthatja el, hogy egy czérnára annyi csomót köt, a hány a szemölcse. A czérnát ássa el a szemétdombba és a szemölcsök elmulnak.

Ha valamely jószág (baromfi) eltévedve haza nem talál, akkor az istálló vagy ól (a hol hálnak) előtt ásót vagy vasvillát kell a földbe szúrni és az állat hazatalál. — Eltévedt kutyát úgy hozhatunk haza, hogy a nevét háromszor a kéménybe kiáltjuk.

Ha a tehenet tavasszal először kihajtjuk a legelőre, akkor azt a kötelet, a melylyel télen át az istállóban meg volt kötve, kemenczébe kell tenni s a tehen vagy más marha nem csatangol el és így nem is kell érte menni a csordára. — Vagy: a kötelet és egy baltát egy köténybe téve és a kis kapu elé helyezve, a tehenet rajta áthajtjuk, akkor mindig haza jön.

Ha a tyúkólban valaki férges lesz, menjen háromszor a kút körül és nézzen a kútba; a féreg mind elmászik tőle.

Gyűjtötte: **Holzmann Ignác.**

Társulati ügyek.

1.

1901.

Jegyzőkönyv

a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulatnak 1901. évi januárius hó 13-án, a vármegyeház kis termében megtartott évi rendes (XVIII.) közgyűléséről.

Jelen voltak: Czirfusz Ferencz, elnök, Costa János, h. titkár.
Buday Gerő, pénztáros, dr. Grüner Samu, ügyész, Dömötör

Pál, dr. Dudás Gyula, Frey Imre, Gräff Nikáz, Hauke Imre, polgármester, Kálits Döme, Kozma László, id. Mihályi János, Roediger Lajos, Széchényi József, dr. Thim József, Vojnits István és Trencsény Károly, h. múzeumőr, mint választmányi, illetőleg működő és rendes tagok.

1. Czirfusz Ferencz, elnök, szíves szavakkal üdvözölvén a jelenlevőket, megnyitó beszédében széles munkakört jelöl ki a társulat jövő működésének, — s nagy éljenzés közt a XVIII. rendes közgyűlést megnyitja. — A jegyzőkönyv vezetésével Trencsény Károly, h. múzeumőrt bízta meg, s fölkéri Costa János, h. titkárt évi jelentésének fölolvasására.

2. Costa János, h. titkár beható és részletes jelentést tesz a társulat 1900. évi működéséről. — A közgyűlés a titkári jelentést tudomásul veszi s id. Mihályi János indítványára elhatározza, hogy mind az elnöki megnyitó beszéd, mind a titkári jelentés a legközelebbi Évkönyvben egész terjedelemben megjelenjék. (L. az 1-ső és 37. lapokon!)

3. Buday Gerő beterjeszti a mult évről szóló számadását, s felolvastatván a számvizsgáló bizottság jelentése: — a közgyűlés Buday Gerő pénztáros számadását jóváhagyja, s neki a számvizsgáló bizottság jelentése alapján a fölmentést megadja, s buzgó működéseért köszönetet szavaz.

4. Buday Gerő, pénztáros beterjeszti az 1901. évre megállapított költségvetést, — s egyidejűleg felhatalmazást kér a közgyűléstől, hogy a hátralékos tagsági díjakat postai megbízással hajthassa be. — A közgyűlés a költségelőirányzatot elfogadja, s a kért fölhatalmazást megadja.

5. Az 1901. évre számvizsgálókul ismét Gräff Nikáz, id. Mihályi János és Raisz Lajos tagokat választja meg.

6. a) Az elnök röviden ismerteti az alakítandó „országos múzeum- és könyvtárbizottság“ szervezetét, mely bizottságnak célja a múzeumok és könyvtárak, s általában közművelődési célokat szolgáló gyűjtemények gyarapítása és szaporítása; —

s ajánlja a társulatnak, hogy legyen tagja ez üdvös célú bizottságnak, s az esetben, a felhívás szerint, 1—5 tagot küldjön ki képviselőjéül. — A közgyűlés elhatározza, hogy tagja lesz a nevezett országos bizottságnak, s képviselőül dr. Grüner Samu, Kozma László, Latinovits Géza, Széchényi József tagokat s a leendő titkárt választja meg.

6. b) Costa János, h. titkár bemutatja a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének ajánlatát a „Magyar viseletek története“ cz. nagyszabású ethnographiai díszmű megszerzése iránt, melyet a kiadó Franklin Társulat 80 k. helyett 60 k. 2—3 év alatt törleszthető vételárért bocsát rendelkezésünkre. — A közgyűlés elhatározza, hogy a nevezett munkát a társulat könyvtára számára megszerzi.

Ezek után Czirfusz Ferencz, elnök, hálás köszönetet mondva a megtisztelő bizalomért és támogatásért, — miután a társulat három évi ciklusa letelt, a maga és tisztársai nevében lemond, s felszólítja a közgyűlést az új tisztikar és a választmány megválasztására.

A maga részéről kijelenti, hogy egészségi okokból az elnökségtől végleg visszalép, de működését egyébként továbbra is igéri.

Id. Mihályi János indítványozza, hogy volt érdemes elnökünknek — ha végleges lemondását sajnálatunkra el kell fogadnunk — eddigi üdvös működéseért a közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetet szavazzon.

Dr. Grüner Samu mindenben hozzá járul ez indítványhoz, s reményét fejezi ki, hogy a társulat valamely hivatott tagjával majd megiratja volt elnökének, a rajongó lelkű történelemtanárnak életrajzát is. — Nagy elismeréssel emlékezik meg továbbá Latinovits Géza, alelnöknek, s Costa János, helyettes titkárnak működéséről. — A közgyűlés az indítvány szerint határozott.

TISZTUJÍTÁS.

7. a) A közgyűlés felkiáltással s egyhangú lelkesedéssel elnöknek : Kozma Lászlót, — alelnöknek újból Latinovits Gézát választja meg.

Dr. Thim József indítványára titkárnak : Trencsény Károlyt, múzeumőrnek : Roediger Lajost.

Közfelkiáltással ügyészsze újból dr. Grüner Samut, — pénztárossá újból Buday Gerőt.

Roediger Lajos indítványára másodtitkárrá : Trischler Károlyt.

7. b) A választmány megalakítása titkos szavazással történt. Tizenöt (15) tag szavazott. Választmányi tagok lettek :

1. Zomboriak :

Czirfusz Ferencz, Dömötör Pál, dr. Dudás Gyula, Fejér Gyula, dr. Gozsdu Elek, Gräff Nikáz, Hauke Imre, Karácson Gyula, id. Mihályi János, Kálits Döme, Sándor Béla, Széchényi József, Szemző Gyula, dr. Vojnits István báró. Összesen : 14.

2. Vidékiek :

Érdujhelyi Menyhért, Frankl István, Iványi István, Koch József, Rohonyi Gyula, Scherer Sándor, Schmausz Endre, Szárics Bertalan, dr. Thim József, Tripolszky Béla. Összesen : 10.

Ezzel a közgyűlés véget ért.

Kmf.

Titkári jelentés

a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat 1900.-ik évről.

Mélyen tisztelt közgyűlés !

Társulatunknak mult évi történetéről kell beszámolnom. Tiszta képet kell adnom egy évi buzgalmának, munkásságának,

sáfárkodásának, hogy aki látja és hallja, hogy mit míveltünk, lelkiismeretével számot vetve, tiszta meggyőződéssel határozza el magát arra, hogy támogassa-e még, avagy ne hazafias érzéstől sugallt vállalkozásunkat.

Mielőtt tulajdonképi tárgyamhoz fognék, méltóztassék megengedni, hogy kegyeletünk adóját rójam le azon négy elhalt tagtársunk iránt, akik oly hőn ragaszkodtak társulatunkhoz. C s u p o r Gyula, nyugalmazott ó-becsei főszolgabíró az egyik, aki nemcsak mint köztisztviselő érdemelte meg a közbecsülést, de hangulatos költeményeivel is tisztos nevet vívott ki magának az irodalomban. S c h n e e b e r g e r János, uj-verbászi ág. ev. lelkész Isten igéinek hirdetése mellett buzgón ápolta egyház-községében a hazafias eszméket. Követték őket az örökkévalóságba még D o s z t i g József, b.-kulai jegyző és O g n y a n o v i c s Illés, ujvidéki orvos. Megilletődve búcsúzunk el tőlük, akik amennyire megérdemelték a közbecsülést és tiszteletet, ép annyira váltak díszére társulatunknak is. Örök emlékezetünk kíséri őket sírjukba.

Minél szomorúbb volt a most teljesített kötelességem, annál örvendetesebb jelentésemnek itt következő része. Bármily becses is nekünk alapító és pártoló tagjainknak a támogatása, mégis hálás köszönettel tartozunk nagyméltóságú dr. Wlassics Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter úr őexcellenciájának, aki a közoktatási tárca terhére, múzeumunk és könyvtárunk gyarapítására, társulatunkat az elmúlt évben is 600 koronával támogatta. Ugyanezzel a köszönettel adózunk nemes Bács-Bodrogh vármegye nagyérdemű közönségének is, amely az elmúlt évben szintén 600 koronával segélyezte a társulatot. A zombori takarékpénztár sem maradt mögötte a bőkezű adakozóknak, nemeskeblűen 100 koronát szavazott meg számunkra mint előbb, úgy az elmúlt évben is. Nem feledkezünk meg a „Múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségéről“ sem, amely mindenkor akkora készséggel támogatta ügyünket a nagyméltóságú közokta-

tásügyi miniszter úrnál, s amely könyvtárunk számára leszállított áron becses munkákat is közvetített. Fogadják részünkről egyenként és együttesen e helyről is hálás köszönetünket!

Valamint a háborúhoz, ép úgy a tudományos munkássághoz is, mely nem egyéb, mint küzdelem a sötétség ellen, pénzre, anyagi jólétre van szükség. Ennek tudatában szegődtek az előbb említett tényezők társulatunk támogatóivá, ez az eszme vezérlő bizonyára mélyen tisztelt alapító és pártoló tagjainkat is. Ha alapító és pártoló tagjainknak számát nézem, azt kellene mondanom, hogy bár szerény, de tisztos eredményt érhetnénk el e támogatással is. Mert alapító tagjaink száma 35, összesen 4000 korona alaptőkével, pártoló tagjaink száma pedig 234, ami összesen évi 1404 koronát tesz ki, vagyis állana a társulat rendelkezésére az alapítványok kamataival és a tagdíjakkal együtt 1572·36 korona. Azonban a pénztáros úr számadatai azt igazolják, hogy például 1900-ra 234 pártoló tag közül csak 125 fizetett tagdíjat, valamivel több, mint fele tehát. Ha a nagyméltóságú közoktatásügyi miniszter úr, Bács-Bodrogh vármegye és a zombori takarékpénztár nem segíyeznének oly bőkezűen bennünket, társulatunk gyakran megszorulna költségek dolgában. Nem rekriminálok mélyen tisztelt közgyűlés, csak történetírói feladatot teljesítek, midőn ezzel a társulat anyagi helyzetét őszintén tárom föl. Teszem pedig abban a reményben, hogy az a hazafias buzgalom, mely a tagságra jelentkezésnél mutatkozott, a társulatunk, megyénk, hazánk egy részének multja iránti érdeklődés mind magasabb fokra szálljon, tetté váljék, hogy majdan nos periti temporis acti minden fönnakadás aggodalma nélkül tárhassuk föl a mult tanulságos és lélekemelő tettekre buzdító eseményeit.

Társulatunk m ű z e u m a és k ö n y v t á r á r ó l a következőket vagyok bátor jelenteni: a) Adományozás útján múzeumunk a következő tárgyakkal gyarapodott: 151 drb érem és lelettárgy. 30 drb okirat és rokon tárgy, 2 autogramm, 2 ethnographiai fénykép, 1 történeti kép, 2 térkép, 1 pecsétnyomó,

azonkívül nagyságos Latinovits Géza alelnök úr hét alkalmi fényképet ajándékozott a társulatnak a bortán vári ásatások színhelyéről. Összes gyarapodás tehát 196 drb.

E gyarapodáshoz a következő urak járultak hozzá : nagyságos Latinovits Géza alelnök 63 darabbal, Lallosevits Jakab ügyvéd Zombor 20 drb, Weigang János polgári iskolai tanár Apatin 5 drb, dr. Thim József járásorvos Apatin 8 drb, méltóságos Sándor Béla takarékpénztári igazgató Zombor 1 drb, Orkonyi Ede törvényszéki bíró Zombor 2 drb, Meitzen Alajos megyei alleveltárnok Zombor 4 drb, Gubitza Kálmán igazgatótanító B.-Monostorszegh 41 drb, Wámoscher Nándor földbirtokos B.-Monostorszegh 4 drb, Fernbach Erzsébet úrhölgy Roglaticza 1 drb, Fernbach Zsuzsanna úrhölgy Zombor 6 drb, Holczmann Ignác tanító Torzsa 39 drb, Szaich Lajos vármegyei kiadó Zombor 2241 drb, Pallein János főgymn. tanár Zombor 2 drb, Baký Elek szolgabíró Apatin 2 drb, Roediger István gymn. II. o. t. 1 drb, Roediger Lajos főgymn. tanár Zombor 2 darab, Pilaszánovits Péter jegyző Borsód 1 drb, Erdélyi Ferencz gymn. III. o. t. 1 drb, Valeth Gyula postatiszt Zombor 1 drb, Trencsény Károly felső kereskedelmi iskolai tanár Zombor 1 drb, Csányi Lajos gymn. VI. o. t. 2 darab.

b) Könyvtárunk adományozás útján 50 munkával szaporodott. Az adakozó urak a következők : Thim József járásorvos Apatin 2 drb, Orkonyi Ede törvényszéki bíró Zombor 19 drb, Gergurov Milán városi főmérnök Zombor 3 drb, Cziráky Gyula s. lelkész Gombos 22 drb, Trencsény Károly felső kereskedelmi iskolai tanár Zombor 1 drb. A múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége 3 drb.

Vétel útján 12 munkával szaporodott könyvtárunk. Évi illetékdíj átalány fejében kapjuk még a magyar tudományos akadémia nyelv- és széptudományi, tört. tudományi és emlékbeszéd értekezéseit, valamint az Archeologiai cz. folyóiratokat, az Akadémiai értesítőt és Almanachot ; kapjuk ezentúl a hunyadmegyei tört. és régészeti társulat, a temesmegyei és biharmegyei

tört. társulatok évkönyveit, melyek mind könyvtárunkat és folyóirat gyűjteményünket gazdagítják. Az ajándékozás, vétel és átalány fejében meglevő szaporodás ez évre 98 munkát tesz ki.

Ezek után pedig most be kell mutatnom: mikép működött társulatunk, hogy kitűzött célját elérhesse, a hozzá fűződő reményeket beváltsa, hogy a kapott és remélendő támogatást mennyiben érdemelte ki.

Társulatunk munkássága, mint minden ilynemű társulaté, három téren nyilatkozik meg. Ezek évenként többször tartott választmányi ülései és közgyűlései, az ásatások rendezése és az évkönyv kiadása.

A lefolyt esztendőben társulatunk hét választmányi gyűlést tartott, (februárius 21., április 29., május 30., június 16., szeptember 6., október 4. és december 12.-én), tartott két közgyűlést (januárius 6. és december 12.-én). Ezen ülések tárgyai általában a társulat anyagi helyzete, az évkönyv kiadása, a társulat esetleges kibővítése, tagok felvétele, az ásatások rendezése és mikénti állása voltak. Legnevezetesebbek voltak a választmányi ülések közt az április 29. és május 30.-án tartott ülések és a szeptember 6.-iki. A két elsőt határozta el végleg a társulat választmánya a program megállapításával együtt, hogy a hajdan híres, nevezetes Bács várában vándorgyűlést tart. A nagy lelkesedést, mely a határozat nyomán kelt, s az elhatározást lehűtötte, megghiúsította az a nagy csapás, mely az által ért bennünket, hogy nagyságos elnökünket súlyos betegség lepte meg s a választmány, az alapszabályok szűk intézkedésétől kötve, a szeptember 6.-iki ülésen nagy sajnálattal volt kénytelen a tervezett vándorgyűlést későbbre, ez évi április vagy május havára halasztani. A június 6.-iki ülésen jelentette be a társulat nagyérdemű titkára, Roediger Lajos, kinek minden rendet köszönhetünk, ki akkora buzgalommal látott a társulat anyagi és szellemi jólétének fölemeléséhez, tisztéről való föltétlen lemondását. A választmány kénytelen volt meghajolni a titkár úr kívánsága előtt és igénytelenségemet bízta meg ideiglenesen

a titkári teendők teljesítésével, Trencsény Károly tanár és tagtárs urat pedig a múzeumi ügyek felügyelete és intézésével. — Az október 4.-iki ülésen határozta el a választmány az alapszabályok átvizsgálását és módosítását, a december 12.-ikin pedig a kiküldött bizottság tervezetét elfogadta.

Az első, január 6.-iki közgyűlés még mindnyájunk emlékezetében van, jelen voltunk valamennyien, fényes lefolyását konstatálhatjuk most csupán. A második — rendkívüli — december 12.-iki közgyűlés tárgyát kizárólag a módosított alapszabályok tárgyalása képezte. A közgyűlés változatlanul fogadta el a választmány által már elfogadott alapszabályokat.

Ami az ásatásokat illeti, a társulat a Sziga szigete és Bortán vára ásatásainak munkálataival Gubicza Kálmán b.-monostorszegi igazgató-tanító urat, a titeliakkal főtisztelendő Érdujhelyi Menyhért plebános urat, az apatiniakkal dr. Thim József járásorvos urat, a gombosiakkal tisztelendő Cziráky Gyula s. lelkész urat s a bács-kereszturiakkal Kuzmiák Sándor tanító urat bízta meg. A bortán vári ásatásoknál részt vett nagyságos Latinovits Géza alelnök úr és a múzeumi őr is, eredmény azonban eddigelé nem mutatkozott, marad jövőre a munka folytatása. Az ásatásokkal megbízott urak közül csak Thim József úrtól jött eddig beszámoló,¹⁾ a többi a nyári és őszi kedvezőtlen viszonyok folytán nincs oly helyzetben, hogy eredményes vagy nélküli munkásságáról számot adhasson.²⁾ Általában jelezhetem, hogy társulatunk széles téren való munkásságot fejt ki. Ezt igazolja az a széles összeköttetés, mely társulatunk és 12 fővárosi és vidéki hasonczélú társulat közt fenáll.

É v k ö n y v ü n k mult évi folyamára önérzettel tekintethetünk. Munkatársaink közt országos hírnevű írók vannak, kiknek tollából vármegyénk fényes multjára vonatkozó czikkek jelentek meg. Nagy meglepéssel konstatálhatom, hogy év-

1) L. a 20. lapon!

2) A sziga-szigeti ásatásokról szóló jelentést l. szintén ez évkönyvben.

könyvünk IV. füzetével mi is áldoztunk a Szózat költője emlékének, midőn benne Trencsény Károly tagtárs úr Vörösmarty bács-almási képviselőségéről emlékezik meg.

A mult év folyam 11 szerzőtől 15 cikket tartalmaz, ezenkívül a társulat beléletét visszatükröző különböző gyűlések jegyzőkönyveinek kivonatát, megyénket érintő cikkek ismertetését stb.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Ezekben igyekeztem bemutatni társulatunk mult évi történetét híven s a legtisztább szándéktól vezérelve.

Costa János,

id. titkár.

2.

1901.

Jegyzőkönyv

a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat választmányának 1901. februárius 10.-én tartott gyűléséről.

Tárgy: Folyó ügyek.

Jelen voltak: Kozma László, elnök, Buday Gerő, Czirfusz Ferencz, Costa János (volt helyettes titkár), dr. Grüner Samu, Kálits Döme, Roediger Lajos és Trencsény Károly, titkár.

1. Az elnök üdvözli a megjelenteket s az első választmányi ülést megnyitja.

2. A titkár előterjesztései:

a) Bemutatja a közgyűlésről fölvett jegyzőkönyvet s Buday Gerő, pénztárosnak az 1900. évre szóló fölmentését. — Tudomásul szolgál.

b) Jelenti, hogy az Országos Múzeum- és Könyvtárbizottságot értesítette a társulat belépéséről, s az öt képviselő nevét közölte vele. (Közgy. jkv. 6. a) pont.) — Tudomásul szolgál.

c) Bemutatja az Országos Múzeum- és Könyvtárbizottság értesítését, hogy a közgyűlés februárius hó folyamán lesz, de a napot csak később állapítják meg. — Tudomásul szolgál.

d) Bemutatja a vármegyei közigazgatási bizottság átiratát a Műemlékek országos bizottságától küldött s vármegyénk műemlékeit nyilvántartó lajstrom felülvizsgálása, illetőleg kiegészítése tárgyában. — Roediger Lajos, múzeumőr vette át.

e) Bemutatja a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének átiratát és kérdő-ívét társulatunk múzeuma és könyvtára adatainak feltüntetése iránt. — Roediger Lajos, múzeumőr vette át.

f) Bemutatja Gubitza Kálmán, monostorszeghi tagtárs küldeményét a sziga-szigeti ásatások alkalmával talált tárgyakból. — Roediger Lajos, múzeumőr vette át.

3. Az elnök jelenti, hogy a Zombori Takarékpénztár egyszáz koronát szavazott meg s utalványozott ki társulatunknak. Az összeget fölvette s írásban megköszönte. — Örvendetes tudomásul szolgál.

4. Az elnök bemutatja Pósch Lajos, adai káplánnak a választmányhoz intézett iratát, melyben — a három évi kötelezettség leteltével — a tagok sorából való kilépését bejelenti. — A választmány a bejelentést tudomásul veszi, s Pósch Lajost a tagok sorából kitörli.

5. Czirfusz Ferencz indítványozza, hogy id. Mihályi Jánost vegye föl a választmány a működő tagok sorába. — A választmány az indítványt elfogadta, s id. Mihályi Jánost a működő tagok sorába iktatja.

6. A titkári iroda, valamint a könyvtár és múzeumi gyűjtemények átadása és átvétele czéljából a választmány kiküldi: Kozma László, elnököt, Kálits Döme, vál. tagot, valamint Roediger Lajos, múzeumőrt s Trencsény Károly, titkárt. Idő: februárus 17.

Egyéb tárgy nem lévén, az ülés véget ért.

Kmf.

3.
1901.

Jegyzőkönyv

a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat titkári irodájának és múzeumának 1901. évi februárius hó 17.-én történt átadásáról, illetőleg átvételéről.

Jelen voltak : Kozma László, elnök, Kálits Döme, vál. tag, Costa János, volt h. titkár, Roediger Lajos, múzeumőr s Trencsény Károly, volt id. múzeumőr, jelenleg titkár.

1. Az elnök felszólítja Costa Jánost, hogy az irodai könyveket, a leltárt és az irattárt mutassa be.

Costa János bemutatja :

- a) a tagok törzskönyvét,
- b) az iktató könyvet,
- c) a vendég-könyvet,
- d) a bútorzati leltárt,
- e) az irodai és posta-átalányról szóló számadási könyvet,
- f) az 1900. évi leltárt.

A bizottság az a), b), c) alatt levőket megtekintette, — d), e), f) alatt levőket részletesen átvizsgálta, s mindannyit rendben találta.

2. Az elnök felszólítja Trencsény Károlyt, a múzeumi leltárak és a múzeum tárgyainak bemutatására.

Trencsény Károly bemutatja :

- a) a szakkönyvtár leltárát, melybe 140 folyó sz. alatt 426 kötet van bejegyezve, s magát a szakkönyvtárt,
- b) a térkép-leltárt, melybe 101 f. sz. a. 207 drb térkép van bejegyezve. A térképek számozva, rendben vannak,
- c) az éremgyűjtemény leltárát, mely az előbbi átadás óta nem változott,
- d) a három szekrényben levő régiségeket, melyekben újabban szintén nem történt változás, a mennyiben az újabb gyarapodások még nincsenek leltárilag rendezve.

3. A bizottság a darabonként való részletes átvizsgálást a titkárra és múzeumőrre bízta.

Kmf.

A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat pénztári kimutatása az 1900.-ik évről.

		BEVÉTEL :				KIADÁS :			
		Kor.	F.			Kor.	F.		
1.	Január	1.	Készpénz áthozat	101	42	1.	Tiszteletdíjak	300	—
2.	"	17.	Vallás- és közoktatási miniszter segélye ásatásokra	600	—	2.	Postaköltségekre	221	37
3.	Febr.	2.	A zombori takarékpénztár segélye	100	—	3.	Asatásokra	537	13
4.	"	9.	Szabadka sz. kir. város alapítványa	100	—	4.	Könyv- és egyéb beszerzésekre	230	69
5.	Május	18.	Baja város alapítványa	100	—	5.	Szolgáknak	14	—
6.	Julius	18.	Vall- és közokt. miniszter segélye ása- tásokra és a múzeum régiségeinek gyarapítására	600	—	6.	Nyomatványok- és évkönyvekre	399	40
7.	Nov.	2.	Roediger volt titkártól visszafizetett félévi tiszteletdíj	100	—	7.	Irodai átalány	50	—
8.	Decz.	2.	Bács-Bodrogh vármegye segélye	600	—	8.	Átalakítási költségekre	14	—
9.	"	31.	Az alapítványok és betétek kamatai	168	36	9.	A magyar tudományos Akadémiának évi részlete	64	35
10.	"	31.	Az 1899.-ik évi tagdíjhátralékokból	168	—	10.	A helyettes titkár és múzeumőr tiszteletdíja	100	—
11.	"	31.	Az 1900.-ik évi tagdíjakból	754	—	11.	Alapítványban elhelyeztetett	200	—
				3391	78			3391	78

Zombor, 1900. évi december hó 31.-én.

Átvizsgáltuk és helyesnek találtuk.

Zombor, 1901. évi január hó 7.-én.

MIHÁLYI JÁNOS.

HAISZ LAJOS.

BUDAY GERŐ,
pénztáros.

A B.-Bodrogh-vmegyei Történelmi Társulat 1900.-ik évi pénztári kimutatása az ásatásokról.

BEVÉTEL:		Kor.	F.			Kor.	F.
1. Január	1.		458	1.	Érdújhelyi Menyhértnek a titeli ásatásokra — 1899. IV. 7. — a IX. számú nyugta szerint	200	40
2. " "	17.		600	2.	Fuvardij és ásatási költségek — 1899. IV. 17. a XI. sz. nyugta; IV. 19. a XII sz nyugta; V. 31. a XVI., XXI és 1900. VII. 25. XVI. számú nyugták szerint	63	
3. Julius	18.		600	3.	1900. II/24 Gubitza igazgató-tanítónak a „Szigá” szigeti ásatásokra — 1899. V. 13. XIV. és a VI. számú és XX, XXXI. számú nyugták szerint	308	32
				4.	" " Thim József orvosnak a IV. és XX. számú nyugták szerint	110	20
				5.	" V/29. Cziráky Gyulának ásatásokra a X. és XX. sz. nyugták szerint	160	41
				6.	" IX/19 Kuzmiák Sándornak a XX sz. nyugta szerint	50	20
				7.	" XII/2 Pótlökötet a Corpus Jurishoz a XXVI. számú nyugta szerint	10	
				8.	" XII/31. Egyenleg készpénzben	302	05
			120458			1204	58

Zombor, 1900. évi december hó 31.-én.

Átvizsgáltuk és helyesnek találtuk.

Zombor, 1901. évi január hó 7.-én.

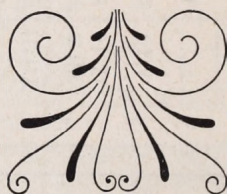
MIHÁLYI JÁNOS.

RAISZ LAJOS.

BUDAY GERŐ,
pénztáros.

TARTALOM :

	Oldal.
1. Elnöki megnyitó beszéd	3.
2. Vármegyénk régi birtokosai. Írta : dr. D. Gy.	10.
3. A sziga-szigeti ásatásokról. Írta : Gubitza Kálmán	14.
4. Jelentés az Apatin, Szóna és Erdőd határában, valamint a vármegyénkkel határos Baranya megyében talált néhány őskori tárgyról, úgyszintén az Apatin mellett és Weindl Mór nagybirtokos jószágán feltárt őskori sírokról. Közli : Weigang János	20.
5. Bácskai babonák. Gyűjtötte : Holzmann Ignác	29.
6. Társulati ügyek	34.

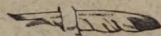
A BACS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TARSULAT TULAJDONA.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

TRENCSÉNY KÁROLY,
TITKÁR.

XVII. ÉVFOLYAM. II. FÜZET.

ZOMBOR.

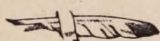
BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBÓL.
1901.

Kérelem.

Tisztelettel kérem az igen tisztelt pártoló tag urakat, hogy tagsági díjaikat minél előbb beküldeni sziveskedjenek.

BUDAY GERŐ,
pénztáros.

A
BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

TRENCSENY KÁROLY,

TITKÁR.

XVII. ÉVFOLYAM. II. FÜZET.

ZOMBOR.

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBÓL.

1901.

MAGY. AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

Czirfusz Ferencz.

— Adatok Bács-Bodrogh vármegye művelődés-történetéhez. —

Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat 1901. januárius hó 13.-án tartott közgyűlésén *Czirfusz Ferencz* — 3 évi buzgó és szakavatott működése után — az *elnöki tisztségről* lemondott. Hajlott kora, beteges állapota kényszerítette, hogy részben visszavonuljon arról a működési térről, melyhez mind végig szívvel-lélekkal vonzódott. Már a közgyűlés is nagy elismeréssel adózott a volt elnöknek, elévülhetlen érdemeiért; de későbbre tartotta fenn, hogy a társulat méltó emléket állítson neki, megirattván a lánglelkű történelem-tanárnak, — 18 éven át a vármegyei közoktatásügy vezetőjének, — a Történelmi Társulat egyik alapítójának, mindig munkás tagjának, majd elnökének *életrajzát*.

Ki gondolta volna? — hogy eme tartozásunkat, mint kegyeletünknek egyik adóját, ily hamar kell lerónunk.

Czirfusz Ferencz 1901. április hó 29.-én meghalt.

Életének leggyümölcsözőbb szaka, hatásokban és eredményekben leggazdagabb tevékenysége annyira összeforrt vármegyénk közművelődésével, hogy *Czirfusz Ferencz* életrajza valóban egyik érdekes fejezete Bács-Bodrogh vármegye művelődés-történetének.

Ily szempontból az ő életeseményei történelmi fontosságúak.

*

Valamint az átültetésre szánt növényt eredeti talajából egyszerűen kiszakítani nem lehet: *Czirfusz Ferencz* életrajzánál

is figyelembe kell vennünk azokat a körülményeket, a kort s az egyéneket, melyekben, s kiknek hatása alatt első fejlődését nyerte, — mígnem vármegyénkben meghonosodott, életfája dús lombokat hajtott, kivirágzott és értékes gyümölcsöket termelt.

Czirfusz Ferencz 1827. május hó 31.-én Lovász-Patonán, Veszprém vármegyében született. Atyja ugyanott kovácsmester volt, kit négy éves korában elvesztvén, az özvegyeségre jutott édes anyja őt és még négy testvérét a legnagyobb nélkülözések közt nevelte.

Az elemi iskolákat Ugodban és Pápán, a gymnasiumot Pápán és Székesfehérvárott, a filozofiai kurzust Szombathelyen, a jogi tanulmányokat magán úton Pápán végzé. 1865-ben a földrajzi és a történelmi szakasportból főgymnasiumra lett képesítve és ugyanazon évben ügyvédi diplomát is szerzett.

1848. évi április elején Szombathelyen — mint nemzetőr — Csányi László kormánybiztos oldalán a rendzavarók ellen fogott fegyvert, később pedig a Dráva melletti táborban találjuk. Ott azonban a mocsárláz annyira megviselte a különben is gyenge szervezetű ifjú egészségét, hogy a sorozóbizottság őt a katonai szolgálatra teljesen alkalmatlannak találta. Ez döntött Czirfusz jövője felett.

Hajlamánál fogva nyanyis még azon év december hó 8-án Bezerédj Mihály házában Pápán, az Eszterházy uradalmak kormányzójánál, nevelői tisztelet vállalt, hol a család teljes megelégedésére 1852. szeptember 1-ig működött.

Míg a fiatal nevelő tanítványait Bezerédj Ödönt és Istvánt lelkiismeretes oktatásban részesíté, addig ezen nyilt, előkelő házban maga is sokat tanult, látott, hallott és tapasztalt. Az akkori nehéz és viharos időkben ugyanis a haza sorsáért aggódó jeles hazafiak közül többen Bezerédjnél jöttek össze, s a teendőik felett tanácskoztak. Ezen alkalommal nem ritkán a legbizalmasabb levelezésekre nem a kéznél levő irtokot, hanem a hozzájuk közelebb álló nevelőt kérték fel, s őt bízták meg, hogy a kényes természetű ügyekről egyeseknél szóval tegyen jelentést stb.

Azon időben Bácskából Bezerédj házába menekültek Bajáról: özv. Horváth Pélerné 5 lányával, Csébről: Bezerédj Miklósék és mások. — Minthogy pedig Pápa és vidéke a magyar és az ellenséges német hadseregnek érintkezési pontja volt, nevezetesen a Bakonybélbe vezetett expeditio, a csornai, ihászi és a ménfői csaták alkalmával: ez időben Bezerédj Mihály a katonai sarczolások és egyéb bajok között mindig villámhárítója volt a városnak és a környéknek. Nyílt homlokkal szembe mert szállni a német katonatisztekkel, kik Pápa városára vagy az igazgatása alatti uradalmakra nagy sarczokat vetettek, — vagyoni viszonyainál és tekintélyes állásánál fogva meghallgatásra is talált, főleg mikor őket a fehér asztalához meghívta.

A Bezerédj-családnál töltött évek nagy hatással voltak a fiatal nevelő hazafias érzületének kifejlődésére, megerősödésére, melynek később is mindig nyíltan kifejezést adott.

Baja város 1851—52. tanévben a temesvári helytartóság felhívására főgymnasium felállítását elhatározván, a tanszékekre pályázatot hirdetett.*) Erről a szabadságharcz alatt Pápára menekült családok Czirfusz Ferencz nevelőt értesítették, ki is 48 pályázó közül tanárrá megválasztatván, a temesvári helytartóság által 1852. szeptember hó 16-án új állásában meg erősítettett. Így került a Dunántúlról vármegyénkbe.

Baján, az akkori Vojvodinában, a tanártestületre nehéz feladat várt, mert a helytartóság a tantárgyaknak német nyelven való előadását és az értekezleti jegyzőkönyveknek ugyanazon nyelven való szerkesztését követelte. Ez alkalommal a világi tanárokat arra is felhívták, hogy szakálukat vétessék le, vagy ajkukat borotváltassák ki. A tanárikar az első pontra nyíltan kimondá, hogy még azt a generációt sem tudja meghatározni, mely a kormány kívánságának eleget tehet, a jegyzőkönyvekre nézve pedig úgy nyilatkozott, hogy azokat latin nyelven fogja

*) Baja csak akkor szólíttatott fel, midőn a megyében levő három kir. város a kormány felhívásának nem volt hajlandó eleget tenni. Zombor város azonban mégis egy német tannyelvű alreáliskolát létesített.

szerkeszteni, mivel illőnek tartja, hogy a tudományokkal foglalkozó intézet jegyzőkönyvei latin nyelven legyenek megörökítve. A szakál-viselés is a régiben maradt.

Ezen ellenszegülés következtében gr. Coronini, Soksevits, később Bogot de saint Quentin szerb vajdasági katonai kormányzók kemény megrovásban és fenyegetésben részesíték a tanárokat, s újból és folytonosan a német nyelven való előadást sürgették, miután pedig a gymnasiumi igazgató a német tan nyelv behozatala ellen azt is felhozta, hogy a tanulók teljesen magyar ajkúak lévén, a tantárgyakat német nyelven meg sem érténék, bizonyos Mannhard nevű iskolatanácsost Temesvárról Bajára küldték annak megfigyelésére, hogy a gyermekek az utczákon játékközben mily nyelven társalognak? Mit jelentett az illető tanácsos — az nem szivárgott ki, de a kormány rendeleteit nem respectáló tanárok közül Szarvas Gábor és Czirfusz Ferencz hivatalos megintésben részesültek, Kolmár József és Klamarik János tanárok pedig, kik magyar lapot mertek szerkeszteni, s benne az akadémia házára pénzt gyűjteni, Petrovics cs. kir. kerületi biztostól megintettek, pár hónap mulva pedig minden kihallgatás nélkül hivatalukból elbocsáttattak.

Kilencz tanárnak hazafias küzdelme még nehezebbé vált az által, hogy a testület három tagja a német előadás mellett foglalt állást, sőt egyik a vasárnapi inasiskolában önmaga jelentkezett német előadásokra, és mi több, egyes leczkéket német nyelven kinyomatván, árúba bocsátott.*) Mondanunk sem kell, hogy ezt a temesvári helytartóság nagy örömmel fogadta.

A nehéz idők járása 1860-ban az októberi diploma kibocsátásával enyhült ugyan, de a provizorium alatt a vádaskodás újból megindult, midőn t. i. Pálffy helytartó Budán titkos rendeletben utasítá a főigazgatókat, hogy a történelem tanárait éber figyelemmel kísérvék, mert azok közül többen nem a kormány intencióinak megfelelőleg, hanem Kossuth-szellemében

*) A füzet czime: Gegenstand der Ersten Sonntagsschule. Am 2-ten Jänner 1853. Von Professor I. B. in Baja. Zu haben bei Anton Kollár in Baja.

tanítják a történetet. 1865. május havában Feszl Károly főigazgató a bajai főgymnasiumban egy órán át hallgatta Czirfusz Ferencz tanár előadását, ki akkor éppen II. József uralkodásáról beszélt. Az óra befejeztével nyomban kijelenté a főigazgató nevezett tanár előtt, hogy őt Pálffy őexcellentiájánál fel fogja adni, mivel előadásában reá vezette a tanulóifjúságot, hogy a nép II. Józsefet azért nevezi csak „császár“-nak, mert magát nem koronáztatta meg és így az előadás szerint a mostani uralkodó is csak császár; pedig erről a magyarázatban szó sem volt. Így jutott Czirfusz egy újabb kellemetlenséghez. Nehogy azonban a hajszát ellene tovább is folytassák, s esetleg váratlanul hivatalától megfosszák, még ugyanazon évben ügyvédi oklevelet szerzett. A tanárság mellett praxist is folytatott egész 1870. június hó 8-ig, midőn br. Eötvös József miniszter magához hívatta, s a vele történt megállapodás folytán a Baján felállítandó tanítóképző-intézet igazgatójává kinevezte.

Az új intézet igazgatójának az összes személyi és a dologi ügyekről magának kellett gondoskodni. Az igazgató-tanács és a tanárok kinevezése iránt előterjesztést tett, az intézet ideiglenes elhelyezéséről, a tantermeknek újabb szerkezetű padokkal és taneszközökkel való felszereléséről, az internátus felállításáról, a szegényebb tanulók segélyezéséről és könyvekkel leendő ellátásáról gondoskodott. A részletes tantervet és a rendtartási szabályokat is ő dolgozta ki stb.

Alig mult el az első tanév, a közoktatási kormány a bajai állami tanítóképző intézetben póttanfolyamokat rendeztetett, melyeken Bácskából és a legtávolabb eső megyékből sok száz tanító összejött, részint a módszeres tanítás elsajátítása, részint a magyar nyelv megtanulása végett.

Czirfusz Ferencz és Tóth Kálmán (a költő) utánjárása és fáradozása folytán 1873-ban az intézet palotaszerű épületet kapott, melyet Pauler miniszter megbízására Czirfusz igazgató 52 ezer forinton állított fel. Fáradozásáért nyomban jutalomban részesült, 1879-ben pedig, midőn Trefort miniszter az intézetet

meglátogatta, az épület annyira megnyerte tetszését, hogy Czirfusz Ferencz fizetését 400 forinttal fölemelte s így nyilatkozott: „Én ezt 100 ezer frtért sem tudtam volna felépíteni.“

Czirfusz Ferencz Baján 18 évig volt gymn. tanár és 6 évig tanítóképző intézeti igazgató. Mindkét intézettől nehéz szívvel vált meg, különösen a gymnasiumtól, melyben országos híré kartársaival, közel négyezer derék ifjút nevelt a hazának. Mint fentebb említők, abban az időben Bácskának csak egy főgymnasiuma volt; Szabadka, Ujvidék és Zombor a temesvári helytartóság felhívására sem állított főgymnasiumot; innét van az, hogy a vármegye főbb emberei, a hatóságok vezető egyéneinek nagy része a bajai főgymnasiumból kerültek ki. Sőt az intézet jó hírve a szülöket a messze vidékről is Bajára édesgette.*)

Trefort miniszter az 1876. évi VI. t. cz. életbelépésével a kir. tanfelügyelői hivatalokat újjászervezvén, Czirfusz Ferenczet Bács-Bodrogh vármegye kir. tanfelügyelőjévé nevezte ki.

Az új tanfelügyelőre nehéz feladat várt; a vármegye nagy kiterjedése, benne öt törvényhatóság, a közigazgatási bizottság havi referádái, 3 tanító- és tanítónőképző intézet, 266 népiskola ugyanannyi tanítóval, 6 polgári iskola, kisdedóvó, két felső kereskedelmi és egyéb szakiskolák meglátogatása, személyi és dologi ügyeinek elintézése emberfeletti munkát rakott a tanfelügyelő vállaira, mely terhekben neki csak a másodtanfelügyelő és egy díjnok segédkezett. De ez még nem minden. Hivatalánál fogva a jegyzői szigorlatokon mint vizsgáló vett részt; az öt közigazgatási bizottság fegyelmi választmányának 18 évig rendes tagja volt; az iskolai törzskönyveket először ő szerkesztette meg; a nagy munkával járó tanítói nyugdíj-törvényt a tankerületében végrehajtotta. — 1876 végén a volt Csajkáskerület (14 község,

*) Czirfusz tanítványai közé számíthatunk: 1 államtitkárt, 4 főispánt, 3 alispánt, 3 polgármestert, több főjegyzőt és községi jegyzőt, sok mérnököt, 400-nál több ügyvédet, néhány árvaszéki elnököt és ülnököt, 9 főszolgabíró, 1 kuriai, 5 táblai és számos törvényszéki bírót, 3 kanonokot, 8 apát-plébánost, 60-nál több lelkészt és szerzetest. A berlini, boroszlói és a budapesti főrabbit, sok jeles tanárt, orvost, kereskedőt, iparost, hivatalnokot, gazdászt, több nagybirtokos gyermekét, százakra menő tanítót és tanítónőt, Schulhoff Lipót, a párisi csillagvizsgáló-intézet egyik jelesét stb. stb.

40,000 lakossal) Bács vármegyéhez csatoltatván, — mivel az interregnum alatt a katonailag szervezett iskolákat és az alapokat az Omladina nagyrészt magához ragadta — az összebonyolított iskolai állapotokat Czirfusz és tisztvársága rendezte, a tanítói kinevezéseket pedig, melyeket egyes gör. kel. hitközségek, sőt még az újvidéki polgármester és mások is jogtalanul bitroltak, a közoktatási miniszter joghatósága alá helyezte. Mind ezen terhes és nagy felelősséggel járó munkát személyszaporítás nélkül Gräff tisztvárságával végezte, de hűséges támogatókra talált tanítványaiban is, kik már akkor egyházi és világi téren tekintélyes állásokat foglaltak el s kik örömmel és szeretettel nyújtottak segédkezet egykori tanáruknak, ki minden tudását, erejét, egészségének kockáztatásával, a vármegye tanügyének felvirágoztatására szentelé.

Az elismerés nem is késett sokáig. Ófelsége tanfelügyelőnek még 1877-ben kir. tanácsossá kinevezte; volt tanítványai kiadták arczképét s 1882-ben volt tanítványai és tisztelői — 30 éves működése alkalmából — jubileumot rendeztek, melyen a vármegye és a 4 szabad királyi város előkelőségei, községek és intézetek küldöttségei jelentek meg. Megható jelenet volt, midőn Sándor Béla főispán száznál többed-magával — az ünnepelt tanítványai — a terembe vonult s hálás szívvel mondott köszönetet egykori tanáruknak. Ezen szép ünnepélyről annak idején a „Bácska“, a „Bajai Közlöny“, a „Paedagogia Szemle“, a „Pesti Napló“ stb. hasábjait írták. Ugyanaz nap a Czirfusz tiszteletére rendezett díszebéd alatt majd 500 sürgöny és levél érkezett, köztük Angelics pátriárkától, Türr Istvántól, Bránkovits, Lichtensteiger, Antunovits stb. püspököktől.

Bokros elfoglaltsága mellett irodalommal is foglalkozott.*)

*) „Adatok Baja város mult és jelen életéből“ című dolgozatáról a lapok elismerőleg szóltak. — „A repceférgek pusztítása“ című dolgozata jutalomban részesült. — Írt „A gymnasiumi muzeumokról“. — 1860-ban megjelent értekezése: „Miként javíthatunk nőcselédjeink erkölcsi romlásán? Mi által szoktathatjuk őket takarékosagra? Honnét teremtsünk tőkét a jők megjutalmazására?“ nagy figyelmet keltett. -- De mindezeknél jobban a következő pedagogico-didacticus feladvány kidolgozása nyerte meg a szakkörök

Még a következőket említjük meg: Türr István tábornok szülővárosát 1868-ban meglátogatván, Czirfusz Ferenczcel egyetértőleg Baján megalakította a „Népnevelési egyesület“-tel kapcsolatos „Felnőttek oktatását“, ugyanakkor a városház termeiben nagy közönség előtt Czirfusz az „Árpádház családfájáról“ és a „Mesterséges haltenyésztésről“ tanulságos értekezéseket olvasott fel. — A bécsi világiállítást tanulmányozására kormány költségén kiküldetett. 1881-ben „Az országos tanítói gyűlésre“ Trefort felhívta, hol a közgyűlés által a IV. szakosztály elnökévé választott. De nemcsak Trefort, hanem gr. Csáky miniszter is bizalmas természetű értekezletekre többször felhívta. Ezenkívül a vármegye és a miniszterium részéről is több ízben nyert kiküldetést.*)

Miután hivatalos körútjából kétszer tüdőgyulladással tért haza s miután a családjában előfordult négyszeres gyász testi szervezetét erősen megviselte, 1894. évi márczius havában nyugdíjaztatását kérelmezé, mely kérelmét gr. Csáky Albin, akkori közoktatásügyi miniszter ugyanazon év április hó 21-én a következő leirattal intézte el:

15,161. sz. Midőn Nagyságodat ezennel jól megérdemlett nyugalomba helyezem, fogadja buzgón és híven teljesített hosszas (48 év, 7 hó és 7 nap) kitünő szolgálataiért őszinte elismerésemnek és köszönetemnek nyilvánítását.

Felkérem egyszersmind arra, hogy a kir. tanfelügyelőséget utódjának kinevezéseig vinni és ennek megtörténte után azt utódjának leltár mellett átadni sziveskedjék.

Budapest, 1894. április hó 21-én. Gr. Csáky s. k.

tesztését: „Megfejtetvén a földrajz tanításának haszna, vonatkozólag a történelemre, adassék elő: vajjon nem volna-e kívánatos, hogy a földrajz, külön választva a történelemtől, mint külön tudomány taníttassék a gymnasiumokban?“ — Számos hirlapi költeményeit fel sem említjük. — A Ribáry Ferencz-féle Világtörténetet, továbbá Hőke Lajos Földrajzát bírálat végett a miniszterium neki adta ki. A szakszerű bírálatot Ribáry Czirfuszhoz intézett levelében hálás elismeréssel fogadta.

*) A kalocsai róm. kath. tanító- és tanítónőképző-intézetekben három éven keresztül miniszteri biztos minőségben működött; a kereskedelmi iskolák érettségi vizsgáin részt vett, a három tanító- és tanítónőképző-intézetben a képesítő és felvételi vizsgákat ő vezette, sőt még a bajai és a zombori állami főgymnasiumok érettségi vizsgáin is az elnöki teendőket egy alkalommal neki kellett végeznie.

Czirfusz Ferencz a kir. tanfelügyelői állástól 1894. július hó végével felmentetvén, tankerületétől végkép megvált, mely alkalommal az őt törvényhatóság, a járási főbírák, a nép- és a szakiskolák tanítói és tanárai, a községek előljárósága részint írásban, részint pedig küldöttségileg keresték fel a volt tanfelügyelőt. A kalocsai érsek, a püspökök, a hitfeleketi iskolai hatóságok egytől-egyig lerótták az elismerés adóját, miről annak idejében nemcsak a megyei, a vidéki és a fővárosi lapok, hanem még a „Magdeburgi Wochenschrift“ 26-ik száma is szépen megemlékeztek.

A tankerület azonban maradandó emléket is akart állítani. A tanítók és mások négyezer koronával megalkották Budapesten a Ferencz József Tanítók Házában a „Czirfusz-szobát“, melyben évenként egy bácskai tanító gyermeke neveltetik.

Később, 1900. június hó 2.-án, Wlassics Gyula, közoktatásügyi miniszter a negyven évi hű szolgálatért adományozni szokott díszéremmel tüntette ki.

Minthogy Czirfusz Ferencz működésének súlypontja leginkább a tanfelügyelőségre esik, a vármegye művelődéstörténetéhez még néhány adatot szolgáltatunk, melyekben Czirfusz Ferencz 18 évi tanfelügyelősége alatt a népoktatás emelkedését számokkal igazoljuk.*)

1876-ban az összeírt tankötelesek száma volt 104,828, 1894-ben pontosabb összeírás szerint 146,674; gyarapodás 41,846.

1876-ban iskolába járt 67,373 tanuló, 1894-ben pedig 117,414; gyarapodás 50,041.

Ide a szakiskolák tanulói nincsenek beszámítva.

1876-ban népiskola volt 266**), 1894-ben 476; gyarapodás 210.

A 476 iskola közt elemi népiskola volt 456, felső népiskola 3, polgári iskola 17.

*) Alapul az összehasonlításnál az 1876-ik év szolgál, midőn Czirfust tanfelügyelővé kinevezték; az 1894-ik pedig, midőn hivatalától megvált.

**) 1876-ban a 266 népiskola között teljes hatosztályú népiskola még kevés volt.

1876-ban volt 664 tanító, 1894-ben 1072; gyarapodás 408.

Az 1072 számban az ipariskolai, az alsófoku kereskedelmi iskolai tanítók, az óvók és óvónők, a tanítóképző intézeti és a felső kereskedelmi iskolai tanárok nincsenek beszámítva.

1876-ban a néptanítók fizetésére kiadatott 320,617 forint, 1894-ben 661,325 forint.

1876-ban az iskolák dologi kiadásait, az ingatlanok becsértékét, a tőkepénzek mennyiségét téves bevallások miatt pontosan meghatározni nem lehetett; ellenben tudjuk, hogy 1894-ben a népiskolák kiadása volt 835,344 frt; az ingatlan vagyon becsértéke*) 376,122 frt; a tőkepénz mennyisége 391,142 frt.

Végre míg 1876-ban a tanítói fizetések átlaga a minimumot sok helyütt alig multa felül, addig 1894-ben a néptanítói fizetések átlaga 645 frtra emelkedett.

Czirfusz Ferencznek vármegyénk történelmi régiségei érdekében, majd a Történelmi Társulatban kifejtett tevékenységét itt, ez alkalommal csak érintjük. Az előbbiről egyébként a következő cikk bővebben megemlékezik.

Czirfusz Ferencz Bácsmegyében az első volt, ki az ásatásokat megkezdé, illetőleg a „Hon“-ban 1867-ben a M. T. Akadémia figyelmét a „Vaskúti halmok“-ra és a „Szeremlei római eredetű sírmező“-re felhívta. Hogy minő eredménnyel járt a vaskúti ásatás, azt a vármegyei Monografia I. k. 80. lapja igazolja. A vaskúti és a szeremlei leletekről Rómer Flóris az Archeologiai értesítőben szintén megemlékezett.

Czirfusz Ferencz 1883-ban Schmausz Endre volt alispánnal és néhány ügybuzgó historikussal megalkotta a „Bács-Bodrogh vármegye Történelmi Társulatot“. 1885-ben pedig tevékeny részt vett azon mozgalomban, mely a megyei monografia megírását tűzte ki célul; s a megyétől kiküldött 7-es bizottságnak Czirfusz Ferencz is tevékeny tagja volt. Schmausz Endrének Szabadka szab. kir. város főispánjává történt kineveztetése után pedig

*) A négy kir. város újabb iskolai épületei, melyek százazrekbe kerültek, itt szintén nincsenek felvéve.

— helyébe — a Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat egyhangulag elnökévé választotta, mely tisztségről három év multán betegessége miatt lemondott.

Nyugalomra vágyott.

És most már pihen abban a földben, melynek művelésén annyit fáradozott . . .

*

Végig tekintve e 74 éves élet gazdag munkálkodásán, elmondhatjuk a költővel: Ez férfi munka volt.

Összeállította: Trencsény Károly.

A vaskuti halmok kora.

— Emlékezés Czirfusz Ferenczre. —

Vármegyénk egykori jeles tanfelügyelőjéről, az elhunyt Czirfusz Ferenczről, történelmi társulatunk volt elnökéről, bizonyára csak kevesen tudják, hogy ő fiatalabb korában, még mint bajai tanár, nálunk a helyi történet és régészet egyik legelső úttörője gyanánt szerepelt. Az ötvenes és hatvanas években nagy arányú tudományos irodalmi munkásságot fejtett ki a megboldogult s dolgozatai részint a bajai főgimnázium évi értesítőiben, részint a helyi s a fővárosi lapokban láttak napvilágot.

A történelmi és régészeti kutatások terén ő volt az első vármegyénkben, a ki a helyi emlékek bűvárlatára irányozá a figyelmet, s ő volt az első, a ki e téren kifejtett munkássága által a központi körök méltánylását és elismerését is kivívta. Ebbeli foglalatosságai között kétségkívül legnagyobb sikert ért el a vaskuti, most már a szaktudományban Európaszerte ismert praehistorikus halmok felásatásával, egyrészt azért, mert e régészeti felkutatására nemcsak a megyének, de az egész országnak követésre méltó példát nyújtott,

de másrészt azért is, mivel az ezen halmok átbúvárlása folytán elért tudományos eredmények nagyban hozzájárultak archaeológiánknak, mint önállóan művelt szaktudománynak, fejlődéséhez.

Czirfusz Ferencz akkori lakóhelyéhez, Bajához, közel fekszik Vaskut községe, melynek határában a régészetiileg híres halmok léteznek. Elég volt egyszer látnia e halmokat, hogy meggyőződjék arról, mikép ezek a hazánkbeli u. n. kúnhalmokkal, az Érdy által a 40-es években felásott fehérmegyei tumulusokkal sok tekintetben analog jellegűek levén, csakis emberi kezek művei lehetnek s talán e vidék egész történetére nézve nevezetes csont-, kő- vagy ércmaradványokat foglalhatnak magukban. Éppen ezért, hogy a figyelmet rájuk felhívja, 1868. év elején egyik fővárosi lapban ismételten írt cikkeket e halmokról, s midőn a központi körök figyelme is ide irányult, a Magyar Tudományos Akadémia archaeologiai bizottsága dr. Szabót, a jeles geologust küldte le Vaskutra, a halmok megvizsgálása végett. Szabó a vaskuti halmokat egyszerű megtekintés után, geologiai formációknak, vagyis természetes eredetűeknek nyilvánította, mire Czirfusz Ferencz a pesti lapokban újabb nyilatkozatot tett közzé, melyben a halmok geologiai eredetét kétségbevonta s korábbi állításait újabbi érvekkel erősíté.

Minthogy pedig felszólalásának eredménye egyelőre nem lőn, egyik lelkes barátjával, Dregán járási szolgabíróval, a ki a históriai emlékek iránt meleg érdeklődéssel viseltetett, elhatározta, hogy a halmok közül néhányat próbaképpen fel fog ásatni. Midőn az erre szükséges pénz közadakozás útján összegyűlt, sőt Vaskut község tetemes számú ingyenes munkaerőt is biztosított, 1868. június hó 12.-én a kiszemelt három halom ásatását meg is kezdték. A halmok felbontását Papp Zsigmond mérnök segítségével mellett Czirfusz Ferencz kiváló gonddal vezette s bár a munka a századévek súlya alatt csaknem kőkeménynyé vált földben igen nehezen ment, a fáradozást teljes siker követte. Minden halomban ugyanis egy-egy nagyobb üreget s abban emberi csontvázat, faoszlopmaradványokat, továbbá

vas- és bronzeszközöket, fegyvereket stb. találtak s midőn erről Czirfusz tanár a budapesti szakköröknek gyors értesítést küldött, az akkori hazai régészet feje, dr. Rómer jeles tudósunk személyesen sietett le Vaskutra. Rómer bámulattal látta igazolva Czirfusz Ferencz korábbi feltevéseit s az ő jelenlétében még két másik halom felásásához fogtak. Ezeknél is ugyanazon sikerrel járt a fáradság, a halmok mind egyforma szerkezetűeknek bizonyultak, miből kétségtelen lőn, hogy e halmok nem geológiai formációnak köszönik eredetüket, hanem emberi kezek művei s az őshajdankorban élt népek sírhalmai gyanánt tekintendők.

Czirfusz Ferencz ásatásainak híre csakhamar elterjedt az egész országban, a Vaskuton talált tárgyak a budapesti Nemzeti Múzeum régiségtárában lettek közszemlére kitéve s a hírlapok és szakközlönyök révén a figyelem a régészeti kutatások felé lett irányítva. Rómer maga is nagy elismeréssel nyilatkozott Czirfuszról nemcsak mindjárt az ásatások megtörténte után, hanem később is, midőn 1876-ban az európai egyetemes őstörténeti és embertani kongresszus ülését Budapesten tartá, az ez alkalommal közrebocsájtott: „Resultats genereaux du mouvement archiologique en Hongrie“ című művében (mely csupán csak francia nyelven jelent meg, hogy a külföldet a magyarországi régészeti munkásságról tájékoztassa) a vaskuti halmok és az ottani pogány vár rajzait is közlé s Czirfusz érdemeit külön is hangsúlyozta, minek folytán a vaskuti ásatások jelentőségéről az egész tudományos világ tájékoztatva lett.

Mind Czirfusz, mind Rómer, nemkülönben mindazok, a kik utóbb még e tárgygyal foglalkoztak, megegyeztek abban, hogy a vaskuti halmok a magyar honfoglalást megelőző korból eredtek s hogy építésük ideje legalább is a nagy népvándorlás, tehát az u. n. régibb középkorba helyezendő. Közelebbről a halmok keletkezésének idejét nem lehet meghatározni, mert egészen hasonló szerkezetű és hasonló leletekkel bíró halmok hazánkban addig még nem lettek felfedezve, sem pedig kor meghatározásra szolgáló érmek nem fordultak elő s bár azóta

harmincz évnél nagyobb időköz mult el, egészen napjainkig be kellett érnünk a hozzávetőleges megállapodással.

Sajátságos véletlen, hogy Czirfusz Ferencz már nem érthette meg, már nem olvashatta el azt a nem rég közzétett régészeti jelentést, mely a vaskuti halmokhoz hasonló tumulusoknak felfedezéséről és felásatásáról a Magyar Tudományos Akadémia és az országos régészeti társulat hivatalos folyóiratában látott napvilágot, s mely új világításba helyezi az ő harmincz év előtti derék munkásságát. Arról van szó ugyanis, hogy Szolnok megyében Jász-Szent-György község határában a Nemzeti Múzeum támogatásával és szakembereinek részvétele mellett több őskorinak látszó földhalmot ástak fel, melyeknek belsejében a vaskutihoz hasonló szerkezet mellett emberi csontokat, fa- és fémmaradványokat, sőt érmekeket is találtak s ez utóbbiaknak nyomán meg lehetett állapítani, hogy ama halmok Antonius Pius és Marcus Aurelius római imperátorok uralma idején, vagy nem éppen sokkal az után, tehát a Kr. sz. utáni II-ik század második, legkésőbb a III-ik század első felében épültek. Mivel pedig a vaskuti halmokban talált szerkezet és lelettárgyak a jász-szent-györgyivel legnagyobb részt megegyeznek, az analogia alapján immár kétségtelen, hogy e két különböző vidéken levő emlékek ugyanazon korból származnak.

Czirfusz Ferencz előbb lehunyta örökre szemeit, semhogy az itt említett újabb kutatások eredményéről értesülhetett volna, s így nem lehetett már alkalma az ő harmincz év előtti bűvárlataira is fényt derítő archaeologiai esemény jelentőségét mérlegelnie. Mi azonban, a kik Czirfusz Ferencz pályáját ismerjük és sokoldalú munkássága mellett a történelmi multak emlékeinek tanulmányozása s felkutatása körül kifejtett nemes tevékenységét érdeme szerint méltányoljuk: a jász-szent-györgyi nagyérdekű analogiákban csak újabb bizonyítékát látjuk az általa kifejtett régibb munkásság tudományos jelentőségének, s midőn erről itt megemlékezünk, csak kegyelettel mondhatunk áldást az ő haló poraira.

Adalékok a bácsmegyei gör. kel. szerb Bogyán nevű kolostor eredetének történetéhez.

Egy régi rege azt mondja: Mátyás király idejében egy szerb kereskedő, névszerint Bogdán, egyszer a magyar sereg részére egész ökörsordát hajtott fel. Útközben azonban a felvert portól szeme gyuladásba esett és majdnem egészen megvakult. Mikor a mai Bogyán nevű kolostor határába ért, egy nagy terepélyes fa árnyékában lefeküdt pihenni és elaludt. Álmában megjelent előtte a boldogságos Szűz és azt mondá neki, menjen csak az erdőbe, ott egy kútra fog bukkani, annak vizével mossa meg néhányszor a szemét és meg fog gyógyulni. A kereskedő felébredvén, elmondja álmát legényeinek és midőn ezek az erdő mélyébe elvezették, csakugyan ráakadtak a kútra. Vízével néhányszor megmosta a szemét s meggyógyult, visszakapta szeme világát. A boldogságos Szűz iránt érzett igaz és mély hála-érzettől áthatva, a kereskedő azután e helyen kolostort készült emelni. Ez okból felkérte Jaksits Demetert, az akkori szerb vajdát: eszközöljön ki részére e czélból engedélyt Mátyás királytól s midőn ezt megkapta, 1478-ban csakugyan felépítette és saját nevről elnevezte a máig is fennálló szerb kolostort, *Bogyánt*, mely most is Boldogasszony avattatásának ünnepét ünnepli.

Bármennyire elmélkedtem is e kolostor nevének eredetéről, sehogy sem tudtam megbarátkozni avval a gondolattal, hogy a Bogyán név egyenesen a *Bogdán* névből származhatott volna, a mennyiben sehol sem találhatni esetet arra, hogy egy szóban g, d előtt, gy-vé vált volna. A mássalhangzók e szokatlan változásának igazi okát másutt kell keresnünk. Bács-Bodrogh vármegyénk multjának egyik szorgalmas kutatója, Dudás Gyula, a szóban forgó kolostorról írt jeles értekezésében¹⁾ történelmi adatokkal bebizonyította, hogy a XIV. században, tehát az 1333. év körül a manap fennálló kolostor közelében volt egy róm. kath. plébánia is, melynek a neve *Boján* volt. Ez egyetlen szó

¹⁾ Bács-Bodrogh vármegyei Tört. Társ. Évkönyv. 1896. 61. oldal.

fényt derített az egészre, vele minden megmagyarázható. Ezen két szónak : Bogdán és Boján egybeolvasztásával előáll annak a lehetősége is, hogy g, j előtt gy-vé változhatott át és viszont d, j előtt is gy-vé. Csakis így keletkezhetett e szó : *Bogyán*.

A régi név : Boján, századokon át élt az új név : Bogdán mellett is, azért egy cseppet sem kell csodálkoznunk, hogy e két annyira hasonló elnevezés egybeolvadhatott. Érdekes volna megtudni ezen régi történeti elnevezésnek, a Bojánnak az eredetét és a jelentését is? Boján¹⁾ eredetére nézve szláv szó, férfi személyt jelent, miként ezt a ma is használatos, nőszemélyt jelentő : Bojana is igazolja. Ámde Boján szó jelentheti a folyó ágát, melynek vize a nap fényében aranyként ragyog és hullámai a színek színeiben (szín szerbül = boja) tündökölnék. Az albániai Scuttari tóba ömlő Bojana folyónak a nevét is csak evvel magyarázhatjuk meg, mert vize az apró halaktól (szerbül uklyeve, latinul Alburnus scoranza) különösen tavaszkor aranyként csillog és a színek színeiben játszik.

Ha most tekintetbe vesszük, hogy Bogyán kolostor vidéke a bácskai Novo-Szelló-tól kezdve Plávnán és Vajszkán át mindenütt a Duna áradásainak van kitéve, egészen valószínűvé válik az a feltevés, hogy a nép a Duna egyik ágát, a mely már egészen szántóföldjét szelte, vizének minősége szerint annak nevezte, a minek a valóságban látta. Akár azt hisszük, hogy a Boján szó vizet jelent, akár azt tartjuk, hogy ez a szó jelentheti a régi 1333. év körül fennálló r. k. plébánia egykori alapítóját, az a tény bizonyos, hogy a XIV. században egy tisztán szerb nevű helység fennállott e megyében, habár talán még valaki kételkedhetnék, hogy egyáltalában a XIV. században voltak szerbek e hazánkban.

Alaptalan volna a kételkedésünk, ha netalán kétségbe vonnók, hogy a XIV. század előtt is éltek szerbek hazánk területén, mikor másrészt biztosan tudjuk, hogy a szerbek egy-

1) Magy. orsz. Tört. kincst. Defterek 1782. Falú Varjas : Nikola Boján. Ezen névből még ma is Bojanovszky, Bojanovics vezetéknevek léteznek.

részt a bolgároktól, különösen pedig görögöktől, másrészt a kölcsönös pártvillongásoktól üldözötve, még az egykori zsupánok idejében, a IX., X. és XI. századokban nem egyszer menedék-helyet kerestek és találtak is Magyarországon.¹⁾ Ez a kölcsönös érintkezés azonban nagyobb mérvet öltött akkor, midőn a szerb fejedelmi ház az Árpádházi királyokkal rokonsági viszonyba lépett, midőn II. Béla a szerb Ilonát vette feleségül, másrészt meg mikor Dragutin, szerb király, Katalinnal, IV. Béla unokájával lépett házasságra.

A szerbek, kik ősrégi idő óta nemcsak állattenyésztéssel, mint jellemző nemzeti foglalkozással, hanem kereskedéssel is foglalkoztak: foglalkozásuknak nagyobb mértékben megfelelő teret alig tudtak volna találni Bácskánál, a mely kétfelől két hajózható folyóval, a Dunával és Tiszával határolva és a közép-korban sok várral megvédve, a szerb kereskedők részére a legjobb útnak kínálkozott, hogy czikkeiket és termékeiket hazánkba szállítsák. És Magyarország csakugyan a legrégibb idők óta mai napig Szerbia termelő gazdaságának legfőbb kiviteli piacza. Hogy pedig e kereskedelmi út csak Bácskán át vezethetett hazánk bel-sejébe, azt bizonyítja a Bogyán kolostor eredetéről szóló hagyomány is. És később is, a szerbeknek hazánkba való többszöri beköltözése idején is, megyénk volt leginkább szerbekkel benépesítve, úgy, hogy a XVI. században és később is hosszú ideig *Rácországnak* nevezték²⁾ Hazánk sok történésze azt a nézetet vallja, hogy a „Bácska“ szláv, tulajdonképen szerb eredetű, a mennyiben e szó: *bacsija* juhászatot, *bácsa*, régi szerb szó pedig juhászt jelent. Ámde e szó: bács, földtörést is jelent, (németül Erdwurf, a montenegróiak nyelvében: bácsiti = dobni). Ha most még tekintetbe vesszük, hogy a Bács várát (régii földvárát) körülvevő víznek a neve: Mosztonga (szerbül *moszt* = híd, *Mosztonga* tehát híddal ellátott folyó), akkor csakugyan feltehetjük,

1) Dissertatio de gente Serbica 1790.

2) Szentklárai.

hogy ugyanaz a nép építette e várat is, a mely megyénk leg-
régibb várának nevet adott.

A Bácskában fennálló régi helységek nevei, mint : Béli kút, magyarul : fehér vagy világos szög (szöglet) ; Távan kút = sötét szög ; manasztirszki kút = Monostor szög ; (Montenegróban : Vrsz kút = felső szög) ; továbbá : Dobra, Borica = fenyű erdő ; Coochka tulajdonképen : Kucska, magyarul : nőstény kutya = (Nestin Szerém megyében) és a többi, szintén bizonyítékul szolgálhatnak, hogy megyénk területén, jóval a XIV. század előtt kellett szerbeknek lenniök. Hogy a XIV. századból nincsenek adataink, hogy Bácskában szerb nevű helységek is voltak, ez nem téveszthet meg bennünket, a mennyiben a szerbek tiszta magyar helységekben is lakhattak. Az 1649. évből eredő egy emlékirat szerint Zenta körül 8 magyar nevű faluban csupa szerbek laktak. „Szynta (Zenta) körül való rácz falúk : Batka, Füzes, Csejtő, Kalocza, Vastorok, Adorján, Földvár, Ludas.“¹⁾

De van egy régi népdal, melynek keresztény-mythologiai tartalma szerint azt hihetjük, hogy már a honfoglalás előtti időben letelepedett hazánk területén a szerb nép egy töredéke. A „Gazdag Gaván felesége“ című népköltemény szerint : „Megparancsolá az Úristen két-három angyalnak, hogy járják be a földet, vizsgálják meg a várakat és azok népét, vajjon ismerik és hiszik-e mindenütt az Istent (Jézus Krisztust) és imádják-e a hatalmát ? Az angyalok koldusoknak öltözve és guszliczát fogva kezökbe, Isten parancsa szerint várról-várra, helyről-helyre járnak és látják, hogy mindenek tisztelik és imádják a keresztény Istent, egyedül a dúsgazdag Gaván felesége hisz még a bálványokban. Mikor Ilona, a büszke nő, kilép ura palotájából, előtte udvarhölgyek, hátul szolgálónók mennek. A megégett kenyérdarabot lábával odarúgja a koldusoknak e gőgös szavakkal : „Mit ér a ti keresztény Istentek, ha szolgálait még élelemmel sem képes ellátni, hanem ide küldözgeti hozzám ? ! Van házi istenem (bálványom), mely ólom palotákat és ezüst asztalokat, sok marhát,

¹⁾ Bács-Bodrogh vármegye Egyetemes Monografiája. I. kötet.

kincset szerzett nékem“. — Az Úristen Ilona gőgje és szívtelessége miatt elátkozá Gaván palotáját, a mely nyomban a földbe süllyedt és helyén a Balaton tava támadt.

Nem lehet czélom, hogy e naiv néphagyományt történeti kutatásom alapjának vegyem arra a feltevésre vonatkozólag, hogy a IV. században a Balaton tó környékén valami szerb tartomány állott volna fenn Gaván zsupán vagy bán főhatósága alatt, Privina pannon fejedelem idejében; de mindenesetre figyelemre méltó dolog, hogy néhány, e költeményben előforduló elnevezés még ma is él a szerb nép ajkán, akár mint vezeték-név, akár pedig mint egyes vidékek neve. Így például Bács-Szent-Tamáson nem egy családnak a vezetékneve Gavánszki. Maga pedig a Balaton szó csak a szerb blato = sár, mocsár szóból származhatott, mely szóval a szerbek a tavat is nevezik, például: Mosztarszko blato = Mosztári tó; Szkadárszko blato = Scuttari tó; evvel összefügg a régi pannón Blatnográd (Tóvár) Urbs paludarum. A szerbek és a bunyevácok manapság is a dúsgazdag, hatalmas embert bákonya-nak hívják. Mivel a fent jelzett költeményben Gaván gazdagnak és fejedelemnek van feltüntetve, a nép azért ennek a bákonya-nak az erdejét: Bakony erdejének nevezte el.

Jóllehet a népköltemények általában a történeti események igazszavú képviselőinek nem tekinthetők, ebben az esetben ezen tárgyalt költeménynek mégis hitelt adhatunk. Történeti tény ugyanis, hogy a IX. században Cirill és Method szláv apostolok csakugyan érdeklődtek: ismeri-e mindenki Pannoniában a keresztény Istent? — és hogy ez magyarországi szerbekre vonatkozott, arra nézve közvetlen bizonyítékunk ugyancsak e költemény, mert csak szerb guszlár (népköltő) tudta lelkesedésében megénekelni azt, a mi közvetlenül népe sorsára vonatkozott. Ha most már elismerjük és bebizonyított történeti igazságnak valljuk Cirill és Method testvérek hittérítő buzgó munkásságát, ennek következményeképp azt is el kell ismernünk, hogy Pannoniában és hazánk egyéb vidékein lehettek szláv egyháznyelvű

kolostorok és templomok.¹⁾ Ugyanis Szilveszter pápa azt írja Szent István magyar királynak : *Miror in tuo regno novem greca et tantem unum latinum coenobium dari;*²⁾ és azután III. Incze meg ezt írja Imre királyunknak : *Licet unum sit in regno tuo Latinorum coenobium, quum tamen ibidem sint multa Graecorum.*³⁾

Talán a történelemben páratlanul álló tünemény, hogy egy nép több ízben otthagyja hazája oltárait és szomszéd, idegen országba költözködik, miként azt a szerbek cselekedték, bevándorolván Magyarországba. Ezt csak úgy fejthetjük meg, ha felteszszük, hogy hazánkban már a legrégebb idők óta laktak szerbek, kiknek a VII. században keleti Galicziából történt vándorlásuk alkalmával egy részük hazánkban telepedett le s ellenállhatatlan vonzóerővel birt a Balkán félszigetén lakó testvéreikre. — A szerbek átköltözködésének további okát a magyar nemzet vendégszeretetében is kereshetjük, különösen Mátyás királyunk idejében, a ki 1481-ben felszabadítja a szerbeket a tizedadótól azon föltétel alatt, „ha minél többen költöznek át hazánkba.“⁴⁾

Ennek mintegy bizonyítékául tekinthetjük a Bogdán szerb kereskedőnek Bogyán kolostor felépítésére adott engedélyt is ; és a mit Mátyás „az igazságos“ megengedett egy embernek, bizonyára nem vonta meg másoktól sem. Hogy a szerbek aztán tovább is folyton Magyarország felé gravitáltak, ennek okát hazánkban Szent István óta megszilárdított intézményeiben is kell keresnünk, míg ellenben Szerbiában az örökös pártvillongások, vallási és politikai egyenetlenségek miatt az állami intézmények meg nem állandósulhattak. Ennek távolabbi okát hazánk szabadelvű alkotmányában is kereshetjük, mely minden egyes polgárának személy- és egyéni szabadságát mindenkor

1) *Legenda Pannonica*, cap 8.

2) *Supplem. Analect. Scepus dd. Romae XVIII. Kalend. Okt. 1204.*

3) *Ibidem.*

4) Szalay, Szerb telepek.

eléggé védte, míg ellenben Szerbiában a patriarchális királyságban az önkény nem egyszer helyettesíté a törvényt. Ámde ezen vonzóerőnek legfőbb okát a Hunyadi család népszerűségében kell keresnünk, melynek tagjaiban, Hunyadi Jánosban és Mátyásban a szerbek a végzetes rigómezei (kosszovói) katasztrófának, Istentől küldött boszúállói és a kereszténységnek bajnokait látták. Azért a népköltészet egész sorozata tárgyalja Hunyadi János hőstetteit, a kit a szerb guszlárok „Szibinyanin Jánk“ (Nagy-Szebenyi János) neve alatt a szerb nemzet legnagyobb hőseivel párhuzamban dícsőitének. Mátyás emléke pedig még most is él a szerb nemzet lelkében.

Mivel tehát a szerb nép Magyarországot második hazájának tekintette, az annak a jele, hogy már a legrégebb idők óta laktak hazánkban és ennél fogva kolostoraik és templomaik is lehettek. III. Incze pápának Imre királyunkhoz írt ama szemrehányó levele, a melyben azt mondja, hogy: *ibim sint multa Grecorum (ritus) coenobia* — csak szerbekre vonatkozhatott, mint a magyarországi óhitűek legfőbb képviselőire, annyival is inkább, mivel hazánk története is sok szerbet tud felemlíteni, kik az Árpádok idejében magas udvari és honvédelmi tisztségeket töltöttek be, voltak főispánok és nádorok is. Pray Annaleseiben (Ann. Hung. L.) idézi IX. Gergely pápának 1234-ben IV. Bélához írt levelét, melyben többi közt ez áll: *Nam romanam Ecclesiam-contemntes, non a venerabili fratre Nostro, Episcopo Cumanorum, qui loci dioecesanus existit, sed a quibusdam pseudo-episcopis, Grecorum ritum tenentibus, universa recipiunt Ecclesiae sacramenta — et alii orthodoxi stb.* Mindez azt bizonyítja, hogy a szerbeknek a XIII. században és mindenestre még előbb volt önálló rendezett egyházi szervezetök, melyet a szabadelvű magyar királyok mindaddig nem bántottak, míg Rómából ez irányban más utasításokat nem kaptak. Ha már most a szerbeknek egész Magyarországon voltak templomaik, mindenestre voltak Bácskában is, ebben a szerbektől leginkább lakott megyében, mely különben is Szerbiához igen közel esik, más-

részt melyben most is vannak ilyen helységek, mint: Monostorszeg, Bátmonostor, Bánmonostor, Bodrogmonostor, mely nevek csakis a „monasztir“ szóból származhattak, már pedig a szerbek manapság kolostoraikat „monasztiróknak“ nevezik.¹⁾

De hát térjünk vissza a bácsmegyei Bogyán kolostor hagyományára. De Carceribus Galhardt titeli prépost tizedlajstroma azt mondja, hogy Bácskában 1338-ban a többi róm. kath. plébániák közt Bogyán is fennállott. Mivel a tizedlajstromban a Bogyán ép úgy van írva, miként manapság is nevezik a kolostort; a kolostor eredetére vonatkozó hagyomány éles ellentétben van a történelemmel, mivel a kolostor csak Mátyás idejében állítottatott fel, a mi kerek száz évvel esik későbbre.

Hogy lehetne ezeket az ellentéteket kiegyenlíteni?

Tegyük fel, hogy még IV. Béla és a tatárjárás előtt ilyen gör. kel. kolostor Bácskában fennállott, melyet bizonyos Bogdán alapított. A Bogdán szó a Magyar Nyelvtörténeti Szótár szerint eredetileg „szláv szó, férfi keresztnév am. Istenadta, a latin Adeodatus fordítása. Boján falú Kraszna megyében“. Mivel Bogdán és Boján szavak szláv eredetűek, egy és ugyanazon, vagy legalább egymáshoz közel fekvő helyeket jelenthettek (mint most a kolostor Bogyán és a falú Bogyán), egészen természetes, hogy e két szó idővel egy szóba: Bogyánba olvadt össze, különösen akkor, ha azt az előbbit már elfelejtették.

A hagyomány szerint egy marhakereskedő Mátyás király idejében szembetegségbe esett, ámde az őslakóktól azt hallja, hogy az erdőben egy régi, még a tatároktól feldúlt kolostor romjai közelében van egy csodatevő kút, melynek vize most is gyógyító hatású, annak vizével mosni kezdi szemét és midőn csakugyan felgyógyul, Mátyás király engedelmével felépíté a gör. kel. kolostort, Bogyánt.²⁾

Kálics Dömötör.

1) Szalay.

2) Sajnálom, hogy minden utánjárásom mellett sem tudtam Csánky „Monasztériáját“ megkapni és azt elolvasni, a mely munka a magyarországi kolostorok eredetére több fényt derített volna.

Az 1500., 1518. és 1519.-iki bácsi országgyűlések.*)

Bács multját, történetét feledés fedi. E város régi dicsőségét, nevezetes történeti eseményeinek emlékét homály borítja. Pedig a ma oly csendes, egyszerű nagyközséggé vált helyen nem egyszer hangzott el az ott egybesereglett magyar vitézek harci riadója, fegyvereiknek félelmetesen nagyszerű csörtetése, s az ősrégi város ismételt ízben falai közé fogadta az ország koronás fejeit, királyait, kik Bács városának hadügyi és kereskedelmi, nemzetgazdasági és politikai szempontokból egyaránt fontos szerepét felismerve, felkarolták ezen elvitázhatatlan nevezetességgel bíró helyet, melynek — az elfogultak szemében — ma már nincs egyéb érdeme annál, hogy valamikor, régen híres is volt!

Bács történetének legfőbb, mert hazánk történetében is jelentős mozzanatai az 1500., 1518. és 1519.-ik években itt tartott országgyűlések.

Az ország közfigyelme már II. Ulászló idejében is Bács felé irányult akkor, midőn 1400 körül a velencei köztársaság és Törökország között lábrakapott egyenetlenségek Ulászlót arra kényszerítették, hogy állampolitikai tevékenységének súlypontját az ország déli részeire tegye át. Velence Ulászlót 1500-ban a török ellen való szövetkezésre hívja fel, mire a király ugyanazon év október havára Bácsba hívja az ország rendeit. Ekkor maga Ulászló is megszállott Bácsban és igénybe vette Várdai Péter kalocsa-bácsi érseknek hódolatteljes magyaros vendégszeretetét. A királylyal együtt Bácsba jött az ország vezető férfiainak színe-java, mint legfőbbek: Korvin János és erdődi Bakócz Tamás esztergomi érsek-primás. Az 1500.-ik év november hava elején nem kevesebb mint 12,000 állig felfegyverezett magyar vitéz szállott Bács alatt táborba. E város már akkor is királyi szabadalommal birt, holott Szabadka és Futtak egyszerű falvak (oppidum) voltak, Bodrogh vára pedig mint szállás (villa) szerepel.

*) Az elmaradt bácsi vándorgyűlésen felolvasásra szánt dolgozatok egyike. A szerk.

Az 1500.-iki országgyűlésnek semmi fontosabb állampolitikai következménye sem volt s inkább csak a török ellen való fegyverkezés jellegével birt. De midőn a gyászos emlékű Dózsa-féle pórlázadás komoly veszélylyel fenyegette az ország belbékéjét s azt annyira megingatta, hogy a minden perczen várható török invázió végromlásba dönthette volna a hazát; az ország rendei elkerülhetetlenül szükségesnek látták, hogy a mindinkább fenyegető török ellenében erélyes óvó intézkedéseket foganatosítsanak. 1514-ben Bácsban, Titelen és Czobor-Szent-Mihályon — a mai Zomborban — meghirdették a keresztes háború (v. ö. Verancsics püspök „Összes művei“ II. k. 7., 10. és Márki Sándor: „Dózsa György és forradalma“, 91. l.) s csak természetes, hogy Dózsa sem szemlélte tétlenül e készülődéseket. Hogy a félhold ellen fegyverkezők táborában egyenetlenséget szítson, Bácsba küldé Mészáros Lőrincz czeplédi papot, ki társával, Nagy Antallal egyetemben, nagy buzgósággal uszítgatá egymásra a bácsi vár körül összpontosított nemeseket és katonákat. Ám körmönfont áskálódásaikkal csak annyit értek el, hogy a nemességnek békésebb hajlamú része szép csendesen visszahúzódott Bács várába. Mészáros átlátva tehetetlenségét, 1514. július havában Nagy Antallal együtt odahagyta Bácsot, Szeged felé vette útját s ott egyesült Dózsa derék hadával. (V. ö. Márki Sándor id. m.) Dózsa nem sokára új megbízottat küldött Bácsba. Ez a szerémségi Borbás pap volt, kinek sikerült is a rendek békéjét — annyira-amennyire — megzavarni.

A király, látva, hogy a hazát kívülről komoly veszély fenyegeti, most arra gondolt, hogy az országgyűlést mielőbb Bácsba rendeli, mert hisz a törökkel való komoly összetűzés elkerülhetetlenek s már csak idő kérdésének látszott, s így a királynak is, főembereinek az ország déli részére kellett figyelmüket irányítaniok. A hadsereget ott kell összevonni, hogy a törökök benyomulása ne találja őket készületlenül. De érezték azt is, hogy az ország védelmét csakis úgy biztosíthatják, ha minden tekintetben megbízható hadseregre támaszkodhatnak. II.

Lajos királyé az érdem, hogy ezen irányban a meddőség helyett a komoly tevékenység korszaka következett.

II. Lajos atyjának, II. Ulászlónak halála után, 1516-ban lépett trónra és tíz évig tartó országlásával örökre emlékezetessé tette Bács városát. A töröknek folytonos fészkelődése lényegesen siettette az erélyes, komoly intézkedéseket. A királylyal a főemberek is egyetértettek abban, hogy leginkább a Duna felől kell a török inváziótól tartani, s így mindenekelőtt a Nándorfejérvár és Pétervárad közé eső határvédővonal megerősítéséről kellett gondoskodni. Természetes, hogy így azután a határvédő vonalba eső várak erősítése is elsőrendű kérdés volt. Bács is a védő vonalba esvén, a bácsi vár megerősítésére minden intézkedés megtéetett. A király pedig ezen kívül a dunai flotillák létszámát is tetemesen felszaporíttatta s azokat Révai István bácskai főúr fővezérlete alá rendelte. (V. ö. Szentkláray Jenő: „A dunai hajóhadak.“ 78.—79. l.) Ámde mindezen óvó intézkedések elégteleneknek bizonyultak, s így veszíteni való idő nem lévén, II. Lajos király az 1518.-ik év szent Jakab apostol ünnepére Tolnában országgyűlést hirdetett. (L. Katona István: „Historia Critica Regni Hungariae.“ 12. k. 94. l.) Ezen országgyűlésnek — a felpanaszolt közsérelmek orvoslásán kívül — az ország megerősítését biztosító törvényes intézkedések megvitatása s életbeléptetése volt fő célja. Az ifjú király mintegy kényszerítve látja magát arra, hogy a fennforgó bajokat s orvoslásuk módozatait komolyan, behatóan tanulmányozza, s ekként a folyton királyukra hivatkozó főúrak sem vonhatták ki magukat a komoly cselekvés alul.

Egyébként a tolnai országgyűlés bennünket csak annyiban érdekel, a mennyiben ezen országgyűlésen a rendek határozatilag kimondották, hogy még ugyanazon évben Bácsban újabb országgyűlést tartanak, (v. ö. „Bács-Bodrogh vármegye monografiája.“ I. 104.) s ebből egyszersmind kitűnik, hogy ezen tolnai országgyűlés nem volt egyéb a majd megtartandó újabb bácsi országgyűlés előkészítésénél. Maga a bácsi országgyűlés

pedig szintén nem annyira az ellenség ellen való közvetlen készülődésnek, mint inkább csak a hadsereg szigorú felülvizsgálatának mondható. Az volt a főczél, hogy a királylyal egyetemben a karok és rendek, de meg az ország lakossága is meggyőződjék a nemzeti haderő teljes harczképességéről. Így tehát — jóllehet a felpanaszolt közsérelmek folytatólagos elintézése is napirenden volt — ezen bácsi országgyűlést inkább csak amolyan nagyobbszabású csapatszemlének mondhatjuk.

Az 1518.-iki bácsi országgyűlés fényes ünnepek között nyílt meg szent Mihály napján. De míg a karok és rendek szép számmal sereglettek Perényi Zsigmond nádor köré, addig az ország főurainak nagyrésze távol maradt.

Említettem már, hogy az országgyűlésnek tulajdonképeni törvényhozási ténykedését általános csapatszemle előzte meg. Az ország teljes joggal megnyugvást meríthetett ezen csapatszemléből, mert a távol maradt számos főúron kívül a hadsereg zöme teljes számban sereglett egybe. Hogy ez tényleg így volt, erre enged következtetni azon körülmény, hogy az 1518.-iki országgyűlésnek a hadsereg egybehívására vonatkozó törvény-cikkelyei soha sem novelláztattak.

Ezen országgyűlésen 44 új törvényczik emelkedett jogerőre (v. ö. „Corpus Juris Hungarici.“ I. 337. stb. és Katona: „Hist. Crit. Reg. Hung.“ XIX. 88.) s igen nevezetes momentuma ez országgyűlésnek, hogy Verbőczy itt nyert megbízatást a római pápa közbenjárásának kieszközlésére és arra, hogy ugyanezen érdemben a lengyel királynál is eljárjon. (V. ö. Szilágyi: „A magyar nemzet története.“ Mill. kiadás.)

Az országgyűlés a távolmaradottaknak szigorú megrendszabályozását törvénybe iktatta, s az ország hadügyeinek rendezését, a határok biztosítását, a kérdéses birtokviszonyok és a felpanaszolt közsérelmek rendezését, orvoslását illető számos nevezetes törvényes intézkedést tett. A királyt felkérte, hogy a kúnok és bojárok, a szegediek s más nemesek vitás, s a vármegye érdekeit sértő határkérdéseinek rendezésére nézve sürgősen és erélyesen

intézkedjék. (Lásd „Bács-Bodrogh vármegye monografiája.“ I. 105. l.) Mint igen gyakorlati, s a vármegyét is közelről érdeklő intézkedést külön felemlítem a 33.-ik törvényczikket, mely a pórlázadás okozta károknak sürgős megtérítése mellett a szökevény jobbágyok elfogatását s példás megbüntetését elrendeli. (L. Katona : „Hist. Crit.“ XII. 119.) A vármegye birtokviszonyait pedig érdekli az országgyűlés azon intézkedése, mely az időközben Bács-Bodrogh vármegyébe bekebelezett, de jogosan Csongrád megyéhez tartozó Likasegyház, másként „Praedium Lykas“ nevű birtokrésznek az anyamegyéhez visszacsatolását elrendeli.

Míg II. Lajos király az országgyűléssel tárgyalt, Szulejmán török császár egyre komolyabban nyugtalanítá az ország határait, s így — az ország rendeinek s a hadseregnek további együttmaradása veszélyes lévén — az országgyűlés, miután még elhatározta, hogy a félbeszakított tárgyalások folytatására a következő évben Bácsban újra összeül, feloszlott. (V. ö. Bács-B. vm. monogr. I. 106.)

Az 1519.-ik évi folytatólagos bácsi országgyűlésről vajmi kevés adat maradt az utókorra. Így lefolyásának ismertetése helyett sokaknak azon balhiedelmével szemben, mintha ezen 1519.-iki bácsi országgyűlés egyáltalában meg nem tartott volna, egyszerűen hangsúlyozni kívánom, hogy igenis megtartott, amit bizonyítanak Katona Istvánnak „Historia Critica Regni Hungariae“ című jeles művének XII. és XIII. kötetei, s Verbőczynek „Corpus Juris Hungarici“ című törvénytára. Mindkét műben szépen sorjában ott találni az 1519.-iki bácsi országgyűlésen hozott törvényczikkeket. Már pedig ezen két korszakot alkotó műnek hitelességét senki kétségbe nem vonhatja.

Mások ismét azt hozzák fel az 1519.-iki bácsi országgyűlés ellen, hogy a Corpus Juris (I. I. 343—4. l.) csupán 5 cikkelyben adja a nevezett országgyűlés határozatait. Nos, ez tény. De erre is van válasz. Mosóczy Zakariás, a híres törvénytudó s egyik legelső országgyűlési tudósító, jegyzeteiben azt mondja, hogy az 1519.-iki bácsi országgyűlésről szóló tudósításába csupán

azon törvénycikkeket vette fel, melyek a csak néhány hónappal előbb (1518.) megtartott bácsi országgyűlésen hozott törvénycikkektől lényegesen eltérnek. Vagyis az 1519.-iki országgyűlésről szóló tudósítás nem tekinthető önálló műnek — a mint hogy maga ezen országgyűlés sem bir a befejezett, önálló törvényhozási ténykedés jellegével — hanem inkább csak az előbbi 1518.-iki országgyűlésről szóló tudósítás kiegészítésének. (V. ö. Katona : „Hist. Crit. R. Hung.“ XII. 157.) Az ismételések valóban semmiben sem váltak volna a komoly feljegyzések előnyére. Ez az oka, hogy az 1583-ban szerkesztett Mosóczy-féle törvénytár alapján összeállított s ma közkezen forgó Corpus Juris az 1519.-iki bácsi országgyűlés határozatait csak oly röviden adja.

Az 1519.-iki országgyűlés egyébként inkább csak formai értekezés volt, s minden közgazdasági, hadügyi vagy közigazgatási reformintézkedéstől távol állva, főként az 1518.-iki határozatok kiegészítését czélozta, s ennek meg is felelt, amiről ismét meggyőződhetünk, ha akár Katonának, akár pedig a Corpus Jurisnak ide vonatkozó feljegyzéseit olvasva, az 1518.-iki és 1519.-iki törvénycikkeket összevetjük. Utóbbiak magukban foglalják azt, a mi az előző országgyűlésen — annak hirtelen bekövetkezett berekesztése folytán — fizikai okokból sem volt letárgyalható. Hogy pedig az annyiszor említett 1519.-iki országgyűlés nem czélozott közvetlenül valami nevezetesebb ténykedést vagy épen hadműveletet, eléggé kitűnik abból, hogy ezen országgyűlésre úgyszólván csak az ment el, a ki akart. Így például sehol semmi nyoma a bandériumok megjelenésének. A hadsereg már az előző országgyűlés alkalmával felülvizsgáltatván, semmi értelme, semmi célja nem lett volna annak, hogy a fegyveres csapatokat ok nélkül újból Bácsba csődítsék. Az országnak sem ideje, sem pénze nem volt ily újabb — most már teljességgel fölösleges — katonai díszszemlére.

Nem sokára aztán az egész ország dísze — virága lehullt... s Bács vára is azóta romokban hever.

Kubinyi Viktor.

Schweidel József 1848—49-es honvédtábornok, aradi vértanú, reliquiái.

Minden vidéki múzeumnak egyik feladata, hogy az érdek területén élt jelesek reliquiáit összegyűjtse, azokat az utódok lelkesítésére tárlatában közszemlére állítsa. Társulatunk múzeumára e tekintetben igen-igen nagy feladat vár és nem győzünk elégszer ismételni kérő szónkat úgy társulatunk tagjainál, mint vármegyénk közönségénél, hogy midőn a nagy nevű elődök reliquiáit otthonukban szemlélgetik, eszükbe jusson, hogy azon reliquiáknak legméltóbb helye mégis csak társulatunknak múzeuma.

Bács-Bodrogh vármegye sohase szűkölködött se lánglelkű hazafiakban, se kiváló férfiakban és így múzeumukban sok-sok emléktárgynak kellene már lennie.

Néhai áldott emlékű Czírfusz Ferencz, társulatunknak több éven át volt elnöke, utóbb választmányi tagja, éveken át hangoztatta előttünk, hogy gyűjteni kellene a reliquiákat. Fájdalmasan panaszkodott, hogy nem akarják meghallani kérő szavát. Utóbb nem törődve a fáradalmakkal, kérő levelet írt minden családhoz, hol oly reliquiákat sejtett, melyek méltó helyükön csak társulatunk múzeumában lehetnek.

Ily úton kerültek a zombori születésű Schweidel József, 1848—49-es honvédtábornok, aradi vértanúnak emléktárgyai társulatunk múzeumába, hogy a nemzeti kegyelet által megszentelt helylyé váljanak termei. Dr. Balogh Sándor, a vértanúnak veje, volt 1848—49-es honvédszázados, néhai Czírfusz Ferencz megkeresésére a Schweidel-család nevében készséggel engedte át múzeumunk számára a Schweidel ereklyéket.

A nagybecsű ereklyék sorozata a következő :

1. Schweidel tábornok azon bőrbe kötött német nyelvű imakönyve, mely 1849. október 6.-án reggel vele volt végső útján.

Ezen ereklye hitelességét igazolja csákvári Tipula Gyula, volt 1848—49-es honvédszázadosnak az imakönyvhöz csatolt sajtátkezü igazoló irata, melynek tartalma a következő:

„Ezen imakönyvből merítette a vallás utolsó vígaszát Schweidel József honvédtábornok az aradi várban 1849. október 5.-én, kivégeztetése előtti napon, s a vesztőhelyre való utolsó útján 1849. október 6.-án reggeli 6 órakor.

A könyvet csákvári Tipula honvédszázados — Török Ignác honvédtábornok segédtsíztje — ugyanazon 1849. év október 7.-én az aradi várban Heindl Károly, Deutschmeister gránátos zászlóaljbeli közembertől szerezte meg, kinek százada a négy honvédtábornok: Kiss Ernő, Schweidel József, Desseffy Arisztid és Lázár Vilmosnak, az aradi vár külső sánczában történt kivégeztésénél, fel volt állítva. Heindl Károly a hullák mellett őrt állva, a Schweidel tábornok teste mellett a földön heverő imakönyvet magához vette.

Az imakönyvet a tábornoknak valószínűleg az aradi Minorita szerzetesek egyike adta, kik a vértanú tábornokokat a halálra előkészítették.

Budapest, 1896. október 12.-én. Csákvári Tipula Gyula, 48-as honvédszázados.“

2. Schweidel tábornok huszárfőtisztí töltenytáskája (Cartouch), melyet a vértanú özvegye őrzött meg és juttatott gyermekei kezébe. Ezen tölténytartót nemcsak mint cs. kir. osztr. hadseregnek „Sándor“ huszárezredbeli őrnagya, de mint ugyanazon ezrednek 1848-ban kinevezett ezredese is viselte volt a vértanú.

Ezen ereklye hitelességét igazolják külön igazolványnyal a vértanúnak gyermekei: Schweidel Albert 1848—49-es honvéd-huszárszázados és Balogh Sándorné szül. Schweidel Sarolta.

3. Bács-Bodrogh vármegye első alispánjának, Knézy Antalnak azon 1845. december 15.-én 456. sz. a. kelt átirata, melyben a „Czarevits Sándor orosz koronaörökös nevét viselő 4.-ik magyar huszárezred kormányát“ értesíti arról, hogy az

azon ezredbeli Schweidel József őrnagyot a megye főispánja, br. Rudics József, a megye táblabírájává kinevezte.

3. Görgei Arthur hadügyminiszternek 1849. márczius 30.-án 853/V. szám alatt Schweidel József tábornok Pest város parancsnokához intézett rendelete; és ezen rendelet kapcsán 851/V. sz. alatt ugyan ő hozzá intézett nyílt parancsa.

4. Kollmann ezredesnek a Magyaróvár melletti táborból 1848. június 10.-én Schweidel József tábornok divízió parancsnokhoz intézett jelentése.

5. Azon koszorú szalagjával, melyet a győri honvéd-egylet az aradi vértanúk halálának harminczadik évfordulóján rendezett gyász isteni tiszteletre készítettett, és melyet az egylet a gyász-ünnepély után a vértanú özvegyének ajándékozott.

6. A győri 1848--49-es honvéd-egylet azon irata, melynek kíséretében átnyújtotta a vértanú özvegyének az említett koszorút.

A nagybecsű ereklyékért társulatunk választmánya a f. évi május 29.-én mondott köszönetet az adományozóknak.

*

Nem ide tartozik ugyan, de nem hagyhatom említés nélkül, hogy a mint értesülök, a zombori iparosok árúcsarnok szövetkezete emléktáblával szándékozik megjelölni a volt Gallé-féle házat, mint Schweidel tábornok egykori lakóhelyét. Bár csak megvalósulna e kegyeletes terv!

Roediger Lajos,
múzeumőr.

Régészeti kiállítás Apatinban.

Társulatunk jegyzőkönyveiből ismeretes, hogy társulatunk választmánya megbízta dr. Thim József urat, az apatini járás tudományokért lelkesedő orvosát, az apatini tumulusok kutatási munkálataival.

Dr. Thim közölve tapasztalatait Weingang János ottani polgári iskolai tanárral, annyira megnyerte őt a kutatás ügyének,

hogy most már együttes erővel, fáradhatatlan szorgalommal fogtak hozzá mind a híres tumulus mező, mind a téglagyárak körüli terület kutatásához.

Buzgó fáradozásaitak meglepő siker koronázta, és a szép siker arra a meglepően ügyes, élelmes és tapintatos eszmére vezérelte a kutatókat, hogy munkálkodásuk eredményét közszemlére állítsák ki Apatinban.

Céljaikra Rauschenberger J. úr, az apatini polgári iskola derék és minden jóért lelkesülő igazgatója, átengedte a polgári iskola egyik termét, hol a buzgó kutatók kiállítván 5 havi fáradozásaiknak eredményét, lehetségessé tették, hogy Apatin község érdemes lakossága tanulságot meríthessen munkálkodásaikból. Az apatini közönség érdeklődésének és a tudományos munkálkodás iránt való elismerésének legfőbb bizonyítéka, hogy az egy-két hét óta tartó kiállítás ideje alatt, számos féltve őrzött családi régiségeket engedtek át a társulatunk muzeumának.

Dr. Thim meghívta elnökünk útján társulatunk választmányát is a kiállítás megtekintésére. Társulatunk tisztikara elnök úr vezetése mellett f. évi június hó 1-én tekintette meg a minden izében sikerült, tanúságos kiállítást, melyről a legnagyobb elismeréssel kell szólanunk. Meglepte a tisztikart a leletek és az ajándékozott érdekes tárgyak sokasága és az a csinos keret, melyet a kutatók ügyszeretete adott a kiállításnak.

Elnökünk ez alkalommal megtekintette a Weindl Mór apatini nagybirtokos úrnak Debeljacs nevű birtokáról származó kelta eredetű leleteket.

Ezen régészeti leletet Weindl úr családjának tudomány-szeretete hozta napfényre, s a példa, melyet munkálkodásukkal nyújtanak, eléggé nem is méltányolható.

A tisztikarra, dr. Thim kiállításának megtekintése, lelkesítő hatással volt.

Adjon Isten társulatunknak sok ily lelkes, ügybuzgó tagot!

Zsablyai leletek.

A régi Zsablya közelében, a „Novo-szelo“ nevű szőlők tövében, az őszszel, töltés építés közben a kubikusok ősi sírokra akadtak. A sírokból érdekes leletek kerültek felszínre, melyek egy részét Szikes Ferencz gátbiztos úr szíves volt megmenteni és Társulatunk múzeumának ajándékozni.

Szikes úr előadásából a következőket tudtuk meg :

A terület magaslaton fekszik. A sírok alig 1 m. mélyek és egymástól 1—1½ m. távolságra vannak. Összesen öt csontvázat ástak ki. Az eltemetettek mellett durva fekete mázas (graphit-máz) edények, s lábuk mellett elrozsdásodott vasak (kés, tör, kard?) feküdtek, melyeket a munkások összeverték és a töltés testébe behordtak. A jelenlétében felbontott sírban egy harczos feküdt. Mellékletei: egy 33 czm. hosszú tokos vaslándzsa, bronz nyélgombbal és egy 30—35 czm. magas, öblös graphit-mázás agyagedény, melyet azonban az egyik értelmetlen munkás összetört.

Az elmondottakból feltehető, hogy e helyen egy leletekben gazdag barbár temető van.

A mennyiben Társulatunk egyik főfeladata, hogy az ilyen helyeket nyilvántartsa, esetleg tudományos kutatások céljaira felhasználja: kívánatos volna, hogy a társulati tagok, minden az ilyen sírmezőkre vagy más ősi telepekre vonatkozó hiteles észleleteiket, a társulat titkárával közöljék.

G. K.

Bácskai babonák.

II.

T o r z s a .

(Folytatás.)

Mult közleményemben közöltem már, hogy ha a libák elvesznek (avagy elmaradnak) és azt akarják, hogy vissza-

kerüljenek, vasvillát szúrnak a szemétdombba. Ekkor ezt mondják (ezt utólag hallottam):

Gänschen bleib dehém,¹⁾
Wie das Ding am Bén.²⁾
Gott Vater, Sohn und heilige Geist.

Ha a tehénnek ellés után dagadt a tőgye (kemény) és azt akarjuk, hogy a keménység minél előbb elmuljék, akkor egyik kezünket meztelen keblünkre kell tennünk, a másikkal a tehén tőgyét kell símogatni, s háromszor egymásután ezt mondjuk:

Ich streich dir deine Wacken,
Und greif mir meinen Nacken.
Gott Vatter, Sohn und heilige Geist.

Ha a kakas a szoba (konyha, pitvar) ajtajánál (vagy küszöbén) háromszor bekukorékol, biztos, hogy vendég jön.

Ha fordítva öltünk fel valami ruhadarabot, az nap szerencsénk leend vagy jól megy dolgunk.

Ha valamely nőnek köténye avagy szoknyája magától feloldódik és leesik, — az nap verést kap.

Ha valakinek nyelvén hólyag képződik, az illető valakire pletykált.

Ha fülünk ég, valaki beszél rólunk (megszól).

Ha csuklunk, az azt jelenti, hogy valaki beszél rólunk (emleget). Ha kitaláljuk, a ki emleget, a csuklás eláll.

Ha valamely asszony áldott állapotban van és azt akarja, hogy a születendő vére tiszta maradjon, (ne hozzon a világra pl. keléseket, kiütéseket stb.) nézzen zsírolvasztáskor háromszor a forró zsírba és aztán hirtelen a földre, s a gyermek tiszta vérrel fog születni.

Ha valamely asszony áldott állapotban van és azt akarja, hogy el ne csodálkozzék, (t. i. hogy a születendő gyermek ne torzként jőjjön a világra) akkor dugja a balkeze hüvelykujját a kötője vagy szoknyája kötésébe a lágyék felé és a születendőnek semmi fogyatkozása sem lesz.

¹⁾ Dehém, (daheim) = itthon.

²⁾ Bén (Bein) = láb.

Ha a fiú este seper, vendég jön.

Ha valamely lány Szilveszter estéjén egy nyaláb hasított fát visz be a rakásból és megszámlálva, a fa páratlan számú, akkor a következő évben hajadon marad; ellenkező esetben férjhez megy.

Ha az első gólya repül el felettünk, akkor hemperegjünk 10-szer a földön és sohasem fog fájni a derekunk. Ha pedig egy gólyapár fejünk és válunk felett repül el: pénzt találunk.

Néha megtörténik, hogy valamely tyúk korcs (igen apró) tojást tojik; ezt a tojást felhasználni nem szabad, mert valami bajt hozhat a házra (pl. betegséget). Azért e tojást át kell hajítani a háztetőn s így elpusztítani.

Ha valaki sárgaságban szenved, köpjön valaki hirtelen a szeme közé és a sárgaság elmúlik.

Ha körmünket vágjuk, szedjük össze a levágott körömdarabokat, tegyük rongyba vagy papirosba és dobjuk a tűzbe; mert ha szétszórjuk, halálunk után nem lesz nyugtunk a sírban és a más világból vissza kell jönnünk s a szétszórt körömdarabokat össze kell majd gyűjtenünk, bárhol vannak is.

Petrovác.

A hídon talált almát nem szabad felvenni, mert különben azt a kezünket, melylyel felvettük, elvesztjük.

A keresztúton talált ruhadarabot vagy rongyot nem tanácsos felvenni, mert az rendesen el van varázsolva és felvéve betegségbe eshetünk. Mert abban a hitben van a nép, hogy ha valakinek fekélyei, kelései vannak és a rongyot, melylyel azokat megtörülte, a keresztútra teszi s valaki felveszi: a beteg meggyógyul és a felvevő kapja a betegséget.

Ha a keresztútra babot teszünk egy fazékba és valaki belehág, beteg lesz. (Ellenségre alkalmazzák.)

Télen fosztásból vagy fonóból hazamenni, ha kilenczet harangoznak, nem tanácsos, mert különben valamely volt ellensége (ismerőse) lelkével találkozik az ember.

A mely lány husvét hétfőjén meg nem locsoltatja magát, rühes lesz.

Szívárványra ujjal mutatni nem szabad, mert különben meggyülik vagy leesik az ujjunk.

Ha a nap süt és az eső is esik, azt tartják, hogy az ördög veri a feleségét.

Ha kenyérsütéskor valamelyik kenyérnek az allja megreped, a családban haláleset lesz.

Ha a halott ravatalon fekszik, kutyát nem szabad abba a szobába bocsátani, különben a halottnak a síron túl nem lesz nyugta.

Ha a kutyák vonítanak, akkor hirtelen fordítsuk meg a papucsot és a kutyák felhagynak a vonítással.

Gyermeket este csókolni nem szabad, különben elveszik az álmát. Ha vendég jön a házba, a hol kis gyermekek vannak, le kell ülnie, különben elveszi az álmukat.

Ha valamely csecsemő nem szokott éjjel aludni, egy jól alvó gyermek pelenkáját kell elcsenni és a nem alvó gyermek alá kell tenni, s megjön az álma.

A gyermekágyas asszony köré lepedőt kell kifeszíteni, hogy a gonosz szellem — mely valamely rokon hangját utánozva, hívogat — el ne csalja.

Hogy a szemmel megvert egyént meggyógyíthassuk, a következőket kell alkalmaznunk: Veszünk 3 kútból vizet s pohárba töltjük. Aztán beleeresztünk 9 ízzó széndarabot. A hány ízzó széndarab alászáll, annyiszor van szemmel megverve az illető. Most egy darabig állni hagyjuk a vizet, aztán a beteg szemöldökeit, fületövéit, szája széleit, keze fejét megmossuk vele és a vizet kutyára vagy macskára, s ha az nem jön kezünk ügyébe, a háztetőre kell önteni, még pedig a vállunkon keresztül.

Ha valamely legény megszeret valamely lányt és a lány nem akar hozzámenni, akkor a következő varázslatot alkalmazzuk: Csenjünk a lány hajából egy csomót, egyik szoknyájából és kendőjéből egy darabot és adjuk az illető legénynek,

a ki a lányba szerelmes. Ha magánál hordja, oly erővel bír, hogy a leány szívét feléje fordítja és az vonzódni kezd hozzá.

Ha valakinek valami a szemébe esik, húzza el a szemétől a szempilláját és köpjön háromszor a földre és a beesett tárgy kihull.

Ha kenderbe burkolt tojást veszünk, összetörjük, cukorral és liszttel meghintjük és összekeverve a keresztútra tesszük, s valaki rálép, — az meghal.

Ha valamely lány egy legénybe szerelmes, s nem akarja nyilvánítani, de óhajtja, hogy a legény elvegye, illetőleg tudomást szerezzen érzelmeiről, akkor menjen ki újholdkor, nézzen bele és háromszor megfordulva mondja ki a legény nevét: az majd utána fog járui.

Deszpot-Szent-Iván.

A szerbek karácsonyuk reggelén almát tesznek a mosdóvízbe és azzal mossák meg a gyermekeket, hogy a ragya és szepő ne fogja és hogy szépek legyenek.

Gyűjtötte: **Holzmann Ignác.**

Lovas sír Szeghegyen.

Itj. Hollinger György szeghegyi lakos folyó évi április hó végén arról értesítette a község előljáróságát, hogy udvarának megnagyobbításánál part ásás közben sírra bukkant, honnét egy csontvázon és két koponyán kívül egy arany érmet, két kengyelvasat, egy cserépedényt és egy csatot talált. A község érdemes előljárósága megkérte a tulajdonost, hogy a munkával szüneteljen és ezen leletről azonnal értesítette társulatunk elnökségét, felkérve általa a társulatot, hogy a sírlelet megvizsgálására és az esetleges tovább kutatásra küldené ki megbizottját.

A lelet megvizsgálására és a kutatás folytatására ugyanazon hó 27-én társulatunk elnöke és alulírott megjelenvén, a kutatást tovább folytattuk, mivel az előmutatott bizanczi arany

érem kora, a csat és a kengyelek formája avar sírra engedett következten. Az aranyérem ugyanis Heraklius és Heraklius Constantin bizanci császár érme volt, melyből 640 körül vehették az utolsó példányokat.

A Telecska lőszéből elhódított udvar végén meghagyott partfal fölött, a felső talaj alatt 170—175 czm. mélységben feküdtek a csontvázak. Kérkezésünk alkalmával már mindkét koponya és cserépedény össze volt zúzva és a többi hulladék közé keverve. A sírgödör észrevehetően kelet-nyugati irányban esett.

A kiásást a nyugati végén kezdtük, a honnan a két koponya és az érem került volt elő. Onnét még egy kezdetleges műví bronz csengőt és az abba beleakasztott bronzláncznak egy szemét sikerült kiásnunk és egy bronzcsatot; továbbá egy kis ezüst karikát.

A keleti oldalon a partlemetszésből kilátszó lábszár csontoknál kezdtük a keresést és hogy biztosabb legyen munkánk, felülről eltávolítottuk a földréteget. A földréteg leszedése után 130 czm. mélységben a felülettől lókoponyára bukkantunk és ezalatt sarló töredékre, majd alább az emberi csontváz lábcsontocskáit szedhettük ki.

A lókoponya nyugati oldalán haladva tovább az ásással, összelapított, kifoltozott fenekű rézüst és az alatt nagy vascsákányt találtunk. A lókoponya és rézüst közötti térből, a mint lejjebb ástunk, egy vödörnek vasból való kengyelét, vasból való vödör-fület, vas vödörpántokat emeltünk ki. A csákánytól nyugatra vasláncz töredékeket és lapos vasdarabokat — talán egy kard töredékeit — találtunk, továbbá egy lapos, ívbenhajló vasdarabot, melyen még rajta van egy helyen a farost. Alakja után fapajzs szélpántjának gyanítható.

Elnökünk megváltván a tulajdonostól az aranyérmet, az összes lelettárgyak átengedésére birta a tulajdonost és így azok most már társulatunk múzeumában vannak elhelyezve.

Mivel azon alkalommal a kutatást tovább nem folytat-

hattuk, mert a sírgödör a szomszédbeli birtokos területére nyúlt át, az pedig épen akkor nem lévén odahaza, megkérdezése nélkül nem hatolhattunk be területére; elnök úr megkérte a tulajdonost, hogy kinyervén szomszédjának engedélyét, hatoljon beljebb a partba és kutassa azt át, mert mi még nem jutottunk egészen a sírgödör végére.

Ifj. Hollinger György megfelelt a felhívásnak és a sírból egy 14 czm. magas, kézzel formált, felül kicsipkézett szélű, vastagfalú, kellően ki nem égetett kormos bögrét, egy meg lehetőszen épp vassarlót és egy vaslándzsát emelt ki és küldött be társulatunk múzeumába.

A lelet tárgyainak rajzát az Évkönyv legközelebbi füzetéhez csatolva fogják találni tagtársaink.

Roediger Lajos,
múzeumőr.

Társulati ügyek.

4. szám.

1901.

Jegyzőkönyv

a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat választmányának 1901. május hó 29.-én tartott üléséről.

Jelen voltak: Kozma László, elnök, dr. Grűner Samu, Kálits Dömötör, id. Mihályi János, Roediger Lajos, Trischler Károly és Trencsény Károly, választmányi tagok.

1. a) Az elnök az ülést megnyitván, kegyeletes szavakkal emlékszik meg volt lelkes vezérünknek, Czirfusz Ferencznek, elhunytáról s jelenti, hogy a társulat az elhunyt ravatalára koszorút tett, s egyben indítványozza, hogy ezen, a gyászseset után első ülésünkön kegyeletünknek a jegyzőkönyvben is kifejezést adjunk, az elhunyt fiának, dr. Czirfusz Dezső san-remoi orvos, cs. és kir. alkonzul úrnak pedig a Társulat nevében a választmány részvétét jelentse. — Az indítványt a választmány elfogadta.

b) Az elnök vázolja a mult évben tervezett s az idei tavaszra elhalasztott bácsi vándorgyűlés ügyét s jelenti, hogy a bácsi rendező-bizottságtól semmi újabb felszólítás ez ügyben nem történt s így a vándorgyűlés e tavasszal is elmaradt. Kétséges, ha vajjon az ősszel, az akkori politikai mozgalmak miatt megtartható lesz-e? Felszólítja azért a választmányt, hogy nyilatkozzék és végleg határozzon e függő kérdésben.

Roediger Lajos, muzemőr, jelenti, hogy személyesen járt Bácsban, hogy a hangulatról tájékozódást szerezzen. Az érdekeltek mind úgy nyilatkoztak, hogy az ügyet már teljesen elaludtnak hitték. Újabb halasztgatás helyett ajánlja, hogy a vándorgyűlés megtartásáról mondjunk le.

Dr. Grüner Samu, választmányi tag, abban a meggyőződésben van, hogy a tervezett nagyon is széles keretekbe társulatunk szerény működése nem is illett volna bele s oly nagyszabású ünnepeltetést el sem fogadhattunk volna s mivel a megváltozott körülmények szerint sem e tavasszal, sem az ősszel a vándorgyűlés meg nem tartható: indítványozza, hogy az ügyet vegyük le a napirendről.

Id. Mihályi János, választmányi tag, minden tekintetben osztozik az előbbieik véleményében s indítványukat elfogadja.

Ezek alapján a választmány egyhangulag elhatározza s az elnök határozatilag kimondja, hogy a tervezett bácsi vándorgyűlés megtartásáról végleg lemond.

Ezzel kapcsolatban dr. Grüner Samu indítványára határozatba ment, hogy a választmány megkéri Városy Gyula dr., Érdujhelyi Menyhért, Kubinyi Viktor és Costa János, társulati tagokat, hogy a vándorgyűlésen felolvasásra szánt dolgozataikat Évkönyvünk számára átengedni szíveskedjenek ;

továbbá, hogy Tripolszky Béla, rendező-bizottsági elnököt értesíti a választmány ezen határozatáról, megköszönve a helyi rendezőség lelkesedését, buzgó fáradozását.

2. a) A titkár bejelenti, hogy Roediger Lajos, muzemőr, pátoló tagokul ajánlja: Dalmay Béla, kincstári alügyész és

Janovich Gyula, kincstári ügyész urakat (Zombor). — A választmány mindkettőt a pártoló tagok sorába fölvette.

b) Cziráky Gyula, tagtárs, a gombosi ásatások vezetője, nagyobb tanulmányt írt „Gombos (azelőtt Bogojeva) régi emlékei“ czímen s azon óhajtással küldte be, hogy egyszerre, egész terjedelemben adjuk ki. Az illusztrációkról ő maga gondoskodik. — A választmány határozata folytán az értékes dolgot a szeptemberi (III.) évkönyv gyanánt fog megjeleníteni.

c) Budapest székesfőváros tanácsa megküldte a „Budapest régiségei“ cz. évkönyv VII. füzetét s felszólítja társulatunkat, hogy lépjen vele csereviszonyba. — A választmány köszönettel fogadja a szíves ajándékot, s a csereviszonyra kész örömetst hajlandó.

3. A választmány elhatározta, hogy a társulat 1901. évi segélyezése tárgyában a vármegye törvényhatóságához, s a Múzeumok és Könyvtárak orsz. Főfelügyelőségéhez kérvényt fog benyújtani.

4. A múzeumőr jelentései :

a) A Múzeumok és Könyvtárak orsz. Főfelügyelőségének kívánatára, s a februárius 10.-i választmányi gyűlés megbízása folytán dolgozik a vármegyei területén levő építészeti és történelmi emlékek kimutatásán. Mivel azonban az anyag folyton szaporodik, csak július hó elején küldheti föl. — Tudomásul szolgál.

b) A mult választmányi ülés óta múzeumunk sok és becses tárggyal gyarapodott, nevezetesen :

Dr. Balogh Sándor, 48/49-es honvédszázados, a budapesti 48/49-es honvédegylet elnöke, társulatunknak adományozta városunk szülöttének, Schweidel József, 48/49-es honvédtábornok, aradi vértanúnak néhány emléktárgyát s okmányát. (Lásd 79. l.) — A választmány elhatározta, hogy az ereklyéknek méltó helyen és elrendezéssel közszemlére kitételéről, s megőrizéséről gondoskodik, s az adományozó nevére a Schweidel-családnak köszönő iratot intéz.

c) A többi adományok az adományok naplójában vannak feltüntetve.

d) A felszaporodott múzeumi tárgyak s becses okmányok elhelyezése céljából új szekrények beszerzése vált szükségessé. — A választmány megbízza a múzeumőrt, hogy a közelebbi választmányi ülésen költségvetést mutasson be a készítendő szekrényekről.

e) Az ásatási munkálatokról jelenti: hogy Cziráky Gyula, tagtársnak gombosi ásatásai kiváló eredménnyel jártak, s róluk külön tanulmányban számol be, (Lásd a jkv. 2. b) pontját!) s ajánlja, hogy a fáradhatlan munkásunkat kérjük föl a római sánczok tüzetesebb átkutatására. — A választmány megbízza a múzeumőrt, hogy Cziráky tagtárssal érintkezzék ez ügyben.

Gubitzka Kálmán tagtárs a sziga-szigeti s a bortán-vári ásatások eddigi eredményeiről már beszámolt, (Évk. 1901. I. füzet) s a munkálat folytatására újabb segílyt kér. — A választmány a sziga-szigeti és a bortán-vári ásatások folytatására 50—50 koronát szavazott meg.

A titeli ásatásokról még nem érkezett be jelentés. A Zentához közel fekvő Orom nevű pusztán levő romok felkutatása szintén érdemes volna. Ajánlja, hogy e munkálatokhoz Érdujhelyi Menyhért tagtárs mellé segítőnek igyekezzünk megnyerni Zitta F. titeli állami tanító urat. — A múzeumőr megbízatást nyert, hogy ez ügyben intézkedjék.

A dr. Thim József tagtárs vezetése és Weigang János, tagtárs segédkezése mellett folyó apatini ásatásokról az 1901. I. Évkönyvben van jelentés. A leletek nagy része még nem érkezett be. — Ezzel kapcsolatban az elnök jelenti, hogy az apatini leletekből a nevezett tagtársak a polgári iskola termében kiállítást rendeztek, melynek megtekintésére dr. Thim József tagtárs a társulatot meghívta. — A választmány elhatározta, hogy a kiállítást megnézi. (L. 81. lap.)

A szeghegyi leletekről az 1901. II. füzetben a „Lovas sír Szeghegyen“ cz. cikk szól.

B.-Keresztúrról jelentés még nem érkezett. — Kuzmiák tagtárshoz kérdés intézendő.

f) A függőben levő ügyek :

Május hó 2.-án B.-Monostorszeghen egy földműves 40 drb (92 dekagramm) 1536—1591-ből való ezüstpénzt talált, mely Gubitza tagtárs révén további hivatalos eljárás végett a társulathoz bekerült. Jelentést tett róla a telektulajdonos földművelési miniszteriumnak, s bemutatás végett fölküldte a Nemzeti Múzeumhoz. Megszerzésre ajánlja e leletet. — A társulat a földművelési miniszterium intézkedése után határoz.

A néhai Czirfusz Ferencz ravatalára helyezett társulati koszorú költségének : 23 koronának, — valamint a szeghegyi utazási költségének : 8 kor. 82 fillérnek és a bácsi utazási költségének : 6 kor. 20 fillérnek, összesen : 38 kor. 02 fillérnek kiutalványozását kéri. — A választmány az összeg kiutalványozását megszavazta.

g) Bemutatja Gohl Ödön tagtárs révén a „Nummizmatikai Egyesület“ felhívását, s ajánlja, hogy társulatunk legyen tagja az egyesületnek. A tagsági díj 6 kor., s az aláírás öt évre kötelező. — A választmány határozata folytán társulat belép a rendes tagok sorába.

Ezzel az ülés véget ért.

Kmf.

Irodalom.

Adatok a zombori Sport-egylet történetéhez. Irta: dr. Alföldy Árpád. 1891. februárius hó. Oblát Károly, Zombor.

A 74 oldalos kis nyolczadrét alakú füzet évenként elősorolja az egyesület 15 éves életének (1887—1901.) főbb adatait.

Az oktatásügy multja és jelene Bács-Bodrogh vármegyében. Irta: dr. Dudás Gyula, kir. s. tanfelügyelő. Nyolczadrét alakú

15 oldalas füzet. Zombor, Bittermann Nándor és fia könyv- és könyvnyomdájából, 1901.

Ustrojsztvo cz. kr. Titelszkog krajiskog sajkaskog bataljona za doba narodnog pokreta 1848—1849. (A titeli cs. kir. határőr sajkás kerület szervezete az 1848—1849.-iki forradalomban. Irta: Tyukics A. Ujvidék 1900. 8. r. 82. l. (Különlenyomat a Letopis Matice Szrpszke 1899. évi folyamából).

Ismerteti Margalits Ede a Századok 1901. évi márczius 15.-iki (3.) füzetében.

Praehistoria. (Az ember a történelmi kor kezdetéig.) Irta: Bibó-Bige György. Szabadka, 1901. Nagy 8°, 148 old.

E műre még visszatérünk.

Szabadkai lelet. Bibó-Bige György, az Areheologiai Értesítő 1901. februárius 15.-iki (XXI. k. I. sz.) füzetében, a különféle rovatban ismerteti a Szabadka mellett levő Macskovics-féle téglagyárban, a földmunkálatok közben előkerült leleteket. (V. ö. évkönyvünk 1900. XVI. évf. III. füzet.)

TARTALOM.

	Lap.
Czirfusz Ferencz. Összeállította: Trencsény Károly	51.
A vaskuti halmok Irta: D. Gy.	61.
Adalékok a bácsmegyei gör. kel. szerb Bogyán nevű kolostor eredetének történetéhez. Irta: Kálics Dömötör	65.
Az 1500., 1518. és 1519.-iki bácsi országgyűlések. Irta: Kubinyi Viktor	73.
Schweidel József 1848—49-es honvédtábornok, aradi vértanú, reliquiái. Irta: Roediger Lajos	79.
Régészeti kiállítás Apatinban. Irta: —r—s	81.
Zsablyai leletek. Irta: G. K.	83.
Bácskai babonák. II. (Folytatás) Gyűjtötte: Holzmann Ignác	83.
Lovas sír Szeghegyen. Irta: Roediger Lajos	87.
Társulati ügyek	89.
Irodalom	93.

Tagdíjat fizettek :

1899-re :

Zsigmond Gyula Piros.

1900-ra :

Ertl János Szóna, Széchényi József Zombor, Vojnits József Szabadka, Zsigmond Gyula Piros, Vuits Vazul Zenta.

1901-re :

Engisch Frigyes Szeghegy, Ujvidéki gör. kel. szerb főgymnasium Ujvidék, Bikár Nenád Zombor, Falcione Nándor dr., Gertinger Pál, Pavlovits Simon, Széchényi József, Szondy Mátyás, Temunovich József, Tárcazy Istvánné, Városi könyvtár Zombor, Weidinger Lajos, Bácsi ág. ev. egyházmegye Kis-Kér, Gärtner Sándor Borsód, Mallin Károly Obrovacz, Latinovits János ügyvéd Baja, Vojnits József Szabadka, † Roediger Rezső Zombor, Olesváry Odön Szabadka, Főgymnasiumi könyvtár Szabadka, ifj. Vojnits István Szabadka, Valics János Madaras, Kirsbaum Lajos Titel, Pillich József gyógyszerész Mélykút, Latinovits Pál Szeged, Eigl József Futtak, Uradalmi Igazgatóság Futtak, Bezdán község, Káty község, Vuits Vazul Zenta, Dudás Andor Zenta, Dudás Lajos Zenta, Dudás István Zenta, Magyar István Verbász, Kovalszky Lajos Verbász, Kiss Gyula Verbász, Blum Salamon Verbász, Vuits György Zenta, Lukásevics István Zenta, Főgymnasium Zenta, Boromisza János Zenta, Csantavér község, Fischer Nándor Gajdobra.

1902-re :

Bácsi ág. ev. egyházmegye Kis-Kér.

Az alapítványi díjat befizették :

Gróf Teleki József, Mohol község, Kula község.

Lezárattott 1901. évi november hó 8-án.

BUDAY GERŐ,
pénztáros.

A BACS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTENELMI TARSULAT TULAJDONA.

A
BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

SZERKESZTI:

TRENCSÉNY KÁROLY,

TITKÁR.

XVII. ÉVFOLYAM. III. FÜZET.

ZOMBOR.

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBÓL.

1901.

Tájékoztatásul.

A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat 1883-ban alakult azon czélből, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ágában művelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történelem- és régiségkedvelő, férfi vagy nő, aki ez iránt szándékát az egyik elnöknél vagy a titkárnál írásban személyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénztárába évenként 6 korona tagsági díjat fizet. A kötelezettség három évre szól. A ki ennek leteltével kilépését a titkárnál írásban be nem jelenti, annak kötelezettsége további három évre is megmarad.

Működő tagok azok, kik **tettlegesen** elősegítik a társulatot czélja elérésében, s felolvasásra illetőleg az Évkönyvben való közlésre munkálatokat küldenek be. A működő tagok tagsági díjat nem fizetnek.

Alapító tag az, a ki egyszersmindenkorra legalább 100 korona alapítvánnyal járul e társulat czéljai előmozdításához.

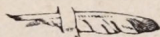
A társulat minden rendű tagja fel van jogosítva az őt megillető társulati czímek használhatására.

Kérjük t. tagtársainkat, hogy a társulatot, vagy az Évkönyvet illető bármely ügyben (hiányzó Évkönyv, hibás címzés, I a k á s- vagy név változtatás stb.) a titkárhoz fordulni szíveskedjenek.

Évkönyveinknek meglevő példányai évfolyamonként 6 koronájával megrendelhetők a titkárnál.

A
BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI :

TRENCSÉNY KÁROLY,

TITKÁR.

XVII. ÉVFOLYAM. III. FÜZET.

ZOMBOR

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBOL.

1901.

MAGY. AKADEMIKUS
KÖNYVTÁRA

Gombos (azelőtt Bogojeva) régi emlékei.

Írta: **Cziráky Gyula.**

BEVEZETÉS.

Diákkoromban kezembe került valahogyan Rómer Műrégészeti Kalauz-a. Figyelemmel s nagy érdeklődéssel olvasgattam; sőt meg is szereztem s égtem a vágytól, hogy régi emlékeket találhassak, azoknak készítési idejét megtudhassam. Óhajom csakhamar teljesült. A Bács-Bodrogh vármegyei Bogojevára (ma már a határában levő Gombos-állomásról Gombosnak nevezik) kerülvén, több régi dolognak, mint a mennyit kívántam, lehettem nemcsak szemlélője, hanem teljhatalmu urává. Jó ideig csak magam elmélkedtem a talált tárgyak régi volta fölött, majd az ismerősöket is meg-megtraktáltam régiségekről feltálatl fejtegetéseimmel. Egyszer csak azt vettem észre, hogy valami ellenállhatlanul húz szabad időmben kifelé . . . kifelé . . . 3—4 óra hosszáig eljárkáltam a legnagyobb hőségben; felkerestem minden olyan helyet, mely tudásvágyamat csak valamikép is kielégíteni alkalmasnak látszott.

Az 1896. év ősze volt a forduló pont dilettáns-életemben. Ekkor vettem magamnak bátorságot, hogy kevés tapasztalatomról a szakvilágot értesítsem. A híres Ázsia-utazó, *dr. Pósta Béla*, egyetemi tanár úrral egyik utam alkalmával megismerkedvén, hozzája intéztem soraimat. Arról értesítettem, hogy határunkban egy neolith (újabb kőkorszaki) telep van s nagyon kívánatos volna, ha valamelyik szaktudós — erre utaztában — útjába ejtené s megvizsgálná.

Dr. Pósta Béla úr levelem útján tüstént bemutatott nagyságos *Hampel József dr.*, egyetemi tanár, az *Arch. Értesítő*

tudós szerkesztője s a *Nemzeti Múzeum* régiségi osztálya igazgató őrének. Ezzel meg volt alapítva dilettánságom jövője. Önagysága felhívott, hogy legyek én ezen a vidéken az archaeológiának munkása és felkért: kísérek figyelemmel minden e tárgyba vágó eseményt, dolgot. Megnyerő, szeretetteljes modorával aztán erre is arra is igazítva, buzdítva, bátorítva úgy kifaragott, hogy ma már ezen munkában számolhatok be működésem eredményéről.

Még a saját szegénységemből áldozva gyűjtöttem azt, amit az *Arch. Ért.* XVIII. évf. 1. füzetében illusztrációkkal élénkítve közzé tettem *A bogojevai őstelepről*.

Abban az időben történt ez, midőn a *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat* életében egy új korszak: a virágzás kora kezdett derengeni. Még pirkadt csak hajnala. Vezető férfiai, különösen a minden szépért és jóért lelkesülő, fáradhatlan, szándékai megvalósításában akadályt nem ismerő, *Latinovits Géza*, orszgy. képviselő s társulati alelnök úr, azon dolgoztak, hogy állami és megyei segélylyel Bácska több pontján ásatásokat rendezzenek s fellendítsék a társulat ügyét ezen megyében.

Csakhamar tudomást szerzett az egyesület az én munkálkodásomról s nyomban megkérdezett: nem volnék-e hajlandó határunkban az ásatások vezetésére vállalkozni? Én örömmel fogadtam a megtiszteltetést. 1898 szeptember 7.-én 50, november 28.-án ismét 50, 1900 május 29.-én 30, összesen 130 forintot utalványoztak ki számomra a Gombos község határában végzendő ásatási munkálatokra.¹⁾

Nagy köszönettel tartozom a vármegyei Történelmi Társulatlak azon kegyességeért, melylyel alkalmat nyújtott nekem arra, hogy szeretett hazámért is tegyek valamit. De hálát adok a Gondviselésnek is azért, hogy erőt, kitartást adott s az én igénytelenségemet választotta ki arra, hogy e nemes vármegye (sorrendben) első, rendszeresen dolgozó ásatója legyek.

Még pár évvel ezelőtt (1896.) azt állították, hogy Bács-

¹⁾ Az 1900. évi szeptember 20.-án kiutalványozott 50 frtot nem számítom ide, mert még csak ezután használok fel.

kának nem volt rendes kőkorszaka : ma *Darnay Kálmán Magyarország Őskorá*-ban az ismertebb neolith-telepek között sorolja fel a bogojevait. A boszniai híres buthmiri telep lakóinak sírjaira még ma sem akadtak, pedig már több archaeologus meghalt a telep hosszadalmas átkutatása közben. Itt nem dolgozik szakbeli archaeologus, csekély az anyagi erő, támogatás is, mégis teljes áttekintést nyújthatunk neolith telepünkről. Azon kívül van egy avar temetőnk (43 sírral), felbontottunk egy honfoglaláskori temetőt (40 sírral) s hozzászólhatunk döntő argumentumokra támaszkodva a határunkon áthaladó „római sánczok“ kérdéséhez.

Ez szerencse! . . .

Midőn munkálkodásomról a Történelmi Társulatnak beszámolni szerencsém van, arra kérem szíves olvasómat, vegye figyelembe : 1. hogy csak kezdő vagyok, 2. hogy csak szabad időmben dolgozhattam e téren, 3. hogy 130 frt nem nagy pénz, 4. hogy a jóakarát: hazámnak szolgálatot tenni, meg volt bennem.

Quantum potes, tantum aude!

Ki mennyit bir, annyival álljon elő!

Nem mulaszthatom el, hogy hálás köszönetet ne mondjak ngs Hampel József dr. és Wosinsky Mór apát uraknak, kik oly szívesen bocsátották rendelkezésemre az ábra dűczokat, és azon uraknak, kik megengedték nekem, hogy földjeiken ásatásokat végeztethessek.

Gombos, 1901. szeptember hó.

CZIRÁKY GYULA.

ÖSKÖR.

Kőkorszaki élet. Képzelti kép. W o s i n s k y: Tolnavármegye története I. kötete után. (Nálunk hiányzanak a hegyek.)

I. Újabb kő-korszak.

A felvilágosodás fáklyája még nem világította be annyira hazánkat, hogy az archaeológiát mindenfelé az őt megillető tiszteletben részesítenék. A felsőbb körök talán lerójják tiszteletadójukat vele szemben; de a nagy publikum legnagyobb része mosolylyal tekint az archaeologusra. És az a különösen bántó, hogy művelt, sokszor irodalmilag képzett emberek is azt regélik, hogy az ősrégészet alapja a fantázia.

Hát én — dilettáns létemre — nyíltan kimerem mondani, hogy ez nem igaz. Az archaeologia hűségese szolgálója, többet mondok: munkás hites társa a históriának. Karöltve megbecsülhetlen szolgálatokat teljesítenek ott, ahol a történelem magára hagyatva botjával tapogató, szegény, vak koldus csak.

Ha valahol, különösen vármegyénkben tapasztalhatjuk ennek igazságát. Ugyan meddig vezet vissza bennünket a történelem megyénkben az elmúlt időkbe? . . . Megbízható, amikor megbízható kalauz — a legutolsó századokban . . . A középkorban . . . sokszor csak tapogatódzik; még a megyében állott városok, helységek helyét sem tudná gyakran megtalálni, ha meg nem mutatná neki az archaeologia . . . Templomot keresne ott, ahol uradalmi magtár, vagy istálló állott . . . Hát mit tud a história a régibb középkorból? . . . Regél a népekről, melyek itt éltek abban az időben; . . . elmondja egyik-másik nevezetes tettüket, de hogy merre voltak városaik, községeik, — sokszor megint az archaeológiától kérdezi. A rómaiakról azt sem tudja megmondani, lakták-e megyénket. Az ókorból ismeri a sarmata-jazygokat; beszél is róluk egyet-mást, de az is általános, s kevés biztos adat vonatkozik belőle a Bácskára. 1000 — 1200 esztendővel ezelőttről tud valamit mondani; majd néhány esztendő úgy rémlik előtte, mint előttünk a kedves gyermek-kor és azután teljesen cserben hagyja a memoria.

Pedig az emberi kutató ész ezzel nem elégszik meg. Tovább keresi: hát azelőtt mi volt? S itt jó különösen segélyére az

ősrégészet. Ketten elvezetnek bennünket vissza 4000 esztendőre s elbeszélük: élt-e akkor ember vidékünkön s milyen életet élt?...

Ezt a legelső embert mutatom be legelőször megyénkbeli, községünkbeli.

*

A gombosi ősemlék főfoglalkozása a halászat és vadászat volt. Halászatra a természet utalta. Egyik oldalról álló vizek, tavak, a másiktól a Duna határolta lakóhelyét. Ebben folyami kagylót, ebben és amabban halat fogott. Konyha-hulladékai között igen sok kagyló és (ez már kisebb mennyiségben) halcsont található. Hálóját hasonlított a mienkéhez: háló-nehezékeiről (7. á.) legalább erre következtethetünk.

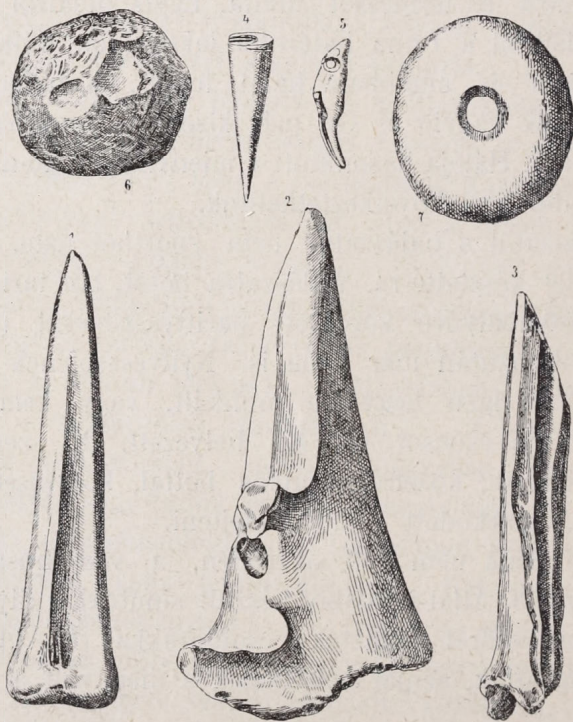
A vadászatot s halászatot nem sportból űzte, hanem az élet-szükséglet készítette rá. Vadászatra botot, bőr tarisznyájában parittyát s gömbölyűre koptatott parittyaköveket (6. á.) vitt magával. Volt azután már nyila is. Nyílvesszejének végére kemény csontból igen hegyesre munkált, vagy kemény kőből lepattantott nyílcsúcsot (4. á.) helyezett. E szerszámokkal távolról dolgozott; közlelől bunkós bottal, kő-késsel és csonttőrrel (2. á.) iparkodott a vadat elejteni.

Ha vadászata nem volt sikertelen, a vad húsát megette, bőrét feldolgozta. Állatbőréből készült simítókkal (ilyet küldtem a Múzeumba) szőrét lehúzták; csontárrakkal (8—11. á.), ahol kellett kilyuggatták, szíjjal összefűzték s meg volt a vastagabb, felső ruha.

Kicsinyben földműveléssel is foglalkozott e nép. Erre engednek következtetni a laposra koptatott kövek, melyekkel gabnájokat összezúzták s a házaik közelében található vermek, melyek némelyikében 18, 25, 40 literes űrméretű magtartó edényeknek darabjait találtak. Három legnagyobb s legépebb magtartónk képét a 43., 44., 45. ábrák mutatják.

Ha otthon szorította őket a rossz idő, otthon is dolgoztak. A nyomorultak — ilyenek köztük is voltak — meg mindig a lakás körül foglalatatoskodtak. Leginkább ezekből kerültek ki az

első mesteremberek. Csontból, különösen a szarvas csontjaiból, leginkább agancsaiból, árákat (8—11. á.), vésőket (3., 1. á.), töröket (2. á.), nyílhegyeket (4. á.) készítettek. A csontot úgy törték el, hogy hegyes véget kapott, a hegyes véget azután kövekkel símára csiszolták. Sok olyan darab csontot találtunk,

Csont-tör (2), — vésők (1, 3), — nyílhegy (4), — nyakék (5), agyag hálósúly (7) és parittyakő (6). — (Az Arch. Ert. 1899. évf. I. sz. után.)

mely rosszul törött el s már a símitás előtt szemétdombra került. Kést tűzkőből, obsidiánból s más hasonló keménységű kő-nemből készítettek. Egy nagyobb kődarabbal addig ütögették e kemény köveket, addig pattogtattak le belőlök vékony darabkákat, míg egy sikerült, hosszú darabnak jutottak birtokába, mely a kés szolgálatát teljesítette fába erősítve, vagy néha anélkül. A

kisebb, hasznavehetlen darabokat, a szilánkokat (12., 13. á.) elszórták, igen sokat találunk lakóhelyeiken.

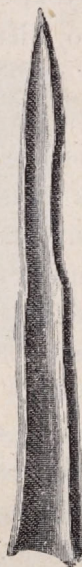
Baltát, kalapácsot is kőből készített ősemberünk. Ilyet 4—5 darabot beszállítottam a társulat múzeumába. A legtöbb eltörött állapotban kerül elő. A mieink között a letörött balta-fokok között egy szép, szerpentinből készült él felőli rész (14., 15. á.)

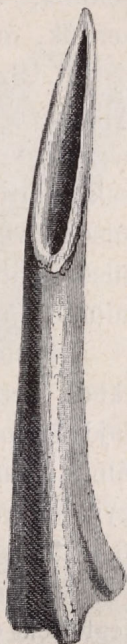
8.

9.

10.

11.

Csont-áruk. (Az Arch. Ért. 1898. évf. I sz.-ból.)

tűnik ki. Kinagyolták a követ, azután fával, zsineggel s homokkal kifúrták s ha a fúrás sikerült, csak akkor csiszolták, szépítették homokkal s puhább kőnemmel való dörzsölés által. (L. a képzeleti képet a fejezet elején !)

Csakhogy a mi Bácskánkban nincsen kő; honnan szerezte tehát az ősember a szükséges követ. Kígyó-kő van Vas megyében is; tűzkő Erdélyben s Felső-Magyarországon, az obsidián pedig

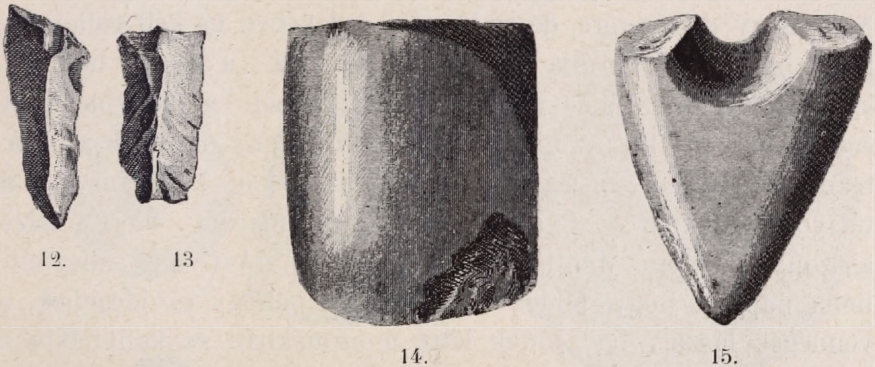
Hegyalja táján honos. Kereskedelmi összeköttetésben kellett tehát ősemlőnknek állania a távolabb fekvő vidékekkel.

Legnagyobb mértékben a fazekas mesterséget űzték, nemcsak azért, mert a nedves, puha agyag legjobban engedett kezök ügyességének, hanem azért is, mivel határunkban igen jó agyag állott rendelkezésükre. Csináltak is agyagból sok mindenfélét. Karika alakú háló-nehezekek, csonka-kúpok, orsó-gombok, szövőszék-súlyok, kanalak, bögrék, fazekak, tálak, merítő, óriási magtartó edények és sok eféle mind agyagból készült. Szabad kézzel, nem korongon dolgoztak. Az edényeket nyílt tűznél égették, azért van köztük olyan, mely szép vörösre kiégett, de van olyan is, mely omló s olyannak látszik, mintha csak szárítva lett volna s csak a konyha tüze vonta volna be külsejét vékony, keményebb réteggel s korommal. Az edények külső falait néha símára csiszolták, grafittal befeketítették s különféle díszekkel látták el.

Díszítéseik újjal, csonttal, vagy pálczikával húzott vonalakból, benyomott pontokból s ezeknek összetételeiből állanak. Majd 1, majd 2, máskor 3 sorban; ha szépet akartak produkálni, háromszög alakban rakták egymás mellé pontjaikat s egyik szögénél (az alsónál) egy farkot ragasztottak hozzája. (L. 26—29. és 34—42. ábrákat.)

Néha a pontsorok közé vonalakat húztak, máskor mellettük is megtették ugyanazt. Van eset, hogy csak vonalat használnak díszítésül. Ezeket is majd párhuzamosan, majd egymásra függőlegesen, majd szög, czik-czak alakban húzták egymás mellé. Finomabb edényeiken, melyeket mesteremberek készítettek, a lyukakat s vonalak gödreit mészszel tömték ki (l. a 34—42. ábrákat), ami a fekete alapon tetszetős alakot mutatott. Ilyen mészbetétes edények a lakásokból és sírokból kerültek elő; a lakáshelyek edényeiből azonban a mész a folytonos használat miatt *nagy részben* kikopott, kiázott. A nagy edények széleit újj-benyomásokkal cizfrázták; azonkívül bütyköket is alkalmaztak falaikra. Az edények fülei különfélék: vannak oly kicsinyek,

hogy csak vékony zsineg húzható rajtuk keresztül, de van oly magas és széles is, (38. a, b ábra) hogy egy kézzel kényelmesen át sem fogható. Az ansa lunata¹⁾ kezdődő stádiumának alakjában egyiken-másikon föllelhető. Itt kell megemlítenem azt az agyagból feketére égetett, vastag lábszárú emberi alaknak alsó részét ábrázoló szobrocskát (25. a elülről, 25 b hátulról), mely valószínűleg istenségüknek szobra akart lenni.

Kova-szilánkok (12., 13.), kőbalta-darab serpentinből (14 oldalnézet, 15 elülről).
(Az Arch. Ért. i. h. után)

Bemutatom most a gombosi ósasszonyt. Ruházata éppen olyan volt, mint a férfiúé; alul vékonyabb, szövött, felül vastagabb bőrruha védelmezte az idő viszontagságai ellen. Egy különbség mégis volt közöttük: az, hogy az asszony ékszert hordott. Ékszert? . . . Igen . . . nyaklánczot viselt, mely átlukasztott állat-fogakból volt összefűzve. (5. á.) Sőt még karperece is volt; mi ugyan nem találtunk ilyent, de találtunk oly vastag kagyló-héjat, melyből karpereczet szoktak készíteni.

A mi a munkát illeti, az asszony feleséje volt a férfiúnak. Ha a férfi edényt készített, az asszony sarat gyúrt

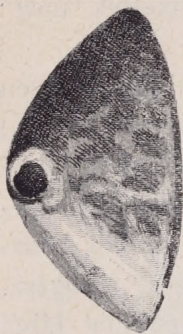
¹⁾ Hold-alakú fül. L. a 33. á. fülét felül!

hozzá ; ha baltákat gyártott, ő símitotta, csiszolta azokat. (L. a címképet !)

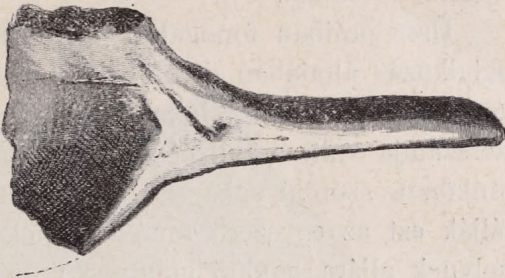
Ezenkívül a maga speciális dolga is megvolt az őssasszonynak. Első sorban övé volt a főzés s minden más munka, mely ezzel jár. Konyhája nyáron a szabad ég alatt volt. Szél ellen hosszúkás gödörben rakott tüzet (ilyet találtunk !). Ma nyári tüzelő helye fölött 1 m. hűmusz van. — Akkor, mikor az eső esett s télen, a midőn hideg volt, lehúzódott a zárt konyhába, sőt — ha a szegénység úgy kívánta — még a szobába is. Nem nagy dícséretére, de az igazság érdekében be kell vallanom, hogy nem nagy barátja volt a tisztaságnak ; a seprűt bajosan, legfeljebb csak híréből ismerte. Ebéd közben a konyha, vagy szoba tűzhelye körül ugyanis elszórták bizony nemcsak a békateknőket, hanem még a csontokat is, akár kicsinyek, akár nagyok voltak azok. S ahova leesett, ott maradt : mert a háziasszonynak nem jutott eszébe kiséperni. Azt még megtette néha napján, hogy földet szórt rájuk, nehogy az idegenek, a vendégek lássák. Így jöttek létre a szobákban és konyhákban, meg a szabad tüzelő helyek környékén azok a szemét-dombok, melyeket *konyha-hulladék* néven ismer az ősrégészet s melyeknek tárgyai sokszor nagy örömet szereznek a kutatóknak.

Konyha-eszközei — a mai állapotokat tartva szem előtt — kevés számúak voltak. Pár kő-kés, néhány agyag-kanál, 1—2 fazék és tál, több apró ivó-bögre (30—34. á.) képezte a konyha felszerelését. (Ivóbögrécskéket igen nagy számban találunk.) Ott volt még azután a kézi malom : egy nagyobb s egy kisebb, laposra koptatott kő-lap. Ezen őrllette, helyesebben szólva, ezen zúzta össze gabonáját, melyből polenta-alakú kenyerét sütötte.

A menü legtöbbször kenyérből és húsból állott. Igen sok (marha és birka) csontot találhatni e telepen mindenfelé. A csontok nagy része, a szárcsontok csaknem kivétel nélkül, hosszukban el vannak hasítva. Azért hasogatták el, hogy a velőt kiszophassák belőlük. Ilyen csemege-számba ment náluk a csiga és folyami kagyló. Néhol egész réteg csiga- és kagyló-

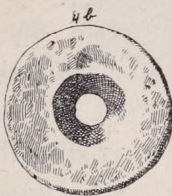

17.

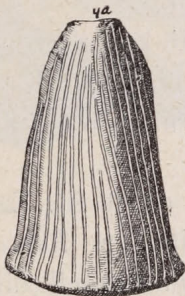

23.

22. b)

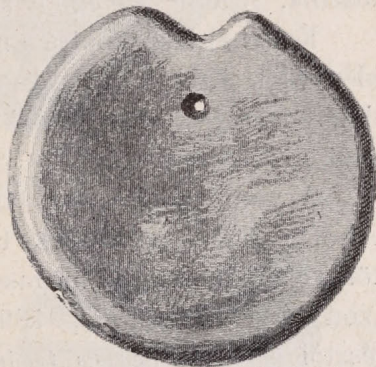

42

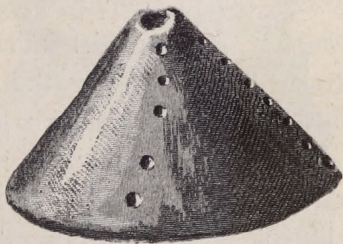

4a

22. a)

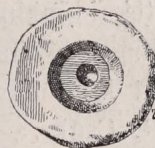
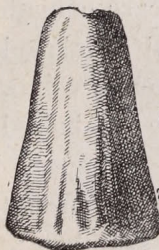

16.

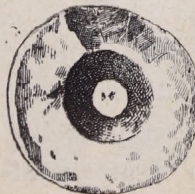
19.

21. a)

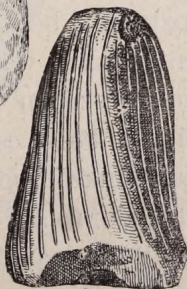

21. b)

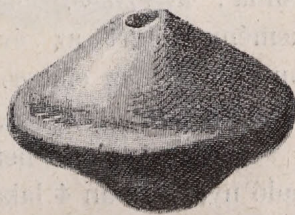
20. b)

3a

20. a)

18.

Agyag háló-súly (16.), orsó-gombok (17., 18.), agyag-kúp (19.), szövőszék-nehezekek (20. a, b, 21. a, b, 22. a, b), kanál (23). — (Az Arch. Ért. i. h. és a XX. k. 3. f. után.)

héjra akadtunk. Hogy a vad gyümölcsöt sem vetették meg : magától értetődik.

Üres óráiban fonogatott az ősasszony. Úgy látszik ezen foglalkozás általában dívott : mert orsójuk gombja (17. 18. á.) igen nagy számban található. Nem használt rokkát ; olyan kézi szerszámja volt, a melyet még ma is sokfelé láthatni. Környékünkön a szóntai sokaczkok, Tolnában a bonyhádi svábok használják ezt az egyszerű fonó készüléket. Kis fapálczika az egész, melynek aljára lendítő gomb van erősítve. Ma e gombot fából készítik, régente agyagból égették.

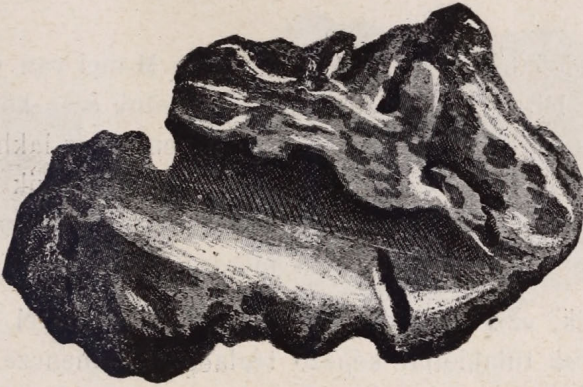
Konyhai használatra a neolith-kori asszony maga is készített edényeket. Ezek azok a vastagabb cserepü, ügyetlen díszekkel ékített edények, melyek sokkal nagyobb számban jönnek elő, mint a szép kivitelűek.

A gombosi ősember társas életet élt. Egyik telepe ott volt, a hol a *Székes* mocsaras talajából a *Kántor-* és *Pap-szállás* környéke pár dm.-nyi magasságban kiemelkedik. A Kántor-szállás azon része, melyet az 1890-ben elkészült mű-út a nagyobbik résztől elvágott, *Szűcs György* és *Rohácsok Márton* birtokába került. Ezen emberek ott téglát égettettek s homokot hanyattak. 1—1½ öl mélységre lementek. A függőleges, meredek partokban előtűntek időnkint a lakások, vermek és sírok keresztmetszetei. Oly szépen kivehetők voltak a sárgában fekete földtöltelék által képezett különféle alakok, hogy a laikusok is gyanítottak ott valamit. Csak a felhányt, kicsiny területen találtunk 18—20 lakást, pár vermet, sírokat, tüzelő helyeket, kő- és agyagtárgyakat nagy számban ; sok pedig a legéberebb őrködés daczára is elkallódhatott. A dolgoztatás e helyütt igen költséges volna ; a szikes, kiszáradt, csontokkal s cserepekkel kevert kemény földet az év legnagyobb részében csak vermelővel pusztíthatja az ember. Azért inkább a 4—5 esztendei figyelmes őrködés gyümölcse az, a mit e telepünkről bemutatunk.

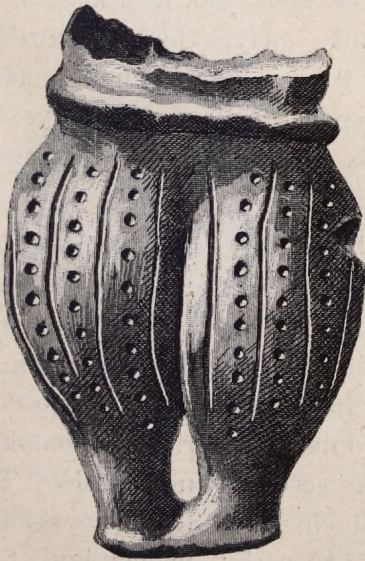
Dolgoztunk is benne : nem tagadom. A telep mellett elhaladó nyári útban 4 lakás gödröt találtunk ; azután — a mű-utat

AGYAG TÁRGYAK.

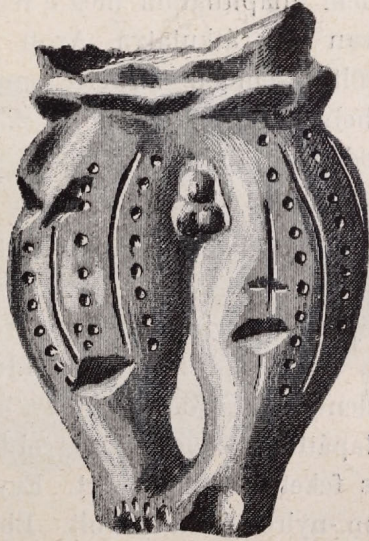
24.

25 a)

25 b)

Égett agyagtapsz darab (24. á.) rözse benyomódásokkal s emberi alakot ábrázoló szobornak alsó fele. — Az Arch. Ért. i. h. után.

átugorva — a Kántor-szállás földjén 3 lakást és egy vermet kutattunk át. Mindezt azért említem meg, hogy tudjuk, merre terjed a telep: nem délre (ott semmit sem találtunk), hanem éjszakra.

Ezen első telep (hátrább a térképen M-mel van megjelölve) csak egyik, lehet, hogy a legkisebb telepünk ezen korból. Azért gondolom a legkisebbnek, mert e tájon nem nagy lakható terület volt azon időben. Még ma is mocsarak környékezik egészen a militicsi Mosztongáig. A népnek zöme beljebb, magasabb területen, a régi Duna-ártértől nem messze lakott.

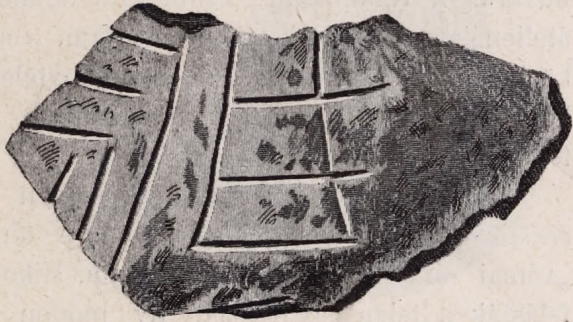
Második, ezzel egykorú telepünk 2½ km.-rel beljebb, a *Szücs-testvérek* tulajdonát képező tégláégető kemence környékén terült el. (I-vel van megjelölve a térképen.) A téglavető gödörben több verem-lakás átmetszete volt látható. Egész bizonyossággal nem állapíthatom meg e telepnek korát, mert csak igen kis része van még átkutatva. Azon indító okok, melyek fentebb között föltevésemben megerősítenek, ezek: 1. a lakások mind a két helyen ugyan olyanok; 2. az I. telepével teljesen megegyező edények, kőbalta-darabok, csont-árak, silex-szilánkok kerültek elő innen is.

Harmadik e korbéli telepünk községünk déli, legjobban kiemelkedő részén, a *Szent János-szobor* tájékán van s tőle éjszakra terjed el. Egy verem-lakást id. *György András* telepén, a kútgémtől 17 lépésre éjszakra találtunk. Míg körülötte mindenütt összeálló, kemény hümuszba hatolt az ásó, a veremből lapáttal is könnyű szerrel ki lehetett dobálni a porhanyó homok-s fekete földkeveréket. Egy második verem ennek szélétől 2 m.-nyire éjszakra volt. Ebből került elő az a 3 drb agyagból égetett kúp (20 a, b; 21 a, b; 22 a, b; magasságuk 6, 6·9, 7·1 cm.; alsó körlapjuk átmérője 4·2, 5·1, 4·6 cm.), melyeket mint szövőszékűsúlyokat mutattam be. Innen való egy felül 3·3, alul 2·6 cm. átmérőjű, gyermek-munkára emlékeztető, szerfölött primitív bögrécske, melynek fülét az oldal kinyomása

CSEREPEK.

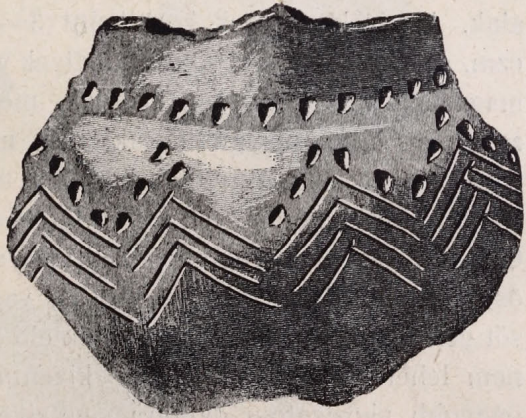
26.

27.

28.

29.

Durva, kezdetleges díszítésű cserepek a lakásokból. — Az Arch. Ert. XVIII. k. 1. f. után.

által alakított idomtalan nyújtvány pótolja. (30. á.)¹⁾ Veremlakást a szomszédos *Horváth Mihály* udvarában is találtunk. Temetőjük lehet, hogy *Terzits Mihály* háza körül van. Ennek udvarában valamikor 2 csontvázat találtak. Én az utcán s az átellenében fekvő kertben ásattam, (ennek gazdája kútásás közben akadt csontvázra), de eredménytelenül dolgoztunk. Terzits kertje tele van fákkal: nem áshattam föl. (Később közeiket felástuk, de hiába!)

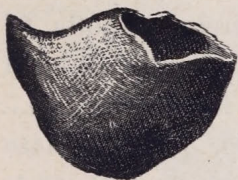
Még egy negyedik telepünk is van ezen korból, az *Alsóerdőföldek* dülőjében. (G-vel van e térképen megjelölve.) A „római sáncz“ keresztül megy rajta. Mikor e földművet építették, felásták a telep egy részét. Ily módon kerültek azon neolith-kori telepre emlékeztető dolgok (kő-vésők, kő-balták) a sáncz tetejére, a hol minden szántás után nagy számmal található.

Térjünk ezek után vissza első telepünkhöz. A meredek, függőleges partok sárga lőszében kétféle fekete földdel megtelt gödör alakja volt látható: az egyik az árok-, a másik a veremalak. Az árok alakúak körülbelül 3—4 m. hosszúak, 180—200 czm. szélesek s 80—100 czm. mélyek voltak. Tetejüknek okvetlen magasabbra kellett kiemelkedniök, mert 100 cm. magasságnál az emberek föl nem állhattak, még meghajolva sem járhattak. Olyan forma lakásaik voltak tehát, a milyenek ma a félig földbe ásott s fölül nádtetővel ellátott csőszkunyhóink a határban. Óriási, égett földdarabokra találtunk e gödrökben a legnagyobb összevisszaságban. Vékonyabb és vastagabb vesszők és ágak, sőt gerendák benyomódásai tűntek elő rajtuk. Vigyáztam nagyon: nem lehetne-e valami alakot kivenni elhelyezésükből: de legnagyobb vigyázatomból daczára sem sikerült ez. A gödörnek szélén és közepén, mindenütt megtaláltuk ugyanabban a magasságban. Ebből azt következtetem, hogy nem az oldalfalak, hanem a szögben összejövő két tető minden egyes része be volt tapasztva.

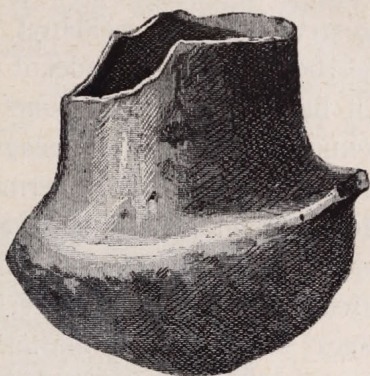
A másik alak, mely e telepnél látható volt, a verem, vagy

¹⁾ Orosz Endre az Arch. Ért. 1901. évfolyamában egy {hasonló}bögrét mutat be s azt kanálnak mondja. A mienk nem az.

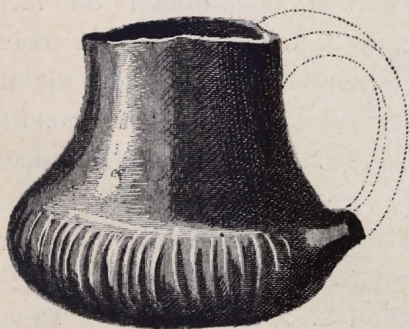
BÖGRÉK.

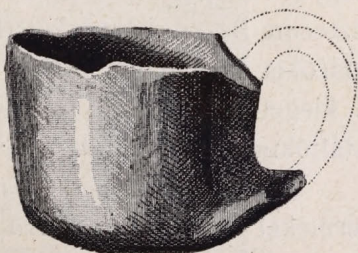
30.

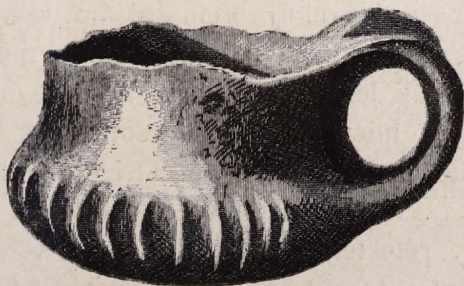
31.

32.

34.

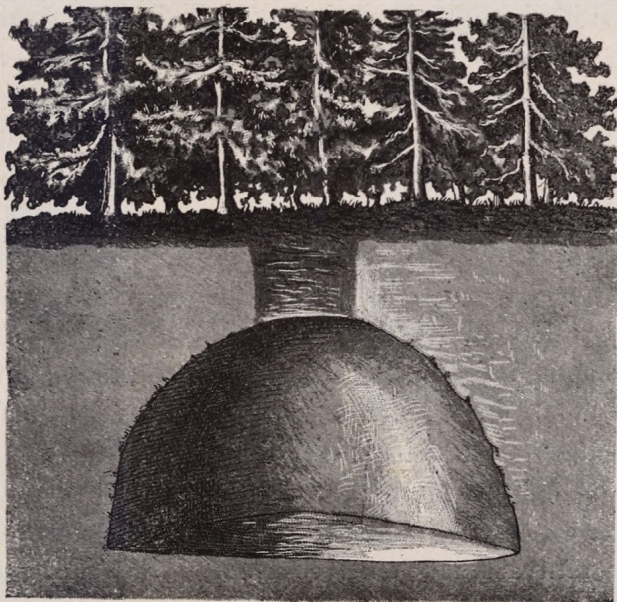
33.

kaptár-alak. Vermet találtunk olyat, melyben nagy magtartó edény, vagy legalább annak darabjai heverték ; (három csaknem egészen ép, szép példányt küldtem Zomborba) volt olyan is, melyben konyha-hulladékot találtam. Cserép- s csontdarabokkal teli hamu, föld, majd ismét hamu, ismét földréteg váltotta fel benne egy-két dmnyi vastagságban. Magtárnak, konyhának tehát biztosan használták a vermeket ; használták-e lakás gyanánt ?... Méretei nem igen teszik valószínűvé. 91 czm. széles nyílása lejjebb 122, majd 140, legnagyobb szélességben 160 cmre bővült csak. Bővebbre azért nem terjeszkedtek, mert a magasságot sem nagyobbíthatták : a 160—180 czm. mélységben megkezdődő homok útjukat állotta, szilárd oldalfalat nem nyújtott volna. (A tenger színe fölött való magasság itt 84 m.-nél pár dm.-rel magasabb, többi e korbelti telepünknel 86 m.) Nagyobbak a verem-lakások a 2. és 3. telepnél. Ezeket már biztosan használták lakóhelyül. — Lengyelen a méhkas alakú gödröket lakásnak ; a nád- és vesszővel körülfont, betapasztott s kiégetett oldalfalú vermeket magtárnak, az árok-alakúakat istállóknak használták.¹⁾

Volt külön temetkezési szokása is ősemberünknek . . . A vermeket — mint mondva volt — eredetileg konyhának, vagy magtárnak, esetleg szobának készítették. Alkalmas ásó s kapahiányában, kőbaltákkal s vésőkkel, hosszadalmas fáradsággal nem ásták, hanem inkább kaparták azokat. Ha valaki meghalt, nem rendelkeztek elég idővel új verem ásására, azért felhasználták sír-gödörnek a kamarát, néha a konyhát azon reményben, hogy majd ha több idejük lesz, készítenek helyette másikat. Ebből magyarázható meg, miért találjuk a csontvázak alatt és fölött a tűz-padok mellékleteit. A verem egy ideig konyhának szolgált... Meghalt valaki . . . Kevés tiszta földet szórtak a konyhába . . . elsímították . . . ráfektették a hullát s a verem környékén összekapart csont-, cserép- és égett földdarabokkal kevert humusszal betakarták. Csakhogy a verem mérete — különösen

¹⁾ V. ö. Wosinszky : Tolnavármegye tört., I. rész, 1. kötet.

ha már tovább szolgált konyha gyanánt s feneke a föld behordása által felemelkedett — oly szűk volt, hogy a hullát kinyújtott helyzetben nem fektethették bele. Mit tettek tehát?... Összezsugorították. A hullát baloldalára fektették;... kezeit egymásra téve vagy feje alá tették, vagy melle előtt hagyták. Bal lábának felső szárát kissé előre húzták, alsó szárát 45°

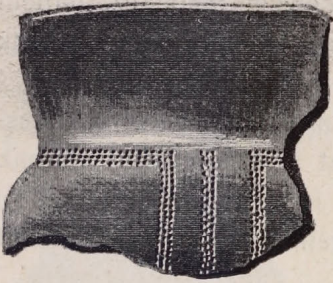
Verem alakú lakás képe. — Az Arch. Közlemények XVI. k. után.

térd-szögnyire a törzs felé nyomták. A jobb lábnak alsó szárával is elvégezték e műtetet, felső szárát azonban a gerinczcel egy irányban hagyták. Ily módon a jobb láb térdje a balnak sarkára esett s a jobb lábfej nem érte a földet : a levegőben állott, azért égett földdarabot tettek alája. Ugyanezt a támasztási módszert egyebütt is alkalmazták, ha a hulla nem feküdt szilárdan. — Egy sírunkban hanyatt fekvő helyzetben volt a csontváz.¹⁾ Feje kissé balra fordult. Jobb kezének fejét erősen a nyakhoz húzták,

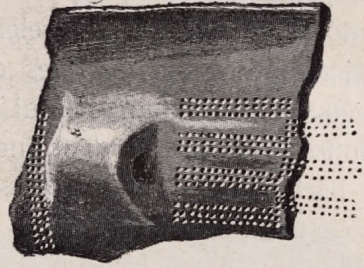
¹⁾ Ezt és azt, melyben két csontváz volt, lefényképeztettem.

a balét valamivel lejjebb a mellen helyezték el. Azután mindkét térdét felnyomták a törzs felé annyira, amennyire csak bírták. Az alsó lábszárak közül a jobb 45° szöget képezett czombesontjával, a bal alig néhány fok szöget. Ez az egyetlen sírunk, melynél nem bírom biztosan megmondani, volt-e veremgödre; nem pedig azért, mert akkor találtuk, a mikor már 1—2 dm. vastag földréteg volt csak felette. Eddig kibontottam 4 sírt e helyen 5 emberi csontvázal s egy szarvasmarháéval. 3 hulla az először leírt mód szerint volt összezsugorítva; 2 (ezek egyike a kettős sírban volt) hanyatt feküdt s egyik zsugorítva volt, a másik (a kettősben) nem. Akkor, mikor még nem vonta magára figyelmemet, 3—4 sírt is széthánytak. — Egy sírnak a fenekét nagy cserépdarabokkal kibélelték, sőt az emberi s mellette fekvő marhacsontvázat nagy cserepekkal takarták be. Valószínűleg egész edény is került rája, illetve melléje, mert némelyik a darabokból csaknem egészen összeállítható volt. Azon szép kréta-tömésű, síma, fekete tál- és fazékdarabok, melyeket a 34—42. számok alatt mutatok be, egy olyan zsugorított helyzetben eltemetett csontvázú veremsírból kerültek elő, melyben az ember mellett marha feküdt. A csontvázak rendes iránya D-É.; délen van a fej, éjszakon a láb. E szabályhoz még a kettős sír csontvázainak elhelyezésénél is lehetőleg alkalmazkodtak.

Külön álló temetőt e helyen hiába keresünk: a sírok mind a lakások között találhatók, azok közvetlen közelében. Alig 2—3 m. távolság választja el a sírt a lakástól. Csak az a baj, hogy több a lakás, magtár és konyha, mint a sír s bizony sok gödröt meg kell bolygatni addig, míg sírra bukkan az ember. Az egyik sírban, mint már említettem, az ember háta mögött egy egész szarvasmarhát találtam. Meg volt annak minden egyes része, a mi csak kissé keményebb csont volt. Ezt az állatot alighanem tisztelték. (Nem tudom: nem az egyiptomi Ápisz-tiszteletnek nyomára akadtunk-e? . . .)

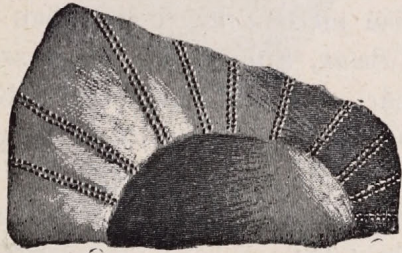
34.

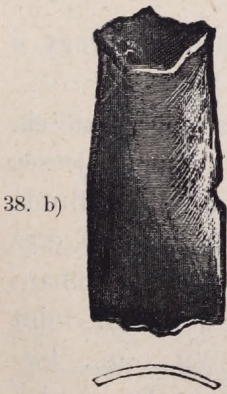
35.

36.

37.

38. b)

38. a)

39.

Előadtam ezekben azt, a mit 3—4 év alatt neolith-kori telepeinken láttam, tapasztaltam. Nem képzelt dolog ez, hanem való. A historikus oklevelekre hivatkozik, én emlékeinkre s azok rajzaira fordítom a szíves olvasó figyelmét. Nézze meg őket s nem fogja azt hangoztatni, hogy fantáziára építtem. A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat múzeumában vannak a leírt helyekről előkerült s részben itt is bemutatott emlékek:!) ezek a lapok, a melyekből én régesrégén elmúlt idők történetét állítottam össze röviden.

Arról kell még szólanom, melyek azok a körülmények, melyek I. őskori telepünk neolith-kori voltát bizonyítják. Én nem mertem még e dologban véglegesen dönteni, midőn *Darnay Kálmán*, Sümegh vidékének szerencsés kezű s hírneves kutatója, már mint neolith-korit publikálta telepünket *Magyarország Őskorá*-ban; *Orosz Endre* úr pedig, ki osteológiával (csont-tan) is foglalkozik, arra kért, hogy a neolith-kori telepek állat-világa minél pontosabb képeinek összeállíthatása végett, küldjek számára csontokat.

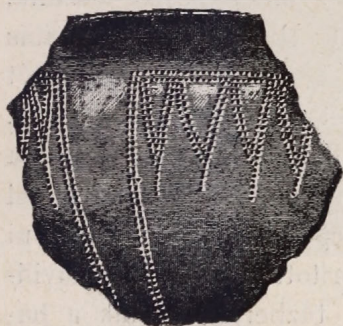
A véletlen szerencse csakugyan annyi adatnak juttatott birtokába bennünket, hogy a kormeghatározásnál nem nagy nehézséggel kell küzdenünk. Én csak a következő körülményeket kívánom figyelembe ajánlani:

1. Összes leleteink a legfelső humusz-rétegben, vagy a lakás-gödrökben találtattak.

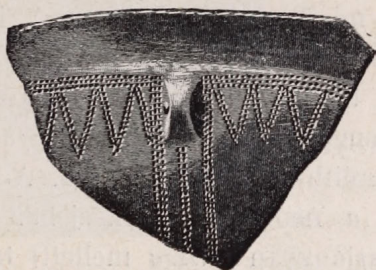
2. Szerszámaink csontból, kőből vagy agyagból készültek. Ezek legnagyobb részét már bemutattam, hanem a teljesség okáért meg kell említenem azt a kevés érczet is, a mit találtunk. 2 drb 4 oldalú, végei felé mindinkább hegyesedő, vékony érc vésőnk van, (egyik a Nemzeti, másik a bácskai Múzeumban) melyeket inkább nagy tűnek hajlandó az ember nézni, mint vésőnek. Az első kovácsolt vörös réz. Hossza 62 mm., legnagyobb szélessége s vastagsága a középben 3 mm. Ez az első

1) Pár darab a Nemzeti Múzeum birtokában van. Ezeket még akkor szállítottam be, midőn Történelmi Társulatunkkal összeköttetésben nem álltam.

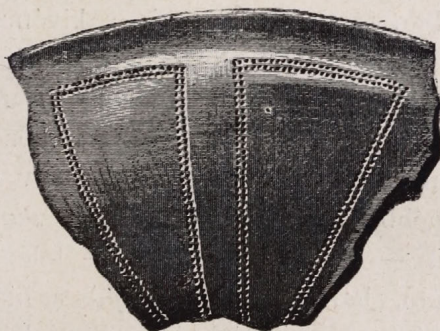
telepről került elő. A második (ez van Zomborban) csak 38 mm. hosszú s körülbelül 2 mm. széles. Patinája zöldes s inkább bronz, mint réz. *Hadanich Jenő* tanító úr a II. őstelepnek egy lakás gödréből vette ki; ásója közepén elgörbítette. Az elsőt egy téglavető ember állítólag egy lakásgödör fenekén találta.

40.

41.

42.

Mészbetétes, finomabb agyagserepek egy sírból. — Az Arch. Értesítő XIX. k. 1. f. után.

Egy világoskék patinává változott rézgyöngyöt az I. telepen emberem előttem vett fel 40–50 czm. mélységben.

3. Van kerámikánk.

4. A lakásokat földben találjuk s ezek kaptár alakúak vagy hosszú négyszög alakú gödrök.

5. A temetkezésnél a zsugorítás dívott.

6. Az analogia nem mond ellen állításunknak.

*

Még többet is mondhatunk. Ha telepünket összehasonlítjuk más neolith-kori telepekkel, azt látjuk, hogy valami különbség van közöttük. Nálunk mindeddig hiányzanak a lengyeli (Tolna m.) telepen gyakori talpcsöves edények; nincs szalag-díszünk, a mi *Tordoson* (Fejér m.) is előfordul. Halottaink zsugorítás módja sem egyezik meg azokéval; sőt *Lengyelen* külön temetőt is találtak, nálunk a lakásokkal vegyest kerülnek elő a sírok. Lengyelen már bronz tárgyakat is találtak s a telep korát a neolith-kor végére teszik. A mi telepünk öregebb a lengyelinél s a neolith-kor bensejéből való. Telepünk kora a mentoni barlangban (*Nizza* mellett) talált zsugorított csontvázak civilizációjának idejéhez közeledik. Ott is tűzhelyre rakták a halottakat; barlangokba helyezték, melyek a tűzpadok emelkedése miatt összeszűkültek.

Talán évszámokat kíván valaki s kíváncsi ősemberünk nemzetségére? . . . Szolgálók velük; hanem megjegyzem, hogy itt már nem én beszélek, hanem a tudósok. *Dr. Hampel*¹⁾ szerint a bronzkor kezdetét a Kr. e. II. évezred közepe táján kell keresnünk. 1500 meg a Kr. után elmúlt 1900 év = 3400. 3400 évnél tehát öregebb telepünk. Mivel a rézkor esetleg még közbeesik s mivel — mint kimutattuk — telepünk a neolith-kor bensejéből való, bátran hozzátehetjük a hiányzó 600 esztendőt s kerek számban szólva, kimondhatjuk, hogy telepünk kulturája 4000 esztendős.²⁾

Miféle népség volt az, mely itt lakott? . . . *Dr. Pósta Béla*³⁾ az árja (indogermán) néptörzseket vallja hazánk első lakóinak. Ezen népcsalád tagjai voltak az ó-korban ismeretes thrákok, illyrek, a kelták, később a germánok és lettoszlávok.⁴⁾ A thrák

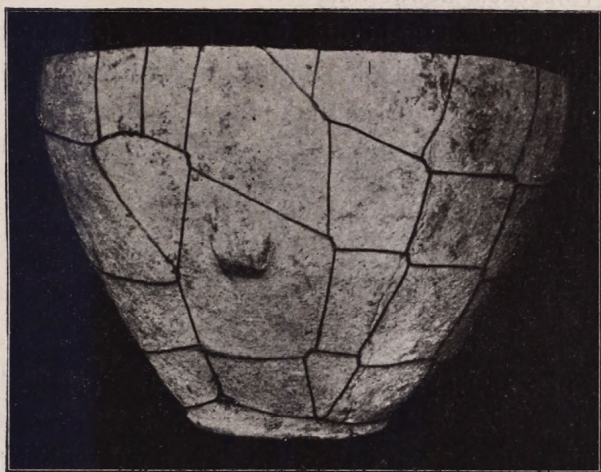
1) A bronzkor, II. k. 252. l.

2) Wosinsky Tolna vármegye Monografiája első részének I. k. 171. l. ezt mondja: „Kétségtelen, hogy megyénket a II. évezredben kezdték megszállni az őslakók.”

3) Darnay: Magyarország Őskora, 1900.

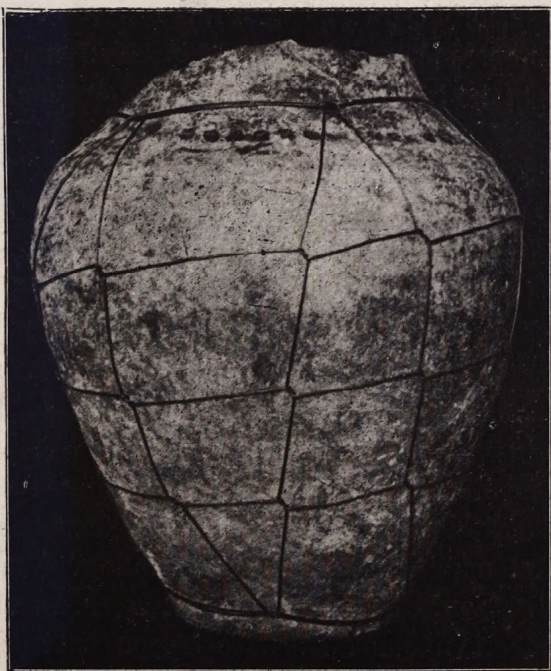
4) Marczali: Nagy Képes Világtörténet, II. 13. l.

43.

Mag : 29 czm., felső átm. : 42 czm., alsó átm. : 15 czm.

44.

Mag. : 40 czm., felső átm. : 18 czm., alsó átm. : 14 $\frac{1}{2}$ czm.

(Roediger Lajos, múzeumi ór fényképfelvételei.)

néptörzs volt ezek közül az, mely vidékünket a neolith-korban lakta. Volt, a ki azt gondolta, hogy az árja (indogermán) népek Ázsiából jöttek ide; mások szerint már kezdetben is itt laktak. Legújabban déli Oroszországnak a Fekete-tenger, Kaspi-tó és Aral-tó körül elterülő vidékét tartják őshazájuknak. E nézet valószínűbb, mert — mint a régi népek legtöbbjét — őket is a Duna kalauzolhatta vándorlásukban hazánkba.

2. Bronz-kor.

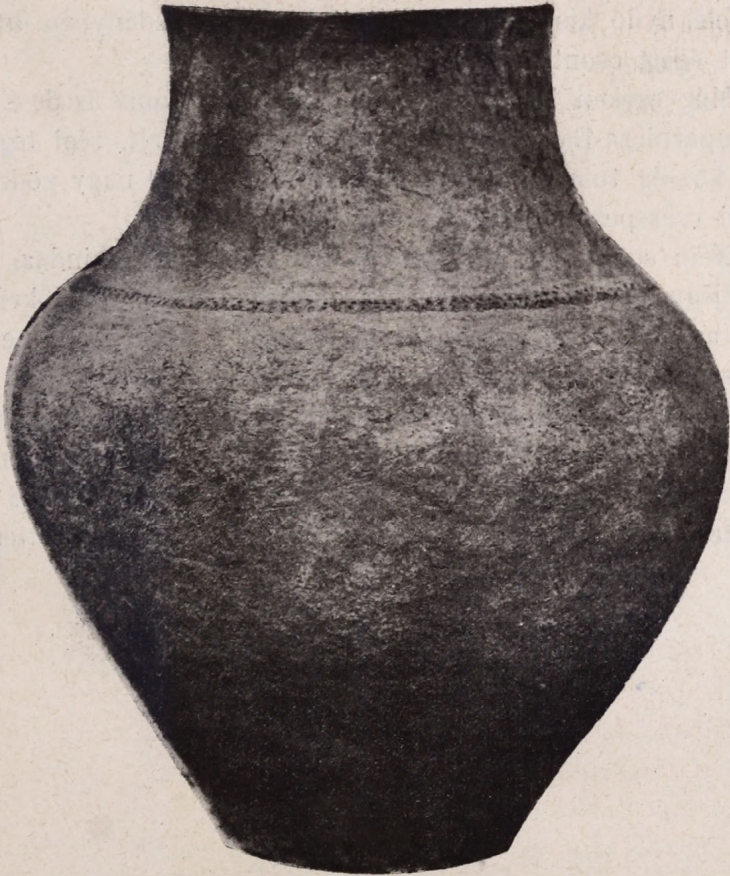
A bronz-kor létezése már Bácskában is leletekkel bizonyítható, ismeretes dolog. Ebből az időből több emlék került napvilágra megyénkben s a mi fő, nem kallódott el, hanem megőriztetett, vagy legalább feljegyeztetett.¹⁾ Mivel azonban mindez dolgozatom keretén kívül esik, én határunk bronz-kori emlékeinek felsorolására szorítkozom.

Őszintén sajnálom, hogy e tárgyhoz nem sok adattal járulhatok. Hiába! . . . Egy ember, csak egy ember és két kéz nem négy. No meg a szerencse mostohasága is oka annak, hogy e korból keveset mutathatunk fel.

Azon emelkedettebb rész, mely a *Pusztá-Falúnak* nevezett szőlők éjszaki oldalán, épen a nyugatról keletre futó kociút hosszában, *Lampert György* és *Görög István* szőlejétől a karavukovai határig elhúzódik, őskori cserépdarabokkal van beszórvva. Sőt Lampert György szőlejében már kétszer urnát is talált, mely telve volt hamúval s égett csont-darabokkal. Ezeket magam is láttam.

A II. neolith-teleptől (I) éjszakra, mintegy 1 km.-nyire, ott, hol az erdő-társaság téglakemenczéhez használt föld kihordása által nagy gödör támadt, gyanítom a második bronz-kori telepet. Azon körülmény érlelte meg bennem e véleményt, hogy az emberi nyomok között e helyen határozottan e korra valló bronz tárgyat találtam.

¹⁾ Dr. Dudás Gyula egy füzetben adta ki kronz-kori tanulmányait.

45.

Mag.: 58 czm, felső átm.: 26 czm., alsó átm.: 20 czm., legnagyobb kerülete: 152 czm.

MAGTARTÓ EDÉNYEK.

(Eredeti képünk.)

Harmadik e fajta telepünk alighanem a *Kisváros*-ban, *Dinnyési György* s szomszédjainak háza környékén lesz felfedezhető. Újházi udvarában, a töméshez használt gödörben, lákás-helyek között egy fekete cserepű, vastag, durva, bütykös s felfelé nyíló kis lyukkal ellátott apró fülű edényben, hümusz között égett csont-darabokat találtunk.

Még ezeken kívül is van egy helyütt nyoma az ősz életnek. A Toparnicza-Barán túl fekszik egy elpusztult, régi téglaház. Ma a község tulajdonát képezi. A körülötte ásott nagy gödrökben őskori cserepek vannak elszórva.

Nem sokat érő, mellékes dolognak látszik mindaz, a mit itt feljegyeztem; pedig nem az. Feljegyeztem a jövő kedvéért, hogy az, a ki kutatásra adja majd fejét e községben, ne vesztesse az időt az egyes telepek keresgélésével. Távol áll tőlem a gondolat csalhatatlanságot vindikálni magának e telepek kormeghatározásában. Egy fazékból vagy szerszámból nem lehet biztos következtetést vonni, csak sejteni, gyanítani. S hogy e sejtelveimet is megörökítettem, a jövő érdekében tettem.

Ó-KOR.

I. Vas-korszak.

A hallstatti műveltség tárgyaiból eddig semmink sincs;¹⁾ de van olyan, a mi a La-Tène kulturára emlékeztet.

Egyik kirándulásom alkalmával *Lampert György* szőlői tanyájában többek előtt azon óhajomnak adtam kifejezést: bárcsak abból az időből találhatnék egyet-mást, mikor a meghalt ember hulláját megégették s hamvait vedrekbe rakva, eltemették. *Kámán Gergely* halász, ki épen ott volt, azonnal előadta, hogy ő akkor, midőn udvarát kerítette, 2 nagy, hamúval s csonttal teli fazekat is talált. Megmutatta azután a helyet, a hol rájuk akadt. Elbeszélése után nem az ő udvarában, hanem *Horváth István* harangozó kertjében próbáltam szerencsét s a kerítés mellett csakhamar reá akadtunk egy urnára. Mag. 42 czm., fenekének átm. 18·5, felső karimájáé 28 czm. A szép, vörösre égett cserép vastagsága körülbelül 1 czm. Felső széle csinos peremben végződik. Fenekét kiütötték, szájával lefelé égett csonttal kevert hamúra borították, lyukas fenekébe pedig egy másik, kisebb, szintén feneketlen, hosszúkás fazekat illesztettek. (2. á.) Mindkettő tele volt égett földdarabokkal, félig megégett csont- s farészekkel. Bronz patinának itt-ott fel volt fedezhető a nyoma, de bronzot nem találtunk. Az urna-sír környéke a tüzelés nyomaait viseli magán. Köröskörül hamú található a földben. Maga az urna korongon készült s ezen körülmény miatt soroztuk ide.

Kár, hogy további kutatásaink nem sok sikerrel jártak. *Kámán* udvarában lakott területet legnagyobb összevisszaságban heverő, megszámlálhatlan sokaságú cserepet találtunk, de urnát nem, még pedig azért, mert e helytől nyugatra pár lépésnyire kezdetét veszi egy nagy XVIII. századbeli temető. (1810 táján zárták be.) Akkor, mikor e temetőben sírgödörket ástak, bizonyára több urnát találtak: ma kutatni ugyanott haszontalan munka lenne. Ez a lakott s urna-sírokkal tarkázott terület be-

¹⁾ Talán az ó-kori cserepek között akad egy-két darab ezen kulturából.

1.

$\frac{1}{2}$ n.

2.

$\frac{1}{7}$ n.

3.

$\frac{1}{2}$ n.

2 kés és egy urna. — Az Arch. Értesítő XX. k. 3. f. után.

nyúlik egészen a *Kisváros*-ba. Özv. *Barnáné* és *Garay István* kertjében még mindenütt feltalálható a rég letűnt élet nyoma.

A keltákra két késünk emlékeztet. (1. 3. á.) Az egyik 24^{1/2} czm. hosszú; 10·5 czm. hosszúságú pengéje fölfelé hajlítva hegyben végződik. (1. á.) 1 dm.-nyi markolata csavart munkas ennek másik végén a pengeszerű rész vége vissza van hajlítva olyformán, hogy horog-alakot képez. — A másik (3. á.) körülbelül 1 dm.-nyi csavart nyelének mindkét végén penge van. Az egyik, megcsontult pengének hossza 6 czm., a másiké 5^{1/2}; egyik egyenes, a másik ívszerűleg görbül. Mind a két kés anyaga: vas. Egy harmadik, jóval nagyobb késnek csak 17 czm. hosszúságú, csavart nyele került elő. Mind a három kést a régi erdők helyén levő „Schlog“-nak nevezett határrészben találták.

Az Alsó-utcza 3. sz. alatt, *Suhajda József* udvarában is kiástak pár urnát. Egyikben bronz-kori tokos vésőhöz hasonló, vas tárgyat leltünk: azért emlékezünk meg e helyütt róluk.

2. Sarmata-jazygok.

29 szemből álló, rajzban is bemutatott gyöngyfűzérünk szakértők állítása szerint a Kr. u. I—III. századból való. Mivel azon időben, a história tanúsága szerint, a sarmata-jazygok lakták megyénket, mint az ő emléküket mutatjuk be. *Biber Mária* sárgaföld szedés közben állítólag a Pap-szállás éjszakai árka mellett találta. „Állítólag“ találta csak, mert sokkal nagyobb a valószínűség, hogy nem határunkból való, hanem a szomszédos Bács-Doroszlóról került ide. Próbaásatásaim a jelzett helyen sikertelenek maradtak s ezen körülmény is megerősített másunnan szerzett gyanúmban. Értéke s bácskai volta miatt így is megérdemli, hogy megismertessük. Legnagyobb szeme (4. sz.) kagyló (fehér); a 3 dülény-lapura csiszolt (11. 12. 13.) szem vörös granát; van azután köztük zöld és fehér opál is. A 25. 26. 27. 28.-nak színe áttetsző kék.¹⁾

¹⁾ A sarmata-jazyg népnek szép emlékeit [találta meg Gubitza Kálmán Bodrogh-Monostorszeghen. (Arch. Ért. 1899. évf. 3. sz.)

3. Az úgynevezett római sáncz.¹⁾

Nemcsak a föld belseje rejt magában határunkban megbecsülhetlen értékű régiségeket: felületén is van olyan emlék, mely más századok viharjaival megküzdött. Ez a „római sáncz.“

Volt idő, a midőn azt gondoltam, hogy ezen óriási földműhöz nincsen közünk, mert határunkon kívül esik. A rossz térképek támasztották bennem ezen gondolatot, melyek határunkban „római sáncz“-ot nem ismernek. Mihelyt egy jó, pontos

Gyöngy füzér. — Az Arch. Értesítő XX. k. 3. f. után.

mappa kezembe került s rájöttem, hogy határunkat is keresztül-kasul járja, kezdtem iránta érdeklődni. Meg-megnéztem, bejártam egy-egy darabját s följegyeztem mindent, a mit környékén láttam, találtam annál is inkább, mert tapasztaltam, hogy az ekevasnak útjában áll s nem sok idő kell hozzá, hogy erről is azt mond-hassuk, a mit oly sok régi emlékünkről: „volt, nincs!“

Mint minden emberben, bennem is feltámadt a gondolat: kik építették ezen sánczot? Először a róla szóló irodalomhoz

¹⁾ Megjegyzem, hogy én nem az Ujvidéktől Bács-Földvárig terjedő rövidebb, de magasabb, hanem az Apatintól Ó-Becséig húzódó hosszabb és alacsonyabb sánczról beszélek.

fordultam, hogy kíváncsiságomra a feleletet megtaláljam. Nagy irodalma van már neki.

Szerény dolgozatom tere nem engedi meg, hogy minden írónak argumentációját e helyütt bemutassam: elégedjék meg a szíves olvasó a vélemények rövid megemlítésével.

*Schreiber Henrik*¹⁾ kelta eredetűnek mondja sánczunkat; a római eredet mellett *Marsigli*,²⁾ *Schönwiesner*,³⁾ *Wagner*,⁴⁾ *Höke Lajos*,⁵⁾ *Rohonyi Gyula*⁶⁾ harczolnak; *dr. Dudás Gyula*⁷⁾ a sarmata eredet híve; a tudós *Fröhlich Róbert*,⁸⁾ ki csaknem az egész sánczot bejárta, germán törzsek munkájának gyanítja; *Katona*,⁹⁾ *Timon*,¹⁰⁾ *Eccard*,¹¹⁾ *Wenczel Gusztáv*,¹²⁾ *Iványi*¹³⁾ avar gyűrűket látnak benne; *Rómer*¹⁴⁾ töltésnek nézi (nagyon kis részét járta be!) s azon esetben, ha védelmi szempontból épült, barbár, de semmi esetre sem római műnek tartja. *Érdűhelyi Menyhért*¹⁵⁾ ezen utóbbi nézetet teszi magáévá.

No hát tessék itt eligazodni az írói tekintélyen! Ha valaki tekintélyre támaszkodva akarná e kérdést tisztázni, lehetetlenre vállalkoznék.

Én amondó vagyok, hogy ezen kényes kérdést a historia sohasem fogja megfejteni, hacsak egy heverő incunabulumot fel nem fedeznek. E kérdés megfejtésére is az archaeologia van hivatva. Ez lebegett szemeim előtt akkor, midőn elhatároztam,

1) Taschenbuch für Gesch. u. Alterthümer . . . III. évf.

2) Danubius Bann.-Illyricus, II. 7.

3) Comm. Geogr. T. II. Vele tart R ó n a i is. (Bács-Bodrogh, 1879. évf.)

4) Hist. Leop. Magn. II. 341.

5) Századok 1870. 3. f.

6) Tört. Társ. Évkönyve, (Bács-Bodrogh vm.) I. 3. 4. f.

7) U. o. I. évf. 12. l.

8) Archaeologiai Értesítő, VII. évf.

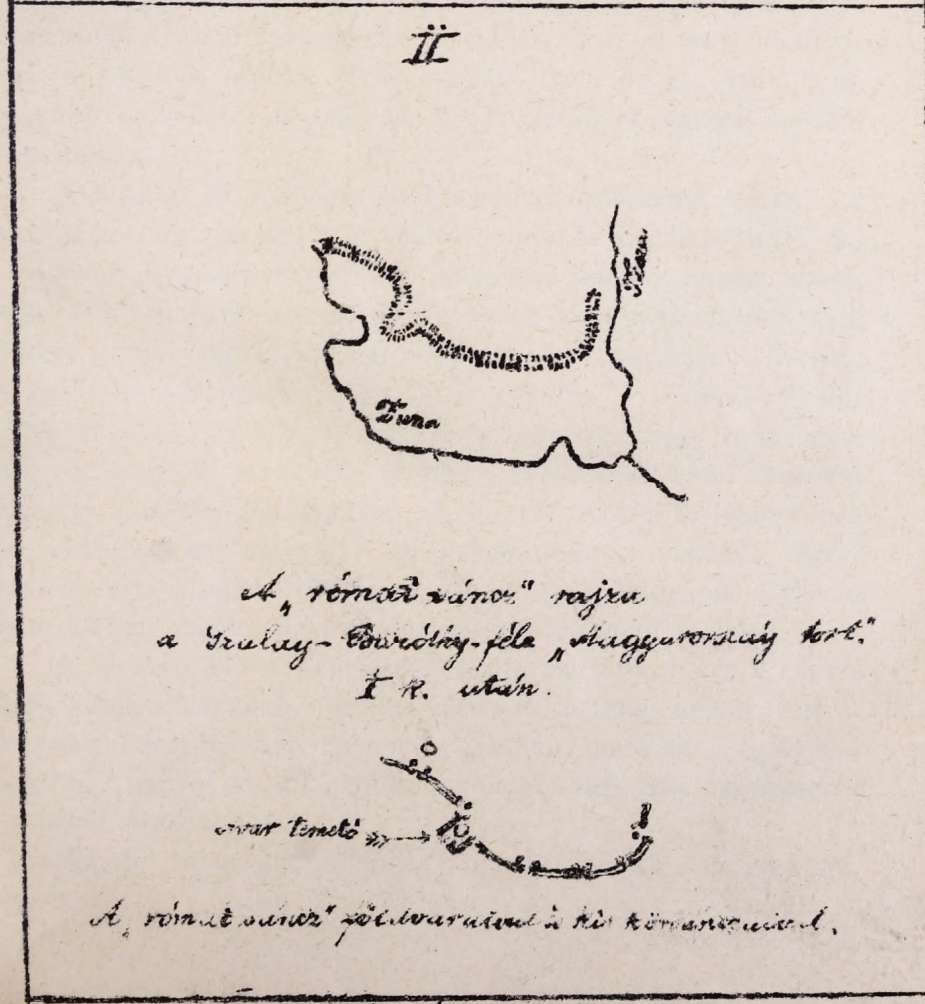
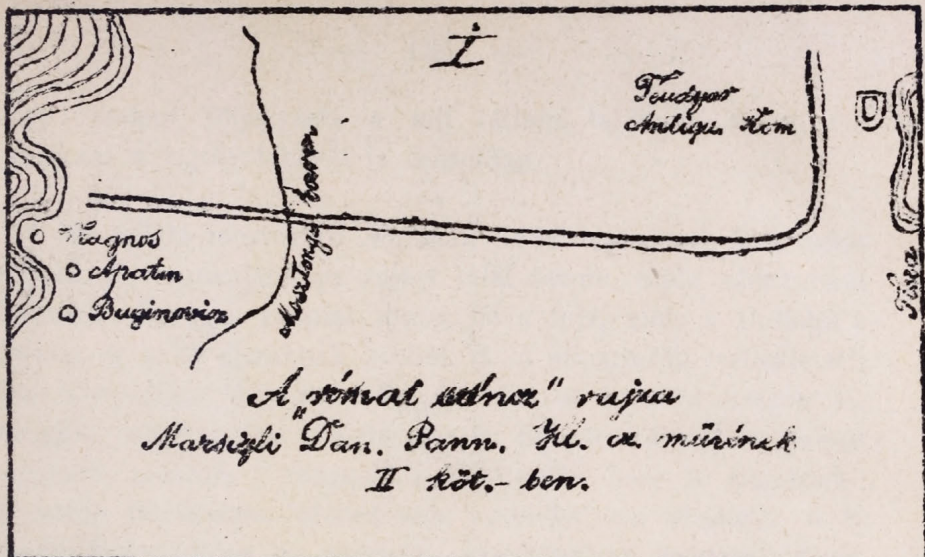
9) 10) 11) Historia Metr. Ecclesiae Colocensis, (Colocae, 180.) I. k. 7—42. l.

12) Egyet. Magy. Encycl.

13) Szabadka Monografiája, 30. l.

14) Tageblatt der 48-ten Versammlung deutscher Naturforscher u. Aertzte in Graz,

15) Ujvidék tört. 23. l.

... a ... : ... régi ...

hogy mindent följegyzek, a mit láttam, találtam, ástam s a sánczczal a legtávolabbról is összefügg.

*

Ha valaki megtekinti *Marsigli*, 1690 táján erre járt tudós katonának, munkáját, egy rajzot talál benne, mely sánczunkat ábrázolja. Egyenes vonalat tüntet fel e rajz, mely a Dunától a Tiszáig ér s itt éjszaknak görbül. (L. a lithografált mellékletet!) Nem kicsinylem *Marsigli* érdemeit, de az igazság készlet ki mondani, hogy e rajz semmit sem ér. Ennek kalauzolása mellett legfeljebb kiinduló s végpontját találhatjuk meg a sáncznak; de közép Bácskában (utána) még nyomára sem akadunk. A ki ismeri, hogy többet ne említsek, sánczunknak Apatintól Bács-Doroszlóig terjedő részét, az tisztában van azzal, mennyit segít a kérdéses munka. Több is van ilyen, de azt gondolom, nagyobb szolgálatot teszek, ha a jó térképek egyikét-másikát megemlítem.

A *Gönczy* és *Berghaus* által a gothai *Perthes*-nél kiadott „A magyar korona országai“ (5. kiadás) már más alakban tünteti fel a sánczot. Benne nem egyenes vonal jelzi irányát, hanem olyan, mely itt-ott hajlást tüntet fel. Ugyanezt tapasztaljuk némelyik kisebb s nem sok tekintélyre számító térképünknel: *Bocskay Kristóf* „Bács-Bodrogh megyéjé“-n (1866.) s *Fridrik Tamás* „Bács-Bodrogh vármegyé“-jén. Nem tehetem, hogy még egyet meg ne említsek a kisebb térképek közül. *Dácia* és *Pannonia* czímmel a *Szalay-Baróthy*-féle „A magyar nemzet történeté“-hez van csatolva egy apróság; ez nekem nagyon tetszik. Azért tetszik, mert kicsiben oly hűen bemutatja a sáncznak hajlását határunkban, hogy nagyobb hűséggel talán nem is lehet.

A ki ezen kis térképet megtekinti, azt látja, hogy a sáncz, mely minden nagyobb, hirtelen irány-változtatás nélkül futja át az egész Bácskát, egy helyen (a gombosi határban) egyszerre megtörik, nagyot kerül, azután — előbbi irányába visszatérve — ismét tovább halad.

Nehogy valaki azt gondolja, hogy ez nem való, megemlítem,

hogy a *K. u. k. militär-geographisch. Institut*, magyarul egyszerűen *katonai*-nak nevezett térképe (Nachträge 1899.) is le rajzol egy darabot a kitérésnek Ny.-ról K.-re haladó részéből, az *Alsó-erdőföldek* dűlőben; *Bauer Antal* mérnöknek 1825-ben készült „Com. Bács et Bodrogh“-ja pedig nagyban és pontosan megismertet bennünket a kitérésnek nemcsak meglevő, hanem már elszántott részeivel is. (L. hátrább a térképet!) 75 év előtt ő sokkal többet látott a sánczból, mint a mennyit mi ma láthatunk; de ebből is megítélhetjük, hogy pontosan rajzolt. Az É-K.-ről D-Ny.-ra haladó résznek (AB) ma legfontosabb része, kanyarulata még megvan. (A B betű körül levő rész.) A *Szücs-testvérek* tégláégető kemenczéjétől nem messze (448 m.-nyire *Gulás Pál* fundusának végétől) csap át e kanyarulat azon körülbelül egyenes sánczrészbe, mely É-Ny.-ról D-K.-nek veszi irányát. Itt már nem a maga eredetiségében látható, mert — a meddig birták — a régi (már kivágott) erdő szélén árok gyanánt használták s a régi sáncz-árkot mélyítették. *Gulás Pál* házának keleti fala, azután a műút, majd *Kovács György* udvarának nyugati kerítése alatt elegyenetve, mikor a szántóföldekre ér, felismerhető állapotban megy tovább. C pontnál É-K.-re, (a *Tälgyfa-kutat* épen egy nagy út mellett jobbról hagyja) D.-nél D-K.-re fordul s azután átmegy a karavukovai határba. A karavukovai erdő írtásában még 6 év előtt láttam, ma már nyoma veszett.

Méretei határunkban korántsem oly nagyok, mint a doroszlói (puszta-egyházi) erdőben. Itt 8—10 dm. magasságra emelkedik csak ki. *Fröhlich* följegyzése szerint Gombostól a Tiszáig majdnem egyenlő a sáncz-magasság ott, a hol még el nem szántották. Árka mindig a dunai részen található. Bizonyos távolságokban átvágások vannak rajta. Nálunk azon részen, mely É-Ny.-ról D-K.-nek fut, gyakrabban található ezen átvágások.

Mindezeket azért említem fel, hogy meg legyenek örökítve s ne csak most, hanem akkor is hozzászólhassanak a sáncz-kérdéshez, a mikor maga a sáncz már nem fog létezni. Azért

is fel kellett ezeket jegyeznem, mert ki kell mutatnom, miféle viszony van a „római sáncz“ és a községünk határában napvilágra került régi emlékek között.

Ezen kis kitérés után azt kérdezem: miért változtat a „római sáncz“ határunkban olyan hirtelen irányt? A talajmagasság nem készítette erre. Rác-Militics *Saliterjé*-nek (így hívják azon részt, melyen — rendes irányát megtartva — átment volna) 84 m. a magassága, ilyen magasságon pedig másfelé keresztül megy; sőt még 83 m. magas területeken is áthalad, Még ha magasabb talajt kerestek volna építői, akkor sem kellett volna 4—5 km.-re kitérniök: a magasabb földeket előbb elérték volna.

Nem a föld magassága térítette ki őket útból: ennek ellenmond a kitérés sajátságos alakja is. Egészen más volt ennek az oka: az, a mit a következő fejezetben fogok leírni.

4. A földvárak.

Egyik archaeologiai érdekű kirándulásom alkalmával, utamat megrövidítendő, a szántóföldeken keresztül vágtam s csodálkozással vettem észre, hogy egy új, a „római sáncz“-czal össze nem függő, sánczra akadtam. Irányát követve, csakhamar meggyőződtem arról, hogy itt egy óriási földvárral van dolgunk.

A műút 6 km.-t¹⁾ jelző oszlopától É.-nak és D.-nek görbül; 4—6—10 dm.-nyire kiemelkedve, majd pompásan szembe ötlük, majd — különösen a mocsaras helyeken — eltűnik, hogy újra előbukkanva, megmutasson az embernek egy oly nagy, szabálytalan kör alakú földművet, melynek átm. — mint azt a műút km.-t jelző oszlopai mutatják — 850 m.

Méretei kisebbek, mint a „római sáncz“-é. Egész felülete 6—7 m.; (egyik szélétől a másikig) az ároké 3—4 m. s 4, 5, 8 dm. mélységű. Az árok mindig a külső oldalán van.

¹⁾ Ma már más rendben következnek ezen oszlopok, felforgatták rendjüket. A Kántor-szállás körül állt az 5., attól nyugatra a 6. km. jelző.

Átvágások nyomai ezen is észrevehetőek. Ott, hol százados erdő volt nemrégiben, tehát a hol az ekevas nem pusztította, különösen a műút déli oldalán, nagyon könnyen lehet eligazodni irányán; a *Fehérmező* réges-régen művelt földjein (K) s a *Székes* vizenyős rétségén (L) ma már semmi nyoma. Ha az 5 km. t jelző útoszloptól Gombos felé visszajövünk 150 m.-nyire, az északi árokparton még láthatók körvonalai, (L) azután a rétségben eltűnik.

Ezen legnagyobb földvárunk oly módon fekszik a „római sáncz“ leírt kanyarodásában, hogy sáncaik 3 oldalon egymással párhuzamos irányban haladnak s oly várrendszert alkotnak, melynek egyik, belső falát a földvár, erősebb külső falát a „római sáncz“ képezi. A földvár közepén (F) körülbelül 1 m. magasságban kiemelkedő, részben természetes, részben emberi kéz által felhányt halmocska van. Keleti oldalán itt-ott még meg vannak a gödrök, melyekből felhányták. Felülete 20—25 holdat elfoglal.

Második, kisebb földvárunk az első földvár és a „római sáncz“ között fekszik. (L. a képet!) Ez sokkal kisebb az elsőnél: 76×109 m. hosszú átmérővel bír. Magassága még akkora sincs, mint az első földváré. A „római sáncz“ és második földvár között 184, az I. és II. földvár között 165 m. széles terület fekszik. Csak figyelmes szem veheti észre. Nemsokára teljesen elpusztul.

Két egyenes vonalban haladó töltésnek maradványa is látható még e környéken. Az egyik a második földvár mellett, attól alig tíz lépésre; a másik vele csaknem párhuzamosan, de tőle nagy távolságban halad. Irányuk nyári Ny-K.

Az első földvár körül 25—30 lépés széles, 7—8 dm. magas, kerek dombocskák találhatók. Egy van *Papp*, egy *Herczegh* s egy *Gulás Pál* földjén. Az I. földvár sánczától 40—48 m.-nyire fekszenek. Sokszor tanakodtak már a községünkbeli laikus emberek afőlött, mik lehetnek ezek. Mivel ütésre dobognak s bensejükben üreget sejtetnek, pinczét vélt mindenki alattuk.

csont mind össze van törve s állatsont. Birka, szarvasmarha a legtöbb. Ugyanezt tapasztaltam a másik két dombocskán is.

Azzal tisztában voltam már most, hogy lakóhelyek voltak valamikor, hanem hogy miféle más célra szolgáltak: nem tudtam. Kerestem s megtaláltam.

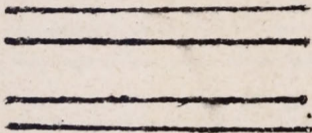
*Rónai*¹⁾ ezt mondja: „A „római sáncz“ mentében, nem a dunai, hanem a vármegye benseje felé néző oldalon, mértföldenkint egy-egy árokkal körülvett, állandó sátorhely — taberna — nyomai látszanak.“ Igaza van. Nem tudom, hogy csakugyan mértföldenkint található-e másfelé; de azt látom, hogy nálunk sűrűbben következnek egymás után. *Dr. Borovszky Samu*²⁾ megásatott egyet ezek közül a szent-iváni erdőben. „Épen a kincstári erdőben van — mondja — közvetlenül a hosszan futó, sánczhoz csatlakozva egy szintén bekerített tér, melyet a köznép várnak tart, ezt 1892-ben megásattam, azon reményben, hogy a sánczra nézve valami útbaigazító nyomra sikerül akadnom. Az ásás azonban nem vezetett semmi eredményre . . . A körtöltés belsejének közepe valaha tűzhelyül szolgált. Teljesen elmállott famaradványokra találtunk, miből azt következtetem, hogy a mintegy 10 lépés átmérőjű körsánczon valami toronyszerű faalkotmány állott.“

Még ezzel sem elégedtem meg. 1900. tavaszán bejártam a „római sáncz“-ot a doroszlói határban levő puszta-egyházi erdőben. Ott még impozánsan tűnik a szemlélő elé e régi földmű. Elcsodálkozik az ember óriási voltán: azért Fröhlich azon darabot, mely Apatintól Rác-Militicsig terjed, a többi, sokkal nagyobb részszel nem is vonja egy kalap alá. Ha a doroszlói erdőhöz érünk a Gombosról vezető úton, ettől 383 lépés távolságra éjszakra 2 kis, 27 lépés átmérőjű földvárat találunk a sáncz-átvágás 2 oldalán a római sáncznak befelé

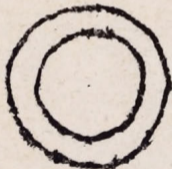
1) Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve. VI. 176. l.

2) Arch. Ért. 1893.

→ E.

Arok
Sancé
Arok

eső részén. 8—10 m. távolságra fekszik mindegyik a nagy sáncztól s közöttük haladott el az út, melyen valamikor közlekedtek. A földgyűrű egy m. magas töltésből s mellette futó árokból áll s fekvését a mellékelt rajz mutatja.

Íme egy egész várrendszer az oka annak, hogy a „római sáncz“ határunkban oly nagy kitérést képez. Tudós Fröhlichünk sok érvet felhozott azon lábra kapott nézet ellenében, mely a „római sáncz“-ot töltésnek, vagy útvonalnak nézi. Elmondja, hogy nincs nivellirozva; hogy olyan helyeken is (85, 86, 87 m. magasságban) meg van, a hol sem a víz ellen, sem út számára töltésre nem volt szükség: és csodálatos, mégis akadnak oly naivak, kik a töltés- s útvonal-theoria mellett harcolnak.

Talán azok után, miket felhoztam, nem fog ilyen akadni!...

Itt kell megemlítenem, hogy egy 140—145 m. átmérőjű földvárat a bács-doroszlói határban is találtam. A katonai térkép a *Rókás-dülőben* rajzolta le s ennek kalauzolása után akadtunk reája. Magassága már csak 50—60 cm. s ugyanolyan cserepek találhatók bensejében, mint a milyenek a mi földvárainkban.

Nemcsak a „római sáncz“ közvetlen közelében vannak tehát körtöltések és földvárak, ez utóbbit beljebb, 1—2 km. távolságra is találjuk tőle.

5. Nyomok.

Mi sem természetesebb, minthogy minden oly körülményre figyelemmel voltam kutatásaimban, a mely csak a legtávolabbról is összefüggésben lenni látszott a sáncz és földvár eredetével.

Az első földvár közepe (II.) van leginkább megrakva a régi élet emlékeivel. Csak az a kár, hogy nem nagyon jellemző emlékek ezek. Mindazáltal érnek valamit. Cserepek, de oly nagy számban vannak, hogy a köznép török világi gelencsér-telep maradványainak tekinti őket.

Legelőszőr a műút déli oldalán, *György István* bíró és *Lengyel Mihály* földjein ásattam. A földben 8—10 dm.-nyi mélységben tűzhelyeket találtam. Cserép a földben is volt nagyon sok. Állandó építmény nyoma sehol sem mutatkozott. Átmentem az északi oldalra. *Denk János*, ki a műút építésénél, mint munkavezető volt alkalmazva, tégláról, boltívről beszélt, melyet e tájon találtak volna. Mindenáron akartam szerezni azokból a téglákból, mert ha ilyet találok, nagy hasznát veszem a földvár és esetleg a „római sáncz“ építési idejének meghatározásánál. A műút szélén — a földvár közepén álló km.-oszlop tövében — téglafélét találtunk is. Nagyrésze porrá omlott; a megmaradt darabok pedig, mivel semmi mészhabarcot, hanem sok cserepet s égési nyomokat találtunk velük, semmiesetre sem összefüggő fal, inkább tüzelő hely ott voltát bizonyítják. A tégladarabokon semmiféle bélyeget nem bírtam felfedezni. Még ezzel sem elégedtem meg. *Zsiha Venczel* és *Timer József* telepések földjein (tehát még mindig a földvár közepén) 3 árkot huzattam olyformán, hogy az egyik végénél, de feljebb, kezdtük a másikat s hasonlóképp a második végénél a harmadikat. Itt is ugyanazt a tapasztalatot szereztük, mint a mit a másik oldalon. Néhol tüzelő hely, lent és fönt mindenfelé cserép. Kocsit lehetne itt a cserépből megrakni. . . *Szücs Antal* útkaparó egy □ m. területen 70 fazékfeneket olvasott meg. Nem tehettem ezek után mást: a föld színén szedegettem össze a jellemzőbb darabokat. Két nagy kézi kosárral behozattam a gyerekekkel. Van köztük vörös, fekete és szürke színű. Némelyik nagyon rosszul van kiégetve: korom fekete; a másoknak két külső oldalát 1—2 mm. széles vörös réteg takarja, közepe fekete; de van szépen kiégett vörös cserép is sok. Az anyag izapolatlan, a legtöbbször: kevert, egyik-másik darabból még kisebb kavicsok is kilátszanak. Nagy részük korongon készült s ezeknek falait az alakító újjak keményebb és enyhébb nyomása következtében támadt párhuzamos kör-alakban körülfutó kiemelkedések s bemélyedések hullámos felületűvé teszik nemcsak kívül, hanem

belül is. Rendszerint csinosan kipördülő széllel bírnak ezek s nagyon hasonlítanak azon cserepekhez, melyeket *br. Miske Kálmán*, mint ó-kori cserepeket, *Velem-szent Vidröl* mutat be az Arch. Ért. 1897. évf. 298—99. lapjain.

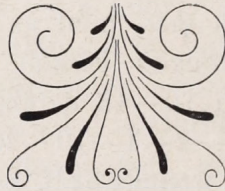
Vannak olyan cserepeink ezeken kívül, melyek nem korongon készültek, hanem szabad kéz munkái. Első pillanatra észrevevesszük rajtuk a hasonlóságot a régibb középkori sírokból előkerülő durva, idétlen, ki-benyomott oldalú, vastag falú edényekkel. Ezek között nagyon kevés az olyan, mely díszítést visel s ez a díszítés sem más, mint az ügyetlenül alkalmazott hullámvonaldísz. A korongon készült edényeknél is ritka a díszítés: alig találhattam 10—12 darabot olyat, melyen valami ékítés nyoma maradt. 1—2—4—10—20 párhuzamos körülfutó vonal képezi ezeken az ornamentikát. Észrevehetni rajtuk, hogy fésűhöz hasonló eszközzel karcolták rá az edényre. Egy darabon a párhuzamosan haladó vonalsomó fölött két hullámvonalnak darabja látható. Van több agyagcső a cserepek között; végeiken 5—6 lyuk van fúrva s öntöző edényt juttatnak az embernek eszébe. Egy darab, melynek két részét gyatra kötél dísz ékíti, valaminek fogantyúja lehetett.

Ilyen cserepek kerülnek elő az első földvár közepén a földből, ilyenekkel van beszórvva annak felülete.

A cserepek egy része tehát az ó-korra, egy része a régibb középkorra vall s ezek után — az eddig nevezett tapasztalatokra támaszkodva — kimondhatjuk, hogy nem a klasszikus, hanem a „barbár“ elnevezéssel illetett népekből kerültek ki azon emberek, a kik ezen edényeket készítették; nem állandó épületek, hanem sátrak vagy fabódék védték azon népeket az idő viszontagságai ellen, melyek e földműveket lakták: e népek pedig az ó-kori kelták és szarmaták s a népvándorláskori különböző keleti népek lehettek.

Legalább erre enged következtetni a földvárban talált sok cserép és tűzpad, meg az épület-maradványok hiánya.

Az a körülmény pedig, hogy földvárunk (I.) egy része (a keleti) eredetileg talán ki sem volt építve, (legalább semmi nyomára nem akadhatni) mert ezen részen a sok mocsár, a Mosztonga és nádas eléggé megvédte őket, a nagykőrösi földvárral való hasonlóságot juttatja eszünkbe s a földvárnak szarmata eredetét föltételező nézetet tolja előtérbe.

RÉGIBB KÖZÉPKOR.

I. Az avarok.

Egy avar temető a Bácskában: nagy, érdekes újdonság; érdekessége, fontossága nő, ha meggondoljuk, hogy éppen azon területen van, melyet a „római sáncz“ bekerít.

Az 1898.-ik év őszén, a már-már befejezéséhez közeledő I. telepítés alkalmával, közhasznú czélokra 3 hold földet adott a kincstár. A terület egy részét sárga földes gödrök számára jelölték ki. Ugyanazon év novemberének első hetében hozzá láttak a telepesek a földhordáshoz. Alig kezdték meg a munkát, egy sírra bukkantak. November 8.-án 2 iskolásgyermek jött hozzám s nagyobb-kisebb embercsontokat mutogatva, lelkendezve hozta tudomásomra, hogy ismét egy sírt találtak.

A helyszínére sietve, 2 sírt már feldúlva láttam. A két sír által kijelölt irányban tovább kutatva, megeltem a harmadikat, majd a negyediket. Láttam, hogy soros temetkezési sírmezővel van dolgom s főtörekvésem oda irányult, hogy azon sírokat, melyek a földhordók munkája által leginkább veszélyeztetve voltak, lehetőleg megmentssem a szétdulástól addig is, míg a rendszeres ásatást megkezdhetem.

Megjelölöm mindenek előtt a temető helyét.

Községünknek leghosszabb utcája a *Rác-Militics*-felé húzódó *Erdő-utca*. Ezen utcának legkülső végénél 2 kis köz ágazik el: az egyik éjszakra, a másik délre. Az éjszak felé haladó közöcskének azon háza, mely a keleti részen áll, *özv. Stetina Borbálá-é*. Ezen ház hátulso végétől 12 m. távolságra éjszakra találtuk az első sírt: mely egy D-Ny.-ről É-K.-re húzódó sornak egyike.

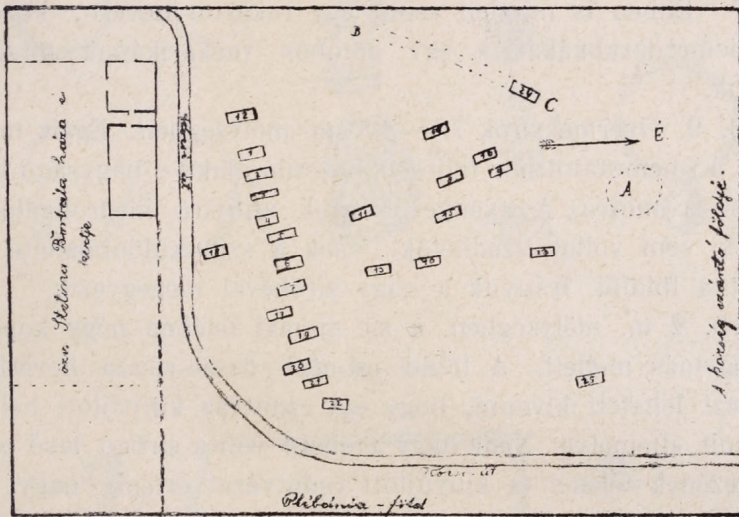
Az egyes sírok mellékletei ezek:

1. sír. *László István* telepes bontotta ki. Egy agyag orsó-gombot talált benne. (Megfaragták.)

2. *Gulás-testvérek* nyitották ki. A lábfejnél állítólag egy a mai béklyóhoz hasonló zárt találtak. Csövéből 2 vékony, rozsdá-ette vasat kipiszkáltak, melyek rugók voltak.

3. Női csontváz, kinyújtva, hanyatt. Medenceze-csontja mellett egy szerfölött durva munkájú, ki- s benyomódott oldalú bögre (VI.) volt. Dísz nincs rajta. Mag. 12 cm., felső átm. 8·8 cm., az alsó 7 cm. Koponyája mellett két drb. bronzsodronyból készült függő (II. 10., 11. á.) hevert. (Átm. 18—20 mm.) Nyaka körül 6—8 szem árpakása nagyságú, barna, zöld és világos sárga gyöngyöt (I. 11. á.) lertünk.

4. Feje magasabban feküdt, mint lába. Medenceze-csontja

Az avar temető térrajza.¹⁾

körül egy bronzlemezből készült s darabokra törött szíjvéget találtam, melyen 8 alakú trébelt díszítés látszik. A 8 alsó és felső kanyarulatában egy hosszúkasra nyomott kör-alak; a két kör érintkezési pontjánál támadt űrben pedig mindkét oldalon egy-egy háromszög-alak látható. Ezt a díszet még két trébelt vonal s a lemez legszélén egy sor trébelt pont keríti be. (I. 8., 9., 10. á.) Mellette egy vas csat (IV. 1. á.) feküdt.

¹⁾ Nincs minden sírunk e rajzon feltüntetve, mivel elkészítése után is többet kibontottunk.

5. Valószínűleg feldúlt sír. Egy rakáson volt ebben a czombcsont, szárcsont, medencze, koponya, minden. Azt gondolná az ember, hogy ülő alakban volt eltemetve; ellentmond ennek az a körülmény, hogy csak egy függő-darab került elő belőle (I. 16. á.) s ez azt látszik bizonyítani, hogy a sír fel volt dülva.

6. Középe táján széthullott bronzlemez darabjai (I. 3—7. á.) voltak. Díszük trébelt. Egy pityke darabjait (II. 2., 3., 7. á.) birtuk csak kiszedni. E mellett volt egy 3 szárnyú vas nyíl is. Nyugotnak nézett.

7. Ebben is minden csont egy rakáson hevert; közöttük bronzlemezdarabkákat s egy gömbös vaskarikának töredékét találtuk.

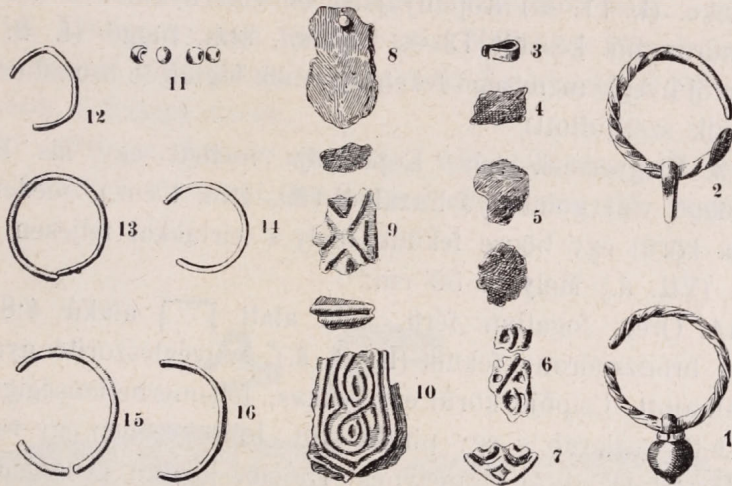
8. 9. Gyermeksírok 70—80 cm. mélységben. Egyik mellett a (VI. á.) bemutatotthoz teljesen hasonló alakú s nagyságú bögre volt összeomolva. A gyenge csontok annyira megrongálódtak, hogy ki sem voltak szedhetők: csak a szín különböztette meg azokat a földtől. Irányuk a nagy sírokéval megegyezik.

10. 2 m. mélységben, a sír éjszaki felében négy koponya volt egymás mellett. A többi csontok össze-vissza heverték s csak azt lehetett kivenni, hogy egy csontváz kinyújtott helyzetben volt eltemetve. Nem nagy emberé volt a sírban levő csont. Bal kezének fejénél (a kinyújtott csontvázat értem) nagy, párhuzamos vonallal ékített agyag orsó-gombnak a felét s egy 8 cm. hosszú pengéjű, egy élű vaskést (III. 1. á.) leltünk. Fejénél egy függő hevert. (I. 1. á.)

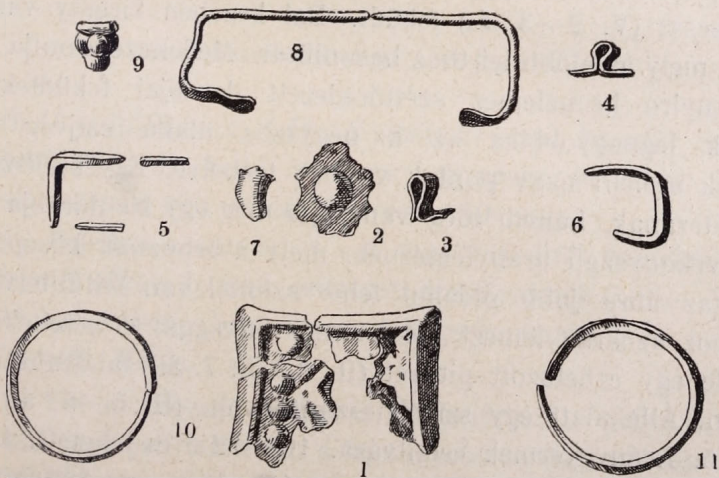
11. Csontváz, fej nélkül. Bal kezében egy $20\frac{1}{2}$ cm. hosszú (pengéje 14 cm.) vas kést tartott, amelyen a csontnyél megvan, ugyanott egy dülényekkel díszített orsó-gomb is volt. Jobb váll körül összetört bronzdarabkák heverték. Egy karikának töredékét (II. 9. á.) a jellegzetes gömböcsdész ékíti. Az ívszerűleg görbülő bronzhuzalhoz 3 kisebb s ezek alá egy nagyobb bronzgömböcske van elhelyezve. Tökéletes analógiája Lipp „A keszt-helyi sírmezők“ cz. műve 267. ábráján látható. Mélys.: 160 cm.

12. Női csontváz. Hasán vasdarabkák (III. 4—5. á.), jobb

I. 13 : 10.

II. 20 : 10:5.

kezében egy 10 cm. hosszú pengéjű kés (III. 2—3. á.) volt vasból s egy szép, síma orsó-gomb agyagból. A csípő-csont körül pár szem sárga gyöngy hevert. (Szétomlottak.) Nagyságuk a fentieké. (I. 11. á.) Koponyájába be volt nyomódva két csavart sodronyból készült 13 és 14 mm. átm. függő (I. 2. á.), melyekről üvegkeménységű fekete gömbök lógtak le bronzhuzalon (az egyik széthullott).

13. Kisgyermek sírja. Koponyája mellett egy kis bronz fülönfüggő volt gömbölyű huzalból (29, átm. 1 cm.), medence-csontja körül egy bögre feküdt, mely a leírtakkal teljesen megegyez. (VII. á.) Mélys. : 50 cm.

14. Öreg, fogatlan férfi. Álla alatt alakú 4·8 cm. hosszú bronzsodrony feküdt (II. 8. á.), szíjvégleszorító gyanánt szolgálhatott. Csípője körül egy lyukas, felismerhetlenségig megemésztett vasdarab s egy pityke volt. Jobb kezében egy vadászkést tartott (V. 1. á.), melynek 15 cm. hosszú pengéjén még 5 cm. nagyságú fanyél rostjai szépen láthatók. A penge rozsdáján a halott ruhája szálainak benyomódásai olyanformán látszottak, mint aminő nyomokat a harisnya szokott hagyni a gyenge bőrrű lábon. Ugyanitt s a medence-csont körül is egyegy vascsat (V. 2—3. á.) feküdt. Bal kezében kicsiny vaskést tartott, mely az előbb leírthoz hasonlított. Medence-csontja alatt 1 cm.-nyire bronzlemez széttöredezett darabjai feküdtek ; e darabok legnagyobbika az a négyszög alakú szíjvég (1.), melynek szélein nagy pontok vannak trébelve. Egyéb díszítései nem látszanak, hanem meg van rajta még egy kis darabja azon hártvavékonyságú aranylemeznek, mely a bronznak közepét tartarta (az ábra jobb oldalán fehér színnel van feltüntetve). A bronzhoz az aranylemezt valami más anyaggal erősítették oda. Mellette egy ezüstözött pitykét (II. 2., 3., 7. á.) találtunk darabokban. Álla alatt egy szíjvégleszorító volt. (II. 5—6. á.)

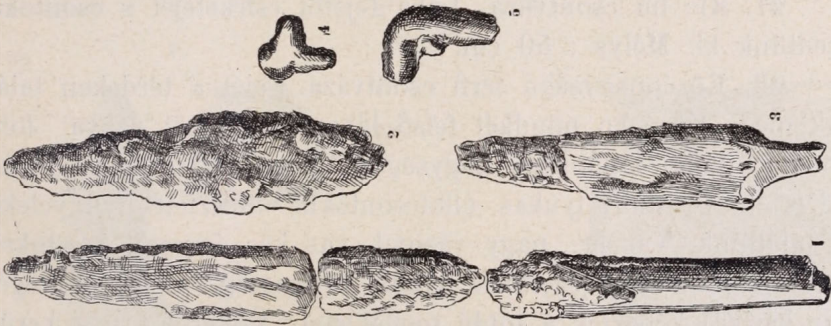
15. Leánygyermek csontváza. 10—12 éves lehetett. Lábai-nál a III. alatt bemutatott bögre, szájával az arc felé fordítva, oldalán feküdt. (Mag. 12·5, felső átm. 10, alsó átm. 8·8 cm.)

Tartalma tiszta, finom humusz volt. A koponya két oldalán 2 négyszögű ezüstözött bronzsodronyból készült, 24—25 mm. átm. függő (II. 10—11. á.) hevert. Egyik végök hegyesre van munkálva, a másik tompa. Csípője körül vasroszda volt.

16. Középnagyságú férficsontváz. Melléklete pár elrozsdásodott vasdarab volt. Iránya ez egynek határozott É-Ny.—D-K. Bal kezét a hasára tették.

17. 170 cm. hosszú csontváz. Alsó lábszárai egy dm.-rel lejjebb feküdtek törzsénél. Jobb kezében csontnyelű vaskés és

III.

20 : 11.

Kések az I. temetőből. — Az Arch. Ert. i. h. után.

egy drb. ólompléh volt. Lába fejénél 47 cm. hosszú, ívszerűleg görbülő borda ketté törve s egymásra helyezve feküdt. Állatcsontváznak volt része. Mélys. : 160 cm.

18. Fejetlen csontváz, a sok fagyökér által összekúszálva. Lába fejénél görbe, lyukas, cizfrázott csontlemezek (késtok-díszek) heverték keresztben. Ugyanitt egy állatgerinczsont, jobb kezében vas kés volt. Mélys. : u. a.

19. Két m. hosszú csontváz (megmértem !). Jobb kezében 3 vas kés darabjait találtuk ; a legnagyobb mellett vékony csontlemez feküdt. A medencze táján bronzlemez nyomai s egy S alakúra görbített sodronydarab volt. Mélys. : u. a.

20. Középnagyságú asszony csontváza. Alsó állkapcsát hasa táján találtuk meg. Lába fejénél csirkecsontok heverték. A bal fülnél egy 3 cm. átm. nagy bronzfüggő volt. Két üvegyöngy, kisebb-nagyobb gömböcsökből álló díszek által összekötve képezi lógóját (legaljáról egy kis gömböcs hiányzik). Az alsó állkapocs körül egy dinnyemag-alakú, fekete csüngőt találtunk, melyben teljesen ép kenderfonál látható. E mellett egy kicsiny bronzkarika feküdt, mely a csüngővel együtt a nyakékből való. A derék táján egy drb. kova, a bal kézben orsó s a lábak fejénél ívszerűleg görbülő, négyszegletes, vas lábbeli dísz volt.

21. Kis fiú csontváza. Lába fejétől csirkefejet s csontokat szedtünk ki. Mélys. : 50 cm.

22. Középnagyságú férfi csontváza. Fejét a térdeken találtuk meg. Középen mindkét felső lábszára át volt vágva. Jobb könyöke táján különböző nagyságú, három szárnyú vasnyílak heverték. Ugyanitt lyukas állatcsontokba illesztett nyílnyeleket is találtunk. Vas ár, nagy vasnyíl, vas kés és csat, kés-tokról való csontlemezek (egyiknek végén bronzszeg, a másik végén vas karika) képezték a többi mellékletet. Melléről bronz került elő. Mélys. : 2·10 m.

23. Egy hegyes vaskés melléklettel ellátott csontváz.

24. Földhordó emberek ásták ki, de megbizottam a mellékleteket beszállította. Innen került elő egy 3 szárnyú vasnyíl; egy felakasztásra alkalmas, lyukkal ellátott, felül kettéágazó szarvasagancsdarab (VIII. á.), melyet az íjnál használhattak s szép, díszes fazék (IX. á.). Tetszetős alakú testének felső részét párhuzamos, körülfutó vonalak s köztük 4—4 darabból álló hullámvonal-csomó díszíti. Remek példánya az ismeretes, szláv díszítő motívummal ellátott hasonló alkotásoknak. Anyaga finoman iszapolt szürke agyag. Korongon készült. Mag. 19, felső karimájának átm. 9·5, fenekéjé ugyanannyi, legnagyobb öblée 17 cm. Sikerült rajza $\frac{3}{8}$ -a természetes nagyságának.

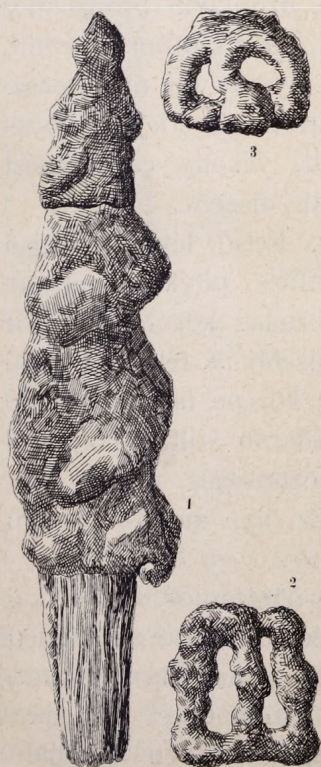
25. 1899. aug. 21.-én *Roediger* és *Costa* titkár urak s

IV.

V.

15 : 95.

185 : 105

VI. $\frac{1}{3}$ n.

VII. $\frac{1}{5}$ n.

Gubicza tanító úr jelenlétében bontottuk fel e sírt. Benne a koponya 3—4 dm.-nyi távolságban feküdt a csontváz többi részétől. Két nyakcsigolya volt csak rajta, a többi a törzsön maradt. Jobb kezében egy vaskést tartott, e mellett pedig egy vas csat volt.

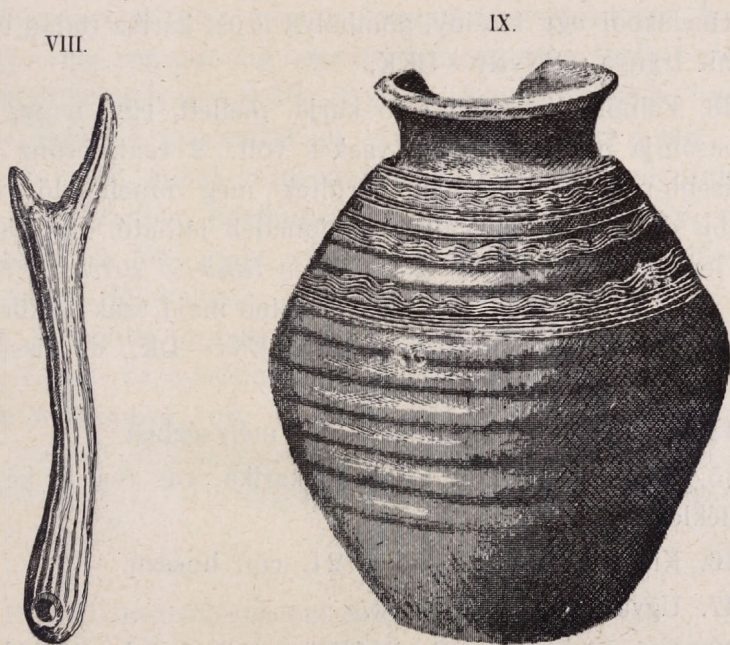
26. *Hadanich* tanító nyitatta ki. Jobb lábszára felső részénél 3 szárnyú nyilak voltak egy rakásban, azok alatt a tegez díszei s egy vaskés heverték. Mellén 2 drb bronz szíjvég feküdt. Mindkettő ívben végződik, a pusztatóthi és szegedőthalmi leleteknél gyakori, trébelt félgömbökből alakított keret-díszítés némi maradványa a szélesebb darabon meglátszik. Feje körül bronz pora s 2 bronz abroncs-darab volt. Talán sipka vagy sisak része? Melléről egy félkör alakban végződő bronz szíjdísz, egy kis drb tűzkő s egy szurok-gomb, azonkívül bronzlemez darabjai kerültek elő. Egy bronz szerszám, mely csathoz hasonlít, de rajta a peczek használatának semmi nyoma föl nem fedezhető, a bal felső lábszár mellett volt. Ennél kissé lejjebb ívszerűleg görbülő s bekarcolásokkal ékített, vékony csontlemezt találtunk, mely valami fatárgynak szolgált díszül.

27. 160 cm. hosszú férfi csontváz. Felső lábszára felső részéről 3 bronz, rózsaaalakot ábrázoló füles pitykét szedtünk ki. Egy központi nagy pontszerű kidudorodás körül egész sor apró s azután a középsőnél valamivel kisebb 9 félgömb sorakozik rajta egymás mellé körben. A sír közepe táján, 70—80 cm. mélységben, egy 12 cm. hosszú vasdarab volt. Alakja a 3 szárnyú nyílé, nagysága azonban nem közönséges, mert 5 cm. hosszú szára végében 7 cm. a teste. Ez az, amelyet sokan gerelynek gondoltak.

28. Női csontváz. Bal kezében egy párhuzamos vonalakkal díszített agyag orsó-gombot és egy vaskést tartott. Feje mellén volt. Itt egy egyszerű bronz-függő s egy gyöngyszem feküdt, melynek tökéletes analogiája a böleskei, szentendrei (*Hampel*, Rég. Középkor I., LXXXI. 9.; LIII. 4.) leletekben található meg. A mi gyöngyünkön vörös alaphból 5 kék üvegdudor emel-

kedik ki, mindegyik dudor fehér körsávval van körülvéve s e köröket újabb összefüggő fehér körvonalak kerítik be. 4 dm.-rel feljebb egy őz csontvázából a paták belső csont részét több csontdarab között találtuk meg.

29. 4—5 évesnek látszó két kis gyermekcsontváz. A két fej egymás mellett még épségben meg volt, de a többi csont egészen elkorhadt s porladt. Mélys. : 120 cm.

Ij-rész és bögre az avar temetőből. — U. o.

30. 7—8 éves gyermek csontváza. Mélys. : 85 cm.

31. 1901. márcz. 13.-án, midőn az új epreskertet árkolták, az árokban észre lehetett venni, hogy sír van mélyében. Tovább ásva, találtunk egy csontvázat a rendes irányban. Térde tájáról bronz karikácskák kerültek elő. *Azért fontos e sír, mert a már kinyitott ároktól 25—30 lépésnyi távolságban fekszik éjszakra s ily módon nyilvánvalóvá lett, hogy a rendetlen össze-*

visszaságban elszórt sírok még jóval tovább terjednek fölfelé. Mélys.: 185 cm.

32. 1901. máj. 7.-én. 15—16 éves leány csontváza. Melléklete: egy vascsat s különböző nagyságú színű (világos zöld, sárga, fekete) szemekből álló gyöngyfűzér. A kisebbek az I. 11. á. alatt bemutatottakkal, a nagyobbak a szarmata-jazygoknak tulajdonított gyöngyfűzér 2. 3. 5. 23. 24. számaival egyeznek nagyságra. A gyöngyszemek között egy kis vaskarika volt, a földtörmelékéből egy kicsiny, gömbölyű ezüst karika (talán függő) jött elő. Iránya: ÉNyNy—DKK.

33. Felnőtt férfi. Bal alsó karja mellett egy nagy, jobb czombcsontja mellett egy kis vaskés volt. 2 csat, bronz lemezek kisebb-nagyobb darabjai kerültek még innen elő. Egyik nagyobb darabon complicált szalagfonadék látható. Egy kis drb. ezüst lemezt is találtunk. *E két sír a legszelső sírtól 34 lépésre keletre van.* (A köztök kimaradt területen majd csak akkor ásatok, ha a humuszt elhordják.) Iránya ÉNy—DK., de kissé még ez is inkább nyugot felé kanyarodik.

34. 13 - 14 éves gyermek 1 m. mélységben.

35. Agyag orsófej, 2 kis bronzkarika, vas csat és kés volt a melléklet.

36. Kis kés és csat. A kés 21. cm. hosszú.

37. Ugyanazon mellékletek.

38. Leány csontváz. Egyik fülében egyszerű bronz sodronygyűrű, a másikban olyan volt, melynek analógiája *Hampel*, Rég. Középk. II. r. CCXXXVII. 5. 6. á. alatt látható. Egy orsó-fej is volt benne.

39. Férfi csontváz. Mintha csak a czikói (Tolna m.) 247. sírt bontottuk volna ki. A tűzkő, a csat, a kés, a hosszúkás, kiszélesedő, benyomott párhuzamos vonalakkal díszített bronz szíjvégek, a négyszegletű, szegecsekkel ellátott bronzlemezek mind meg voltak nálunk is párosával, épebb s kevésbé ép állapotban. Van innen 3 szárnyú nyilunk, egy különös alakú,

eddig még nem talált vastárgyunk a jobb kézről s végül egy szíjvégből egy drb *vásznunk*.

40. Kis fiú csontváza. Mélys.: 1 m.

41. Asszony csontváza. Bal kezében agyag orsó-gomb.

42. Semmi melléklet.

43. Semmi a csontvázon kívül. E sírok mind keletre vannak a többtől, Rác-Militics felé. *Temetők tehát befelé, a földvár felé terjed.*

Összegezzük már most a szerzett tapasztalatokat. A sírok: gödrök; egy sor annyira amennyire rendes, a többi rendetlen. A sírgödrök mélysége 0·50—2·10 m. között változik, irányuk: ÉÉNy—DDK. A gyermekeknek csekélyebb sírokat ástak; minél mélyebb a sír, annál gazdagabb leletekben. A csontvázakat kinyújtott helyzetben található. Koporsó nélkül, ruhástól vannak elhantolva. A férfi nyila, az asszony kése és orsó-gombja csaknem mindig föltalálható. A gyermek mellett semmi sincs, vagy bögre. A halotti tornak, vagy áldozatnak nyomai két helyen szén-, hamu- és cserépmaradványban volt föltalálható (A). Egy sírban 4 koponya volt, kettőben fejlet nem találtunk, többben a fej a törzstől el volt választva. Pogány, vad népnél fordulnak elő ilyesmik. — Az analógia bizonyossága szerint az avar népé volt e temető.

*

Itt kell megemlékezni még 4 sírról.

Ha községünkben Rác-Militics felé haladunk, a köves úton jobbról csakhamar egy 8—10 m. szélességű útra akadunk, mely a határ alsó (déli) részét (a „Schlog“-ot), egészen a „Pusztafalú“-ig keresztül metszi. Ezen útnak belső (falú felé eső) árka mellett — ott, hol a „kisebb római sáncz“ azt keresztül vágja — a sáncz külső oldalán áll a „Tölgyfa-kút“. Ettől délre, mintegy 100 m.-re, két dülőút vágja a főutat keresztül. A keletnek futó dülőút és a főút határolja két oldalról *Náray Márton* telepének négy holdnyi földjét. Náray a dülőút mellett (a Rác-Militics felé eső oldalon) árkot húzott s a főúttól keletre 100

m.-nyire egy emberkoponyát talált. Nem bántotta, hanem beizent hozzám s kevés fáradsággal még másik 3 sírt találtunk.

1. sír. Női csontváz. Kicsiny gyermeke mellén keresztbe volt fektetve, úgy, hogy feje a bal karon pihent. A nagy csontváz hanyatt, kinyújtott helyzetben feküdt. Bal keze a test mellett volt, jobbát hasára tették. Nagysága : 170 cm. Medenczecsontja közepén egy 5·6 cm. átm. vaskarika; jobb szélén egy bronzcsat volt, melynek tuskéje vas. A medenczecsont alatt — közepe táján — egy vascsat, jobb kezében pedig 5·5 cm. hosszú, 2·2 cm. széles vas késpenge darab volt. Bal hóna alatt, éppen a felső kar közepén, egy 9·6 cm. hosszú, ellapított fejű vastű, hegyével a fej felé, a karcsonttal egy irányban feküdt. Iránya: ÉÉNy—DDK. Mélys. : 35 cm.

2. 165 cm. hosszú női csontváz. Feje 25 cm.-rel magasabban feküdt, mint dereka. Feje mellett 2 drb különböző nagyságú függő volt. Az első nagyobb s ezüstözött 6 szögű, a második gömbölyű bronzsodronyból készült. Közepén bronz nyomok voltak találhatóak. Mélys. : 60—85 cm. Ir. : ÉNy—DK.

3. Egy csecsemőnek teljesen elkorhadt csontváza.

4. E sírban a koponyát megtaláltuk, mellette két függő is volt. Álla alól két világoskék, gömbölyű oszlopalakú, egy sötétkék dinnyemag-alakú s 2 bronz, csöves, keresztcsávokkal ékített gyöngyöt szedtem ki. Medenczecsontja közepén egy 4 gömbös vaskarika, jobb kezefeje táján egy 15 cm. hosszúságú egyélű vaskés feküdt a rozsdá által nagyon megrongálva. A többi csont egy 1 dm. hosszú drb kivételével mind elkorhadt. Ir. : Ny—K. Mélys. : 160 cm.

Mivel az első 3 sír iránya teljesen megegyez a már leírt 43 sír irányával s mivel a sírokból kikerült mellékletek is megengednek : e négy sírt egyidejűnek tartjuk amazokkal.

Közvetlen közelökben hiában kerestük folytatásukat, nem találtuk.

Talán távolabb megtalálható.

Ugyanide kell sorolnom azon magányos sírt is, melyet 1901. szept. 10.-én községünk legdélibb részén, az u. n. „Kis Papity“-ban, az Asztalos András-féle házban bontottunk ki. Iránya a fentieké, melléklete, egy kis bögre a lábtól, ugyanolyan, mint aminőket fentebb VI. VII. á. alatt bemutatunk. (Mag.: 7 cm., felső átm.: 5 cm., alsó: 4 $\frac{1}{2}$ cm.)

2. Melyik nép építette a bácskai „római sáncz“-okat.

Megvallom őszintén: nekem nem volt szándékom még e fontos kérdést tárgyalni. Átakartam kutatni minden talpalatnyi földet azon területen, melyen a „római sáncz“ halad s csak azután volt czélom építési korát kimondani.

Kényszerítve voltam azonban tapasztalataimat publikálni, nehogy tétlenkedni látszassam. És most ne tegyem papírra azt a meggyőződést, melyet 4—5 esztendei munkálkodás bennem megérlelt? Háttha a körülmények másfelé sodornak s tovább itt nem is dolgozhatom? . . .

Minden legcsekélyebb részében nem világosíthatom meg a feltett kérdést; de legnagyobb részére megnyugtató feleletet adhatok s azért meg is adom. Megadom pedig a szerzett tapasztalatokra támaszkodva.

Mint már jeleztem, sánczuk két helyen (G-nél és I-nél) őskori telepeket vág keresztül. Egyik helyen (G-nél), a neolith tüzelő helyeket felásták, azért a sáncz tetején agyagedények darabjait, kővésőket s baltákat találhatni. Többi neolith vagy bronzkori telepünk a sánczczal semmi összeköttetésben nem áll: az egyik azon belül, a másik kivüle esik. A vaskor emlékei is a sánczon kívül kerültek napfényre.

A rómaiaktól egyáltalán semmi emlékünksincs s még ha volna is, akkor sem tulajdoníthatnánk nekik sánczuk építését, mert anyaga, alakja, építési módja (eléggé kimutatta Fröhlich) egészen elüt az ő munkájuktól.

Kik építették tehát? . . .

A szarmata-jazygok? Láttuk miféle emléküek van határunkban! Még arról a kevésről sem mondhatjuk biztosan, (kivéve az ó-kori cserepeket) hogy innen való. Pedig amondó vagyok, hogy nagy sokaságban élt az a nép hazánkban, mely e sánczokat hányta; nagy népnek pedig leghamarabb ráakadhatunk nyomára is. Azután ismeretes dolog, hogy a jazygok az egész Duna-Tisza között lakták (Ptolemaeus), semmi szükségük nem volt tehát saját országukat kétfelé szakítani. S miért védekeztek volna azon kis nép ellen, mely a sáncz és Duna-Tisza között élt? . . . (Föltesszük csak, hogy élt!) Megfordítva, inkább azon kis népnek kellett volna védekeznie, mely az alsó Duna kanyarulatát ellepte; de ennek ellene szól az árok fekvése.

Ugyanezt mondhatjuk a húnokról, a gepidákról, a kiktől eddig semmi emlékünk nincsen.

Kik építették tehát?

Az avarok, szlávok vagy magyarok? . . .

Én azt mondom, hogy az avarok. Mert:

1. Ő róluk van csak tudomásunk a fent nevezett népek közül, hogy ezen a tájon olyan erődítményeket emeltek, melyek részben limes-féle szerepet játszottak, részben a későbbi várakat pótolták.

2. A bácskai „római sánczok“ alakja ugyanaz, mint a híres avar gyűrűké.

Lesz, a ki első pillanatra ezt nem hajlandó elfogadni, azért állításomat bővebben megvilágítom.

Van historiai följegyzésünk az avar gyűrűkről. A szentgalleni barát,¹⁾ *Adalbert* — Nagy Károly seregében szolgált katona — elbeszélésére támaszkodva, így írja le az avar hringeket: „Adalbert nem egyszer elmondá nekem, hogy a húnok országa (így nevezi az avarokat) 9 kerítés által volt megerősítve. S ha én, ki csak gyepekterítést láttam, azt kérdém: Ugyan, Uram, micsoda kerítések azok? . . . azt felelé: hát olyan gyepek (hegin, hagen). S minthogy én más gyepek nem tudok vala,

¹⁾ Király: Dacia Prov. Aug. II. 617. l. Nagy-Becskerek, 1894.

mint a melylyel a vetéseket szokták biztosítani, így magyarázá meg: Egy-egy kerítés akkora vala, mekkora távolság van Turicum (Zürich) és Constantia közt. Tölgy, bükk, vagy fenyő czölöpök közt 20 láb magas töltés, kőből és agyagból s tartós gyepvel beburkolva. A kerítésen belül a falvak és lakások úgy valának elhelyezve, hogy egyiktől a másikig elhallott az emberi szó. A kivívhatatlan kőfalakon¹⁾ pedig, szemközt az épületekkel, kapúk valának, a melyeken kívülről befelé s belülről kifelé járhattak. A második kerítéstől, mely egyébiránt úgy volt építve, mint az első, 10 német vagy 40 olasz mértföldnyire vala a harmadik s így tovább egész a kilenczedikig, ámbár nem mind egyenlő magasságúak.“

Az a kérdés merült itt fel: elfogadható-e Adalbertnek, a katonának, mondása a maga egészében?

Én oly hozzáadással fogadom el, hogy a nagy gyűrűk 9 számához nem ragaszkodom s a nagy gyűrűkön kívül föltételezek olyan kisebb ringeket, melyek azokkal nem voltak concentrikusak.

Ezt sejteti a Chronicon Moissiacense következő passzusa: „Úgy megrémítette őket az Úr, hogy senki sem mert neki (N. Károlynak) ellenállani, hanem ahol csak sánczuk, *vagy valamelyes erősségök volt, akár a hegyeken, a folyók partjain, akár erdőkben*, mihelyt (Károly) megérkezett, vagy megadták magukat tüstént, vagy megölettek, vagy megfutamodtak.“²⁾

Voltak itt-ott olyan köralakú erődítményeik is, melyek szállásaikat védték. Így vélekedett *Hóke Lajos*³⁾ már a 80-as években s ez olvasható ki *Nagy Géza*⁴⁾ következő soraiból is: „A „hring“, gyűrű szó után a mai Győr nevű helyeinkben keresik ezen erődítmények emlékeit s tény az, hogy *Szolga-Győr*, *Diós-Győr* — legalább a magyar korban — csakugyan vár, a

1) Kőből csak ott készült, a hol sok kő volt.

2) Dr. Szentkláray: A dunai hajóhadak története, 27. l.

3) Tolnamegyei Közlöny.

4) Szilágyi: A magy. nemz. tört., I., CCCL.

Rába torkolata melletti Győr pedig egyenesen avar hring volt. Kilencz ilyen hring volt egymástól 30—40 mértföldnyire“

Én ezt csak úgy tudom Adalbert leírásával összeegyeztetni, ha fölteszem, hogy az óriási határsánczok között kisebb-nagyobb köralakú földvárak voltak s ilyen volt *Győr*.

Ez a leírás pedig teljesen ráillik sánczainkra. Van annak, amint a megelőzőkben bemutattam, egy nagy köralakú sáncza, amely nemcsak a Duna—Tisza közét futja keresztül, hanem még e folyókon is túlmegey. „Megbízható forrásból arról értesültem, hogy a Dunán túl, Apátival (Apatin) szemben, *Laskó* falú határában van a sáncz folytatása, vagy inkább eleje. A katonai térkép a keskendi erdőben és ehhez nyugatra több helyen „*Römerschanze*“-t említ (Fröhlich.¹⁾ *Rómer*²⁾ is megrajzolja sánczunk folytatását azon térképen, melyet 1877-ben Magyarország őstörténetéhez készített. *Ortvay*³⁾ meg pláne a Csörszárkokkal való összefüggés lehetőségét is elismeri. Ha még ehhez azt is hozzávesszük, hogy *Iványi*⁴⁾ szerint „Bajától a jankováczi határon át Halas alatt $\frac{1}{4}$ órányira a Tisza felé húzódik“ egy második sáncz : azt hiszem, a nagy körsánczokról, mint az avar erődítmények egyik lényeges alkotó részéről, beszámoltunk.

A kisebb földvárakat meg, melyek vagy az átjáróknál szolgálták őrhelyül, vagy egész szállást védelmeztek, mind községünkben, mind Bács-Doroszlóról — már előbb bemutattam. Van ilyen még másfelé is. *Kolluthon* 1890-ben találtak már hasonló alkotást. „*Schwerer János*⁵⁾ tagtársunk hasonló maradványokról tett jelentést a *Kolluth* határreítésben közel a Dunához. A helyiség kissé magasabb, köralakú és kettős árokkal van körülvéve“. Legújabbán *dr. Dudás Gyula* a vaskúti földvárról emlékezett meg az *Arch. Ért.* 1900. évf. utolsó füzetében.

1) *Arch. Ért.*

2) *Pulszky* : Magyarország Archeológiája, I. k.

3) *Arch. Ért.* i. h.

4) *Szabadka monogr.*

5) Bács-Bodr. vm. Évk. VI., 177. l.

Nem mondom azt, hogy minden bácskai földvár avar; lehet az avar uralom idejénél öregebb s fiatalabb is közöttük; de megemlítem azt, hogy vannak földváraink s ha majd a szorgalmas kutatás eredetök idejére több világosságot vet, eldönthetjük, megegyeznek-e a gombosi, doroszlói, szt-iváni hasonlóságokkal eredet dolgában.

Az utóbbi 3 község határában talált gyűrűk nem rontják le, hanem megerősítik azon meggyőződésünket, hogy a mieink az avar várrendszer alkotó részei voltak. Csak éber figyelem, egy kevés jóakarát kell s nemsokára sok oly földvárat ismerünk, mely Bácskában az avar várszerkezet egy-egy emlékét őrzi.

3. Legerősebb argumentumunk a „római sáncz“ avar volta mellett azon nagy avar temető, mely a sáncz gombosi (bogojevai) kitérésének legnyugatibb, legvédelettebb részén fekszik. Azt gondolom, senki nem keresi ezen népnek lakóhelyeit másutt, mint a sánczok között, a temető és sáncz közvetlen közelében. Eddig 43 sírt bontottunk ki e temetőben s ha hozzá vesszük azt, hogy legszorgosabb vigyázat mellett is több sírt a földhor-dók bontottak fel s azokról senkinek sem szóltak: a 43-as számot 45—50-re egészíthetjük ki. Legutolsó sírunk az eddig felbontottak helyétől 25 lépésnyire éjszakra került elő, egy másik meg a legszélső, eddig kibontott sírtól, 34 lépésre keletre; ez azt bizonyítja, hogy a temető határa még jóval tovább terjed éjszakra s keletre, de lejjebb megy délre is. *Klein József* erdővéd és *Denk János* állítása szerint e tájon, mikor a köves utat készítették, az árokparton 4—5 koponya hevert. *Egendorfer János* azon kanyarulatban talált egy ÉNy—DK. irányban eltemetett csontvázat, melyből kiindulva a sáncz a karavukovai határba megy át. Sőt még a sánczon kívül is akadunk olyan sírokra, melyeknek iránya és mellékletei hasonló eredet mellett tanús-kodnak. Tehát a „római sáncz“ egész környéke be van szórva avar sírokkal.

Még a föld színén is találtunk e tájon néhány avar tárgyat.

(2 baltát, melyek egyikének hűségese analógiája *A magyar viseletek tört.* 9. t. 23. á. alatt látható.)

Ha pedig ez áll, döntő argumentum arra nézve, hogy az avar nép nagy számban való itt létét elfogadjuk s sánczunk építését nekik tulajdonítsuk, annál is inkább, mivel — mint kimutatták — eredete más, e tájon élt néppel össze nem köthető.

Kíváncsi voltam arra, miféle argumentatióra támaszkodva mondotta ki *dr. Márki Sándor* a szent-annai földvár avar-hring voltát. Utána jártam a dolognak. Nem szólok egy szót sem *dr. Márki* okoskodásának helyessége ellen; de annyit mondok, hogy nekünk sokkal több jogunk van az avar eredet mellett küzdeni, mint neki.

*

Ha mindeddig bemutatott emlékeinket figyelemmel szemügyre vesszük, csak így szólhatunk: „Gombos határában van egy földvár, melyet vagy a kelták, vagy — ami még valószínűbb, mert a keltáknak már állandó kőházaik is voltak — a szarmata-jazygok építettek. E földvárat az avarok¹⁾ akkor, midőn nagy hringjeiket készítették, nem hagyták figyelmen kívül, hanem felhasználták és sánczokkal körülvéve még jobban megerősítették“.

Igen, az avar erődítmény-rendszer egy szép példánya az, melyet községünkből bemutattam.

Igen, a „római sáncz“ nem római, hanem avar eredetű s „római“ neve csak úgy ragadt rá, amint ma ráragad a köznépi nyelven a „török“ elnevezés minden olyasmire, ami régi.

¹⁾ Ilykép megfejtethető az is, miért maradt meg épebb állapotban az apatin—dorozslói rész. „Mikor 791-ben — ezt írja a *Mon. Germ. Tom. VIII. p. 562.* — N. Károly megtámadta őket (az avarokat), nagy buzgalmat és sietséget fejtettek ki védelmi rendszerök kijavításában és tökéletesítésében“. Valószínűleg csak a gombosi erősségig terjedt eredetileg sánczuk s a többi részt (Apatintól a Mosztongáig) csak századokkal később, akkor készítették, midőn látták, hogy Apatin és Gombos között — különösen ha a víz kicsiny, nagy földterület védtelen. A Szalay--Baróthy történetében levő térkép megtekintése eléggé meggyőző bennünket erről. Még a kettős ároknak is megtalálható abban magyarázata, ha tudjuk, hogy Nagy Károly két oldalról — felülről és Szlavóniából -- szorította őket.

3. A honfoglaló magyarok.

Nincs olyan historiai forrásmunkánk, mely arról értesítene bennünket, hogy a Bács-Bodrogh vármegyei Gombos község helyén Árpád idejében laktak volna. Csekély számban megmaradt okleveleinkből sem betűzheti ezt ki még a legügyesebb historikus sem.

S íme az archaeologia bebizonyította, hogy mi is joggal elénekelhetjük a kurucz dalt:

Ezer esztendeje annak,
Hogy a magyarok itt laknak.

Ugyanazon a helyen, a hol a község ma áll, a honfoglaló ősök sátrait látjuk képzeletünkben.

S mi az, mi e következtetésre feljogosít bennünket?

Egy újabb temető, egy honfoglaláskori temető.

György János a „Biboja-utcza“ legelső, 93. sz. házát a nyolczvanas években építette. A ház falához szükséges földet az udvar hátulsó részéből hordották ki. Az így képződött gödör nyugati oldalában két csontvázat találtak. Mint az asszonyok rebesgették, nemcsak megnézték azokat, hanem az „olvasót“ s „medáliát“ is elszedték mellőlük.

Ezek után indulva, *Kis József* juhász, a ház mai birtokosának engedelmével, 1899. április 3.-án egy árkot huzattam azon irányban, a melyben a két sírt lenni gyanították. Nem esalatkoztunk. Megtaláltuk az egyik sírt s kivüle még sokat.

Az egyes sírok leírása itt következik:

1. sír. Ennek szedték el mellékleteit a házépítéskor, hanem eredeti fekvésében meghagyták. A csontváz hossza 170 cm. A második, hír szerint kifosztott sírt nem néztük meg, hanem május 9.-én az udvar hosszában huzattam egy árkot.

2. Csecsemő elporladt csontváza.

3. 12—14 éves leány csontváza. Füleiben vékony bronzsodronyból függők (I. 2—3. á.) voltak, melyek lógóit sodronyból összetekert kúpok képezik. Nyaka körül egy mindkét végén lyukas

bronz-darab (I. 4. a, b á.) egy kanálhoz hasonló, egyik végén kilyukasztott bronz csüngő (I. 1. a, b á.) s egy átlyukasztott, kopott, kicsiny réz-érem volt. Felírását szabad szemmel nem lehet elolvasni. Alighanem VALENTINIANVS, GLORIA ROMANORVM van rajta. Jobb kezében ehhez hasonló, de sokkal épebb II. CONSTANTIVS (337—340 Kr. u.), PROVIDENTIA AVG. felírású érem feküdt; de ez is ki volt lyukasztva. Mélys.: 90 cm.

4. 160 cm. hosszú férfi csontváza. Bal füle tájékán egy körülbelül 3—4 mm. vastagságú, gömbölyű bronzsodronyból készült (25 mm. átm.) nagy függőt (I. 5. á.) Egyik ellapított vége S alakban fejeződik be.

5. Felnőtt csontváza. (A szép koponya a bácskai Múzeumban van.) Jobb keze alsó szárán (a könyökhöz közelebb) lapos bronzlemezéből készült (14 mm. széles, II. 3. á.), bal keze ugyanazon részén gömbölyű, végei felé kihegyesedő bronzkarpereczet (II. 2. á.) találtunk. (Átm. körülbelül $6\frac{1}{2}$ cm.) Nyaka táján egy 5 mm. széles, 1 mm. vastag, 10—12 mm. átmérőjű bronzgyűrű (II. 1. a, b á.) feküdt. Két vége (mivel nem szakadatlan kör) tetején, ott, hol a követ szoktuk hordani, ellapul, kiszélesedik s élével csaknem összeér. Az ellapított rész alatt mindkét oldalon 3 gömböcs van, a többi részt pedig 3 vonal között 2 sor domború kalászdísz ékíti. Iránya nyári Ny-K.

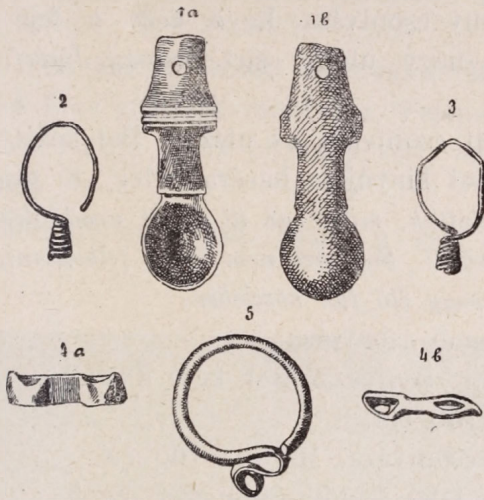
6. Kis lány csontváza. Koponyája mellett S-ben végződő, négyszegletes bronzsodronyból készült két függő (III. 1—2. á.) feküdt.

7. 8. Apró gyermekcsontvázak nagyon elporladva.

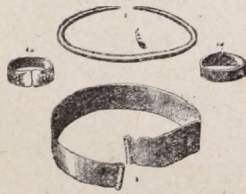
9. Kis lány csontváza. Két gömbölyű bronzsodronyból összehajtott, egyszerű függő (III. 3—4. á.), a kezén egy hasonló gyűrű (III. 5. á.), egy bronz pityke (III. 6. á.) s egy cipóalakú szurok-gyöngy volf a melléklete. Az utóbbiak dereka táján feküdtek.

10. Öreg ember csontváza. Mélys.: 120 cm.

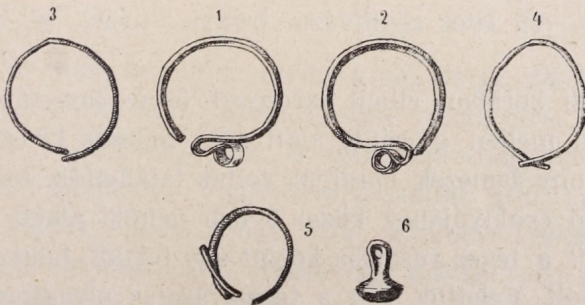
11. 130 cm. hosszú vézna csontváz. Iránya: DNY.

I. 3/4 n.

II. 1/4 n.

III. 3/4 n.

12. Felnőtt csontváza.

13. Asszony csontváza. Egyik keze a feje alatt, a másik hasán volt. E négy utóbbi sírt *Dobsay József* kertjében nyitottuk ki.

14. Felnőtt csontváza az utczán. Bal kezét nyaka alá, a mellére, a jobbat kinyújtva hasára tették. *E tájon néhány sírt már akkor szétdúltak, mikor az itt állott urad. dézsmakertet mély árokkal vették körül. Sok sírt nem lehet felbontani, mert vagy a ház alatt van, vagy élő fák közelében.*

15. Csecsemő csontváza.

16. Felnőtt csontváza. Bal keze a mellén, a jobb nyaka alatt. Mélys. : 130 cm.

17. Férfi csontváza. Mélys. : 160 cm.

18. Hibás lábú felnőtt csontváza. Egyik alsó lábszára legalább kétszer oly vastag, mint a másik. Mélys. : 130 cm.

19. Két csontváz. Egyik 5—6 éves gyermeké, a másik csecsemőé. Melléklete egy kis bronzkarperecz, egy ugyanolyan S-ben végződő függő s egy hosszú fülű pityke.

20. 5—6 éves fiú csontváza. Fejénél vaskés.

21. Középnagyságú férfi csontváza. Mindkét keze hasán volt. Iránya : téli Ny-K.

22. Középnagyságú felnőtt csontváza tátott szájjal. Álla alatt egy pityke volt.

23. Felnőtt férfi csontváza. Mélys. : 120 cm.

24. 15—16 éves csontváza. Iránya : nyári Ny-K. Mélys. : 80 cm.

25. Deli korában elhalt harczos 175 cm. hosszú csontváza. Nyaka alatt, mellén s csipői alatt zöld patinás kivert bronzból készült vékony lemezek darabjai voltak találhatóak. Jobb czombcsontja felső csuklyójához közel 3 drb deltoid alakú pengében végződő nyíl a tegez vasalása között úgy feküdt, hogy fele kívül, fele belül volt. Felettük volt a tegez-vasalás olyanformán, mint ábránk feltünteteti. Ezek fölött pár cm.-rel egy vaskés darabját találtuk. Bal térde körül vékony csontlemez, ugyanott bronz-

lemez s lábcuklyóinál vasdarabok heverték. Dereka táján vascsat volt.

26. 160 cm. hosszú felnőtt csontváza. Mélys.: 120 cm.

27. 3—4 éves gyermek csontváza. Fejénél egy bronzfüggő darabja, mellén félfülű bronz pityke hevert, mely a leírttal teljesen egyforma.

28. Felnőtt nő csontváza. Mikor a régi urasági dézsma-

kertnek, ma már betöltött, széles árkát ásták, fejét s mellének felső felét eltávolították. Kezei hasára voltak téve. Bal keze alsó szárán egy 7—8·5 cm. átm. 4 szál bronzsodronyból összefont karpereczet találtunk, melynek két szálból álló, kampósra begömbített vége a másik, fonás által alakított lyukban végződő részébe be van kapcsolva. Alatta egy pityke volt, alighanem a karpereczen lógott. Jobb kezén egy nagyon vékony bronzgyűrű volt, mely ott, hol a kő szokott lenni, kiszélesedik s feldomborul; medenczecsontja alatt pedig egy gyűrűhöz hasonló bronzkarika

feküdt.¹⁾ Mellén egy füles bronzpitykét leltünk. — *Ezen sírt a kerületi községi tanító-gyűlés alkalmával 8—10 érdeklődő vendég előtt nyitottam ki.*

29. 13—14 éves gyermek csontváza. Jobb kezén egy vastag, össze nem álló bronz karikagyűrű volt. Rajta összekapcsolt dülényeket képező czik-czakdísz látható s e dísz külső, üres térségeit egy-egy benyomott pont tölti ki. Belső oldalán, a közepén, egész hosszában egy árok fut végig, a külső felületet kinyomja s domború alakot kölcsönöz neki. Bal fülében egy nagy, csigaalakúlag visszahajtott végű bronzfüggőt leltünk. Vissza nem hajtott vége hegyesre van kalapálva. Mélys. : 70 cm.

30. 12—13 éves gyermek csontváza. Mélys. : 60 cm.

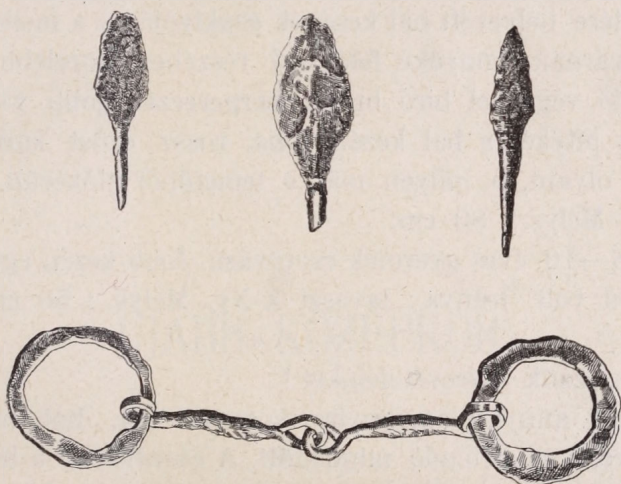
31. Felnőtt csontváza.

32. 12—13 éves gyermek 130 cm. hosszú csontváza. Kezei kinyújtva a törzs mellett feküdtek. Bal kezének gyűrűs újján egy inkább karikának látszó, egészen gömbölyű testű gyűrű volt. Anyaga vassal kevert bronz, a vas- és bronzrozsda között itt-ott még kifehérszik anyaga. Mélys. : 70 cm.

33. 150 cm. hosszú leány csontváza. Balkeze felső szára a törzs mellett feküdt, az alsó szarat könyökben visszahajlították úgy, hogy tenyere vállánál volt. Ezen egy összefüggő vastag karikagyűrűt találtunk bronzból. Külsején egy gerincz fut körül s kötéldísz₂ ábrázol. Jobb kezét hasára tették. Ennek gyűrűs újján 5 mm. széles lemezgyűrűt találtunk, mely a kő helyén nem áll össze s két vége ki van szélesítve. A kiszélesülés alatt 3 háromszög alakban összerakott gömböcs ékíti mindkét oldalát, magát a gyűrű szalagját pedig 3—3 vonal között végig futó kalász-dísz csinosítja. Nagyon hasonló azon gyűrűhöz, mely ugyanezen temető sírjából került ki s az Archaeologiai Értesítő 1900. évf. juniusi füzetében már be volt mutatva. (A rajz nagyon jó, csak az a kár, hogy az $\frac{1}{4}$ nagyságban lerajzolt képet a sokszorosító még $\frac{1}{4}$ -el kisebbre vette

¹⁾ A leírt emlékek sirok szerint csoportosítva s karton lapokra erősítve a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat Múzeumában, Zomborban láthatók.

s ily módon az az eredetinek $\frac{1}{16}$ részét képezi. Ugyanez áll a mellette bemutatott 2 karpereczről is.) Közvetlen mellette, a középső újjon egy erős összefüggő bronz karikagyűrű volt, melynek zöld patinája alul vas- vagy ónkeveréket eláruló szép fehéres szín fénylik ki. (Itt-ott vasrozsa is kiütött rajta.) Füleiben 2 nagy S-ben végződő ezüst függő volt. Átm. 2·2—2·7 cm. között változik.

34. *Kálozi Mátyás* kertjében a kerítés mellett egy lovas sírt találtunk. Részben meg volt már bolygatva, mert egy újabkori cserépdarab volt benne. 15—16 éves ifjú. Csak egyik lábát találtuk meg. Lábafejenél volt a lófej, szájában egy összehajtott zabla. (L. A magy. viseletek tört. 12. á.) A ló lábszáraiból nagyobb, összetörött darabok kerültek elő, de a rendes helyükön.

35. Kifejlett ember csontváza. Kiņyújtott jobb kezében egy vaskés volt.

36. Felnőtt asszony csontváza. Iránya : tavaszi Ny-K. Kezei a hasára voltak téve úgy, hogy az egyik feje a másik könyökét érintette.

37. Apró gyermek csontváza. Mélys. : 60 cm.

38. Asszony csontváza. Fülében 2 nagy, spirális alakban behajlított végű, bronz függő volt ; jobb kezén egy 5 mm. széles bronz lemez gyűrűt találtunk, mely gyengesége miatt darabokra törött. Bal lábának mindkét szára ki volt nyomva rendes helyéből. Iránya : a legszélsőbb téli Ny-K.

39. Erős asszony csontváza. Fülében 2 behajtott végű, rossz ezüst függő ; *koponyája alatt a legfelső nyakcsigolya körül* egy barázdált, rossz ezüst karika. (Ebből látható, hogy hajgyűrű volt.) Mellére helyezett bal kezének csuklyóján s a mellette fekvő jobb kézszárnak könyöke felé eső részéhez közelebb, egy-egy kihegyesedő végekkel bíró bronz karpereczet, jobb válla körül egy bronz pitykét s bal kezén sima, rossz ezüst karikagyűrűt találtunk, olyant, a milyen már e temetőből előkerült. Iránya : téli Ny-K. Mélys. : 80 cm.

40. 8 – 10 éves gyermek csontváza. Jobb kezén egy szétálló bronzgyűrű volt. Iránya : tavaszi K-Ny. Mélys. : 50 cm.

*

Összegezzük észrevételeinket !

A sírok annyira amennyire, sorosak. Ott, hol mélységük nincs kitéve, 1 m. értendő mindenütt. A csontvázak a homokban találhatóak, azért a mellékletek épségben kerültek elő. A hullák ruhástól voltak eltemetve. Ha az ismeretes pitykét, karpereczeket (különösen a 4 ágból fonottat), a zablát stb. megtekintjük, azonnal szemünkbe ötlük a honfoglaláskori temető. Érdekes e temetőben az, hogy minden sírról meg lehet mondani az évnek melyik szakában ásták. A sír iránya mindig a uap járását követte : más iránya van tehát a téli, más a tavaszi síroknak. Ily módon megmondhatjuk azt, egy esztendő alatt hány halottat temettek el s ebből következtetést vonhatunk az itt állott község nagyságára.

ÚJABB KÖZÉPKOR.

Pezsgő élet virágzott határunkban az újabb középkorban. Ezt bizonyítják azon emlékeink, melyek a földszínén reánk maradtak, vagy még a föld mélyében várják a jövődőt.

Az első osztályt sarkantyúk, kardok, zabla, patkó képviseli a megyei múzeumban. Sarkantyút küldtem Árpád-korit, Zsigmond-korit, a Hunyadyak idejéből, egy pалlost is a XV. századból.

A föld mélyében heverő emlékek: romok és temetők. Bemutatom még ezeket is s megírom határunk újabb középkori topographiáját, amennyiben a rendelkezésemre álló szerény számú forrásmunkák megengedik.

I. Boldogasszonytelke.

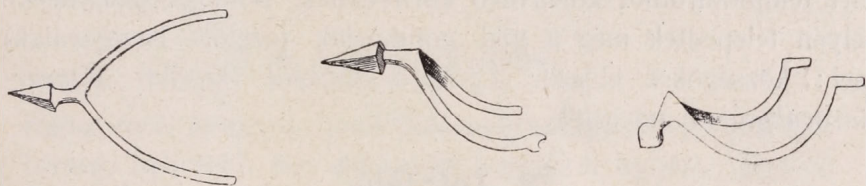
Az 1766. évi új-karavukovai kánon-látogatási jgykv. erre vonatkozólag így ír: „*A jelenlegi új-karavukovai temetőben szilárd alapokkal egy nagy templom romjai láthatók, melynek itt kell állani, de erről semmi hagyomány nem szól*“. Az 1768. évben készült kamarai térképen „Bogojeva és Karavukova között sánczok maradványai láthatók“.)

Megnéztem e helyet s meg is találtam a fundamentumot. Hosszú, széles, de keskeny és erős vörös téglákat, egy nagy darab terméskövet s egy sírt ki is ástunk. Ahhoz tehát nem fér kétség, hogy itt templom és község állott; az a kérdés csak: mi volt a neve.

Arra is rájöhethünk.

A nagyomány nemcsak eredetéről, de még csak pusztulásáról sem tud semmit 1767-ben. Régen pusztult el tehát . . . Bizonyára a török uralom másfélszázados pusztításai közben. Hanem ez esetben itt egy középkori községgel van dolgunk. A középkorban pedig e tájon *Boldogasszonyteleke* állott. Ennek kellett tehát lennie.

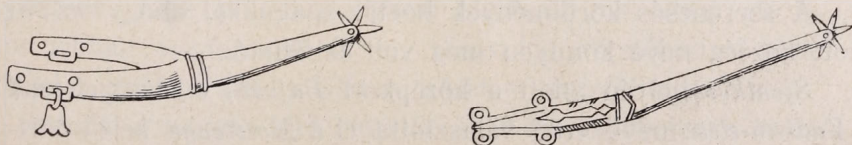
1) A Tört. Társ. Évk. XIII. k. 3. f. „B.-B. vmegyei Bogojeva és Gombos multja“. Különlenyomatban még néhány példány nálam kapható.

Árpádkori sarkantyúk.

Zsigmondkori sarkantyúk.

Hunyady- és Jagellókori sarkantyúk.

*Boldogasszonyteleke*¹⁾ rendszerint *Kamarással* egyetemben említetik; sőt mindakettő egy és ugyanazon család birtoka, 1410-ben mindakettőn osztózkodik két rokon család. *Kamarás* a mai „*Kamaristye*“²⁾ pedig közvetlen szomszédságában fekszik az előbb leírt templomromot körülvevő környéknek. *Boldogasszonyteleke* helyén telepedtek meg a mai gombosiak (azelőtt bogojevaiak) ősei; községöket először *Új-Karavukovának*, később *Magyar-Karavukovának* nevezték.

2. Tóthfalú.

E község is a mi határunkban feküdt, még pedig a határ legéjszakibb s egyszersmind legmagasabb részén. (A katonai térkép szerint 87 m. magas e hely.)

Nagyon sokszor felhívták már figyelmemet arra a sok téglára, mely a mondott helyen, a *Verebes-kút* dülőjében, minden mélyebb szántás után látható. Még nem ásattam a területet, mert az ilyen helyen való ásatás sok költséggel jár és még sem nagy eredménnyel. Tégladarabokon kívül nem remélhetvén egyebet, könyvekhez fordultam.

Azt föltételeztem, hogy egy ott állott község maradványaival van dolgom, mert a néphagyomány nemcsak templomról, kriptáról, ebben elrejtett arany és ezüst drágaságokról beszél, hanem még az elásott harangnak helyét is meg akarja jelölni.

A szerencsés körülmények hozták magukkal, hogy az itt állott község neve könnyen meg volt található.

Szentkút helyén állott a középkori *Bajkút*; e községet csak a *Vadkan-elése* nevű erdő választotta el a *Mosztonga* keleti partján feküdt *Csomafalvától*, mely a rácz-militicsi határban volt. Templom-romjai az 1768. évi kamarai térképen *Doroszló felé* egy „klissza“ (templomhely) nevű rácz-militicsi dülőben láthatók. Ezzel határos volt Tóthfalú. 1498-ból is van adatunk,

1) V. ö. Iványi: B.-B. vm. helynévtárát.

2) Így nevezik itt.

melyből állításunkat igazolhatjuk. Mathaeus litteratus de *Chomafalva* birtoka ekkor a Mosztonga folyó keleti partján volt, míg a nyugotin Tóthfalú feküdt. Évekig perben állott a két község a Mosztonga halászata miatt, végre kir. rendeletre a bácsi káptalan úgy ítélte, hogy mindegyik fél a folyó közepéig halászhat.¹⁾

3. 4. Újrév—Túlrev.

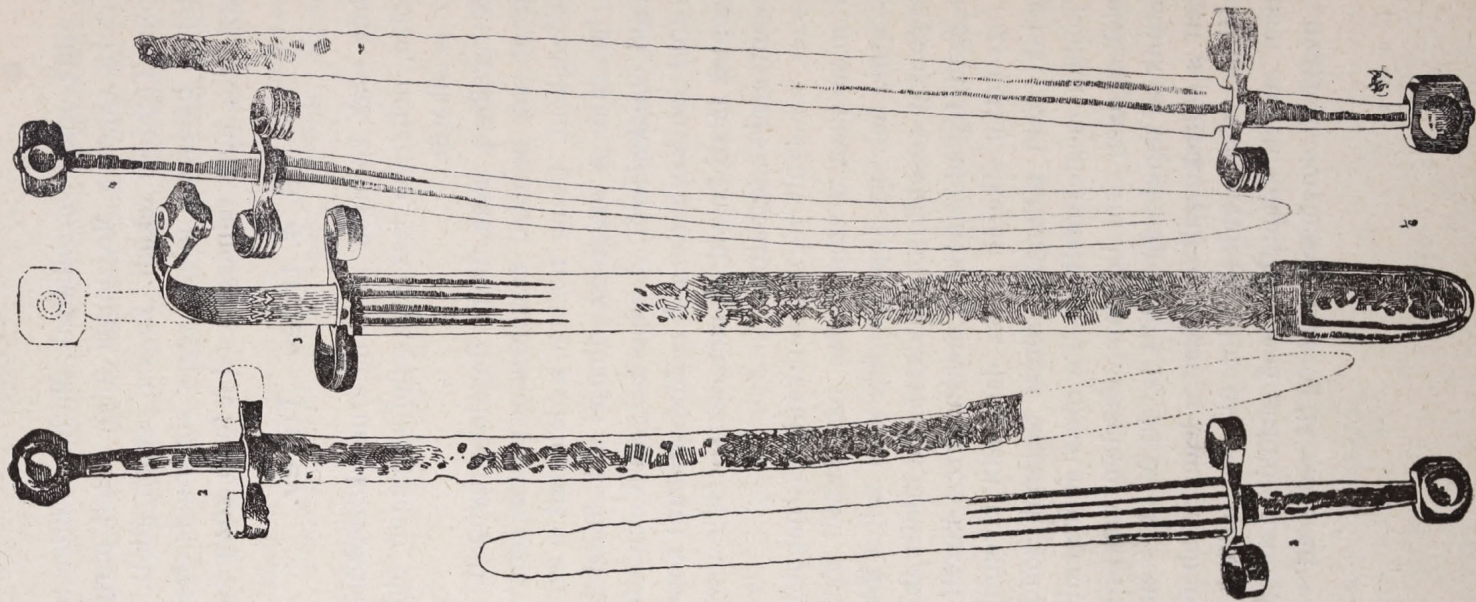
Eddig csak könnyen ment határunk középkori topográfiájának leírása, nehezebb lesz eligazodni a nyugoti oldalon. Hanem talán ez is sikerül.

Azt regélte a fáma, hogy Bogojeva nyugoti, „város“-nak, „kis város“-nak nevezett részében, a parton csontvázakat találtak időközönként. Utána néztem a dolognak s azt tapasztaltam, hogy a hír való. A századok viharjai sok földet lekoptattak az itt elterülő emelkedésről. A záporosó néhol annyi földet lekotort, hogy a föld színén (*Szikora József* udvarában) koponyák s egyéb embercsontok látszottak ki. A meredek kocsíúton sebes esők után egész csontvázakat láthatni.

Összes, e helyütt végzett munkánk 1 $\frac{1}{2}$ napot tett ki. Először Szikora udvarában a szomszédos ház falától $\frac{3}{4}$ m.-nyire kezdtünk ásni, hol egy koponya fele kinn volt a földből. Mellette másik koponyát s összetört csontdarabokat találtunk. Igen kemény, vörösre égett tégladarabok s mészhabarcs között feküdtek. A téglák (egy-kettőt sikerült egész darabban kivenni) 25×25 cm. nagyságúak. Első pillanatra római téglának gondoltam, de — mikor jobban megtekintettem — s római időre emlékeztető betűt vagy jelet egyiken sem találtam, nézetem megváltozott.

Ástunk a konyha-ajtó előtt is. Itt 3—4 csontváznak összetöredezett s összekúszált darabjait a legnagyobb összevisszaságban találtuk. Csak kulcsontot 6—7-et leltünk jeléül annak, hogy nem eredeti állapotban levő sírföldben dolgozunk. Innen már 2 nagyfejű, kovácsolt vasszög is előkerült s teljesen elkor-

¹⁾ L. u. o.

XV. századbeli kardok a m. n. múzeumban

hadt deszkamaradvány is előtűnt nagyobb darabon. Tehát koporsóban temetkeztek . . .

Második napon *Kálóczi István* fiakkeres házának udvarában dolgoztunk. Ide azért jöttem, mert reményem volt arra, hogy a sírok — mivel a talaj itt magasabb — nincsenek megbolygatva. Úgy is volt. A csontvázak hanyatt, sorban feküdtek. Kezeiket a mellen vagy hason összerakták. Néha az alsó kézszáraikat egymás mellé tették olyformán, hogy az egyik kézfej a másik könyököt érte. Irányuk Ny—K., az arc keletnek nézett. A mészhabarc, gyakran egész darab mészköveket magába zárva s a sok tégladarab az udvar közepe táján kezdett nagyobb mértékben jelentkezni. Harmadik ásónyomunk összefüggő falazatot talált. Kezdetben kriptát sejtve, csak a föld elhúzására fordítottam gondot; akkor láttam, hogy egy ívszerűleg görbülő, 65 cméter vastagságú, kalászműben rakott, erős falazattal van dolgom. Téglái, csaknem kivétel nélkül, mind vörösek s igen kemények még most is; vannak köztök négyzetesek $20 \times 20 \times 6\frac{1}{2}$ cméter méreteekkel; vannak 13 cm. vastagságúak is. Egyen dupla \odot (8 cm. átm.) alakot láttam; a fal mellett pedig egy bronzból készült s megaranyozott zászló- vagy oltárdíszet találtam. Most már nem habozom kimondani, hogy itt egy középkori templommal van dolgunk; a római módra készült téglák, azok összerakása, a temető, koporsószegek kétségtelenné teszik ezt. A temető az egész „kis város“-ban elterül, a templom annak éjszaki részén feküdt; *Kálóczi István* udvarában van apszisának vége, eleje s a szentély *Szikora József* háza alatt, a hajó ennek udvarában s talán a *Tamaskó-féle* ház alatt van. Elpusztult valószínűleg a török uralom alatt. Romjai meglehettek, mert a XVII. század szerbjei s a XVIII. század árvíz által hajléktalanokká lett újkaravukovai lakók tájékán települtek meg.

*

Egy temetőt a gombosi határ mellett fekvő szóntai Papszálláson is megbolygattak. Akkor, midőn a védgátát építették

s ahhoz a szükséges földet innen, mint magasan fekvő helyről, elhordották, sok csontvázat kiástak. Nem nagyon messze esik innen az a hely, melyet a XVIII. század végén itt megtelepült szerbek Crkva-dombnak (templom-hegynek) neveztek. Mindakét hely az erdődi templom közvetlen átellenében, mintegy alatta fekszik. A Gombos községben leírt rom is átellenében van, de beljebb, messzebb.

Nézzük a középkori okleveleket.

Szóntának több határjárási oklevele reánk maradt. Azok utbaigazítása nyomán eligazodhatunk.

Nagy értékűek vannak ezen oklevelek között, megőrizte egyik-másik az egész középkori Szóntának határát s környékét az utókor számára nevekben. A szóntai határnevek és szomszédos között *Újrév* és *Túlrév* neveivel találkozunk Szóntának déli vagy délnyugoti részén. Ezen oldalak pedig a gombosi részen fekszenek. S ha ehhez hozzávesszük még azt, hogy *rév* Gombostól a Dráva-torokig nincsen, sőt valószínűleg a multban sem volt (ellene szólnak ilyes föltevésnek a szlavóniai partdombok és a bácskai oldalnak megfelelő részén részben még meglévő, a multban meg sokkal nagyobb számban megvolt Duna-ágak és egyéb vizek) megerősödik azon nézetünk, hogy *Újrév* és *Túlrév* itt, Erdőd — a középkorban is hírneves rév — átellenében feküdt.

Ortvay-nál¹⁾ ezeket olvassuk: „*Virevi*, II. Endre okiratában *Urrevi*-nek iratik s e szerint *Újrév* vagy *Úrrév*, qui est sub Ecclesia *Erdeud* (mely az erdődi templom alatt fekszik). *Tulreu*, pontus (rév) Thul-, *Túlrév*, azaz *Túlsó rév*“.²⁾

Két rév van az erdődi templommal szemben, hacsak az erdődit nem nevezték *Túlrévnek*.

Pedig nem azt nevezték. *Iványi*³⁾ III. Bélának 1173 — 1196-ból eredő okiratát ismertetvén, tartalmát így adja elő röviden:

¹⁾ Magyarország. középk. vizr. I. 152. l.

²⁾ B.-B. vm. Helynévtára II. k.

³⁾ 1382. máj. 2.-án T w l, Bájkút..., Tóthfalú; 1518-ban Külső Zond, Tóthfalú, T w l..., Bájkod említettnek. Évk. 1894. II. f. 55. l.

„Erdőddel szemben Újrévnél kezdve a Duna képezi a határt... (megy) *Túlrévig*, innen a Dunán át vissza jó a bácskai oldalra, ahol a Lassú Duna válik ki a Fő Dunából“... „A végén ismét visszatér Újrévhez“...

Azt gondolom, nem jut senkinek eszébe a szlavóniai Erdődöt Szóntához kapcsolni. A bácskai oldalon állott tehát mind a két rév, ha ki tudjuk mutatni, hogy itt egy Lassú Duna folyt, hogy sziget állott e tájon.

Pedig ez kimutatható. Ott, hol ma a *Topornicsa Bara* a gombosi felső szőlők, maga a község, majd az alsó szőlők (Puszta-falú) mellett folydogál, folyott csendesen a XVIII. században egy Lassú Duna, egy meilékág.

A határ magasságára s mélységeire való tekintet azonnal meggyőző erről mindenkit. Gombos község és határa 85—86—87 m. magas, a mondott hely 82 m., éppen oly mély, mint a szóntai határ nagy *Velika Bará*-ja. De történelmi adatunk is van olyan, mely erről meggyőző bennünket.

A mai gombosi alsó szőlőkben (Puszta-falú) telepítették a mai gombosiak őseivel a XVIII. században *Új-Karavukovát*. 1763-ban *Cothmann* helytartósági telepítési kiküldött a sok között ezen telepet is megvizsgálta. Így szólt róla jelentése: „*Új-Karavukovát*, mely 1755-ben kath. magyarokkal lett gyarmatosítva, németekkel (kell) betelepíteni, mert a magyarok a földművelést egészen elhanyagolják és csak halászatból élnek“.¹⁾

Csak nem képzeljük el azt az abszurdumot, hogy az egész falú népe kijárt az egy óra járásnyira fekvő Felső-Dunára halászni! . . .

Cothmann jelentése a mondott helyen csak nagyjában van közölve. A szabadkai gimnázium egyik Értesítőjében latin eredetijében is olvastam s bár emlékezet után idézem, nem hiszem, hogy a tartalomban csalatkozom.

Cothmann e jelentésében azért javasolja az új-karavukovai magyarok kitelepítését, *mert a népnek azon része, mely a Duna*

¹⁾ B.-B. vm.-i Tört. Társ. Évk. XVI. 3. f.

felől lakik, kizárólag halászzattal foglalkozik s a földművelést elhanyagolja.

Ezt nem írhatta volna, ha egy Duna-ág nem folyik a község mellett, mert ha az egyik rész ráadta fejét a 60 percznyi gyalogolásra, bizonyára a másik is ráadta volna a 65 percznyi útra, míg a mai Fő-Dunára kiért.

Itt folyott tehát a Lassú-Duna s azért kimondhatjuk, hogy Újrév a mai *Gombos* község „kis város“-ában, Túlrev a szóntai Papszállás körül állott. (Öreg embereink még emlékeznek arra, hogy akkor, midőn még védgátak nem voltak s a víz nagy volt, akárhányszor a mondott szállásnál kellett kompa szállani; néha meg bejöttek komppal a falúba.)

*

Ezekben számolok be eddig végzett munkálkodásom tudományos eredményeiről. Előadásomat a bevezetésben írt jelmonddal végezem :

Quantum potes, tantum aude !

Ki mennyit bir, annyival álljon elő !

Tájékoztatásul.

A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat 1883-ban alakult azon czélból, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ágában művelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történelem- és régiségkedvelő, férfi vagy nő, aki ez iránt szándékát az egyik elnöknél vagy a titkárnál írásban személyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénztárába évenként 6 korona tagsági díjat fizet. A kötelezettség három évre szól. A ki ennek leteltével kilépését a titkárnál írásban be nem jelenti, annak kötelezettsége további három évre is megmarad.

Működő tagok azok, kik **tettlegetesen** elősegítik a társulatot czélja elérésében, s felolvasásra illetőleg az Évkönyvben való közlésre munkálatokat küldenek be. A működő tagok tagsági díjat nem fizetnek.

Alapító tag az, a ki egyszersmindenkorra legalább 100 korona alapítvánnyal járul e társulat czéljai előmozdításához.

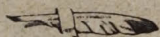
A társulat minden rendű tagja fel van jogosítva az őt megillető társulati czímek használatására.

Kérjük t. tagtársainkat, hogy a társulatot, vagy az Évkönyvet illető bármely ügyben (hiányzó Évkönyv, hibás címzés, lakás- vagy névváltoztatás stb.) a titkárhoz fordulni szíveskedjenek.

A BACS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TARSULAT TULAJDONA.

A
BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

TRENCSÉNY KÁROLY,

TITKÁR.

XVII. ÉVFOLYAM. IV. FÜZET.

ZOMBOR.

BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBÓL.

1902.

Tájékoztatásul.

A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat 1883-ban alakult azon czélból, hogy e vármegye történelmét egész kiterjedésében s minden ágában művelje.

E társulat **pártoló tagja** lehet minden történelem- és régiségkedvelő, férfi vagy nő, aki ez iránt szándékát az egyik elnöknél vagy a titkárnál írásban személyesen, vagy valamely társulati tag által bejelenti és a társulat pénztárába évenként 6 korona tagsági díjat fizet. A kötelezettség három évre szól. A ki ennek leteltével kilépését a titkárnál írásban be nem jelenti, annak kötelezettsége további három évre is megmarad.

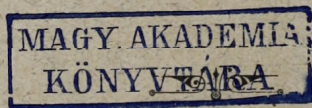
Működő tagok azok, kik **tettlegesen** elősegítik a társulatot czélja elérésében, s felolvasásra illetőleg az Évkönyvben való közlésre munkálatokat küldenek be. A működő tagok tagsági díjat nem fizetnek.

Alapító tag az, a ki egyszersmindenkorra legalább 100 korona alapítvánnyal járul e társulat czéljai előmozdításához.

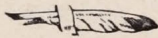
A társulat minden rendű tagja fel van jogosítva az őt megillető társulati címek használhatására.

Kérjük t. tagtársainkat, hogy a társulatot, vagy az Évkönyvet illető bármely ügyben (hiányzó Évkönyv, hibás címzés, lakás- vagy névváltoztatás stb.) a titkárhoz fordulni szíveskedjenek.

Évkönyveinknek meglevő példányai évfolyamonként 6 koronájával megrendelhetők a titkárnál.

A
BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

TRENCSÉNY KÁROLY,
TITKÁR.

XVII. ÉVFOLYAM. IV. FÜZET.

ZOMBOR.
BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBÓL.
1902.

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

Vetter Antal altábornagy hadműveletei.*)

Midőn Vetter a magyar déli hadsereg parancsnokságot átvette, abban junius hó végén a következő hadrend és csapat állomány vala :

4. hadtest.

Parancsnok : TÓTH ezredes.

Bánffy hadosztálya : Honvédek 4 zászlóalj, huszárok 4 század, tüzérség 6 fontos 8 löveg. Összesen 4 zászlóalj, 4 lovas század, 8 löveg.

Perecny hadosztálya : Vadászok $\frac{1}{2}$ zászlóalj, sorgyalogság 2 zászlóalj, honvédek 2 zászlóalj, önkéntesek 3 zászlóalj, huszárok $6\frac{1}{2}$ század, tüzérség egy 12 fontos, egy 6 fontos, egy lovas ütég = 18 löveg. Összesen $7\frac{1}{2}$ zászlóalj, $6\frac{1}{2}$ lovas század, 18 löveg.

Igmándy hadosztálya : Honvédek 1 zászlóalj, bácsi önkéntesek 1 zászlóalj, huszárok $1\frac{1}{2}$ század, bácsi és pécsi önkéntes lovasok 2 század, tüzérség 4 6 fontos, 6 3 fontos, 4 röppentyűlöveg = 14 löveg. Összesen 2 zászlóalj, $3\frac{1}{2}$ lovas század, 14 löveg.

Főösszeg : $13\frac{1}{2}$ zászlóalj, 14 lovas század, 40 löveg = 12283 ember, 2530 ló.

Megszálló csapatok.

Perlasz, Écska, Aradác, Elemér községekben a Tisza mentén.

Simonyi hadosztálya : Honvédek 2 zászlóalj, csongrádi és

*) Mutatvány a szerzőnek : A magyar függetlenségi harc 1848—49-ben a délvidéken cz. közelebb megjelenő művéből. (Lásd az Irodalom rovatban a megrendelési felhívást s a mű tartalmának ismertetését !)

torontáli önkéntesek 3 zászlóalj, lovas önkéntesek 4 század, tüzérség 2 üteg 11 löveg. = Összesen 5 zászlóalj, 4 lovas század, 11 löveg.

Megszálló csapatok.

Orsován, Pancsován stb.

Honvédek 4 zászlóalj, huszárok $2\frac{1}{2}$ század, tüzérség 3 üteg = 17 löveg. Összesen 4 zászlóalj, $2\frac{1}{2}$ lovas század, 17 löveg.

A megszálló csapatok összege: 9 zászlóalj, $6\frac{1}{2}$ lovas század, 28 löveg = 7183 ember, 1160 ló.

5. hadtest.

Parancsnok: gr. VÉCSEY tábornok.

5 kis dandárral és 1 erősebb különítménnyel; honvédek, önkéntesek, huszárok, nemzetőrség, Temesvárt körülzáró csapatok.

Összesen 10 zászlóalj, $7\frac{1}{2}$ lovas század, 20 tábori löveg, eleinte 49, utóbb 64 ostrom löveggel = 9541 ember, 2490 ló.

A bács-bánáti sereg főösszege: $32\frac{1}{2}$ zászlóalj, 28 lovas század, 88 tábori löveg = 29007 ember, 6180 ló.

Pétervárad védőrsége.

Perczel Mór elvonulása óta sorgyalogság 3 zlj., honvéd 2 zlj., tüzérek és utászok = összesen 8000 ember, 73 ló.

A 4. hadtest parancsnokságot június végén Tóth ezredestől Guyon tábornok vette át.

A főntebbi számadatokból kitetszik, hogy a magyar hadvezérlét, az erők kellő egyesítése mellett szabad mezőn való hadműveletre $13\frac{1}{2}$ zlj., 14 lov. század és 40 löveg = 12283 ember és 2530 ló fölött rendelkezett. Hogy a megszálló csapatokból nem-e lehetett volna még a főműveletre szánt sereget erősíteni, ez nézet dolga. A perlasz-écska-aradác-zeleméri örvonalon elhelyezett csapatok ereje az ellenség föltartóztatására gyöngye vala. Aradácznál a zsablyai átjárót s délen Perlasznál a Titelből előre tolt császári őrsöket megfigyelni, szükségből kisebb erő is megtette volna.

Écska és Elemér a csapatokat nélkülözheti vala. Ezek tartalék viszonya a nagy távolság miatt alig birt némi értékkel.

Osztrák forrás szerint a déli hadsereg — mely a junius 1-ei hadrend adataiban 44000 főre tétetik, a körülzáró csapatok, a titeli főnsíkot megszálló dandár s julius közepéig — 7000 (?) főnyi beteg állományt leszámítva — 20—21000 emberre apadt, melylyel hadműveletbe bocsátkozni lehetett volna. Ebből leszámítatik még a kácsi, pétervárad, ujvidéki, ó-becsei, perlaszi harcok vesztesége, a gyöngéledők és szolgálatképtelenek (?) nagy száma s marad a Ferencz-csatorna mellékén alkalmazott csapatok hadi ereje 13—15000 ember.

Számításunk szerint julius közepén a Mamula, Hallavanya, Draskovics és Knicsanin dandárok voltak Pétervárad-Ujvidék és Titel környékén 21 zlj., 4 lovas század és 63 löveggel s a Ferencz-csatorna mellékén 20 zlj., 32 lov. század és 105 löveg lehetett. Ha a zászlóaljok létszámát egyre-másra 700 fővel, a lovas századokat 100 lovassal számítjuk, 14000 gyalogost, 3200 lovas s a tűzérseget hozzávetőleg 1700 fővel véve, — összesen — kerekszámban 18000 harczost nyerünk.

Viszont a magyar déli hadsereg Kmety hadosztályával erősbödött. Ez a 8. hadtest kötelékében Klapka alatt 5½ zlj., 8 lov. század és 17 löveggel 5000 embert, 1000 lovas s ezen felül 1000 csak részben fölfegyverzett ujonczot számlált.¹⁾

Kmety a feldunai hadseregtől az ihászi ütközet után elvágott, minek folytán Székesfehérváron át hátrálva julius 5-én Paksra ért s ott — mivel a Budáról leusztatott hajóhíd még nem érkezett meg, gőzhajókon julius 7-én átkelt a Duna balpartjára, hogy a magyar déli hadsereghez csatlakozzék. Ez idő tájban a hadosztály létszámát — minthogy utközben egyes különítményeket (így a bajai különítményt) magához csatolhatott — 7000, osztrák adatok 8000 főre és 20 lövegre teszik.

1) Honvéd vadász 1/3 zlj., honvéd gyalogság 5 zlj., utászok 1/6 zlj. 10. huszár ezred 6 lov. szd. 12. huszár ezred 2 lov. szd. 6 fontos gyalogs. üteg 8 löveg, lovas üteg 7 löveg, röppentyű üteg 2 löveg. Összesen 5½ zlj. 8 lov. szd., 17 löveg.

A feldunai magyar főhadserег csatái s északon az orosz hadserег benyomulása az országba — szükségessé tették, hogy a főhadvezérlet a dél-magyarországi hadszínhelyet teljesen birtokba vegye s további hadműveleteit arra állapítsa. Szükséges vala, hogy a Bácska visszahódíttassék, Pétervárad fölmentessék s a hadszínhely keleti szakaszában Temesvár bevétessék.

Szegeden nagyobb méretű elsánczolt tábor készült. Temesvárt Vécsey hadteste zárta körül. A Bácska visszahódítására és Pétervárad fölmentésére Vetter a Guyon hadtestével és Kmety hadosztályával rendelkezett.

A magyar csapatok Szabadkán gyülekeztek. Majd előre tolva, a tartalék csapatok Topolyán helyeztettek el. Vetter főhadi szállását Szegedről július 8.-án Szabadkára, 13.-án Topolyára tette át. Kmety hadosztályának megérkezésére várakozék, hogy azután támadásba menjen át. Kmety — mint említém — július 7.-én Kalocsánál kelt át a Dunán, 8.-án folytatta menetét Hajóson, Baján, Katymáron át; július 12.-én érkezett Ns-Militicsre, honnan Meszéna báró alatt 11 gyalog-, 3 lovas század és (5 12 fontos, 4 6 fontos = összesen) 9 lövegből álló különítményt Zomborba küldött. A hadosztály július 13.-án Kernyaján át Szivaczra érkezett a Ferencz-esatornához s Guyonnal — ki 7000 emberrel és 42 löveggel Kis-Hegyesnél tartalékesapataival Topolyán állott — érintkezésbe lépett.

Vetter jól volt értesülve az osztrák déli hadserег állásáról s annak előőrseit tüntetés céljából Földvárnál s a Tisza balpartján a zsablyai átjárónál és Perlasznál ismételve nyugtalanítottatta.

Ez időben az osztrák déli hadseregnél az események következőleg fejlődtek. Minthogy Péterváradnál a bánnak nem volt mitől tartania, Puffer ezredes dandárát 2 zászlóaljjal a működő sereghöz vonta s vele július 5.-én Szt-Tamást megszállotta. Ellenben a Budisavlievics dandár Szt-Tamásról Verbászra s a Marsanó (valószínűleg előbb Grammont) dandár ugyan oda helyeztetett át.

A horvát bán főhadiszállásán július elején beérkezett hírek, a Ferencz-csatornától északra jelentékeny magyar csapatok megérkezését jelezték. Ezekből tudni vélték, hogy a magyar sereg Szabadkán gyülekezik, hogy az osztrák déli sereg hadállását áttörje s Péterváradot fölmentse.

Hogy a magyarok mozdulatai figyelemmel kísértessenek, Ottinger altbn. a Wallmoden és Hardegg vértés ezredekkel és 1½ lovas üteggel július 5.-én Kis-Hegyesre indítatott, hogy a vidéket átportyáztassa s a magyarokról biztos híreket szerezzen.

Ugyanazon napon és rendeltetéssel Horváth tábn. egy osztály szász vértessel és ½ lovas üteggel Zomborba küldetett, míg ezen lovas ezred másik két osztálya lépcső viszonyban Kulán és Cservenkán maradt. Ezen csapatoknak az ellenséggel való minden fölösleges összeütközést kerülniök s megtámadtatás esetén a csatornához visszavonulniok kellett.

Ottinger lovas dandárát Hegyesen ugyancsak július 5.-én magyar földérítő osztagok nyugtalanították s 6.-án reggel 5 órakor 8 zlj., 2 osztály huszár és 3 üteg ágyúból álló seregetest által megtámadtatott. Ottinger csapatainak egy részével a községtől északra fejlődék s az ellenfélt is fejlődésre bírva, annak erejéről tudomást szerze.

E seregetest Guyon csapataiból állott. Ottinger ezek elől Hegyes mögé vonult s lövegeit a dél-keleti láthatáron, a Pappszállás környékén vonatta fel. A magyarok vele szemben hasonló állásba fejlődve, lövegtűzharcot indítottak ellene, minek folytán Ottinger Verbászra visszavonult. A magyarok nem üldözték. Az osztrák lovas dandár Kis-Kéren szállott laktáborba. Ugyan oda Sóvéról a tartalék gyalogságtól 3 zászlóalj és egy 12 fontos üteg tétetett át, hogy Verbász, valamint Szt-Tamás tartalékául szolgáljanak.

A hegyesi csata július 14.-én.

Vetter már július 10.-én kiadta hadműveleti intézkedését arra nézve, hogy a csatorna vonalat megtámadja. E szerint Guyon július 14.-én színleg Földvárt, Szt-Tamást és Verbászt

támadja, ez alatt Kmety Szivacznál átlép a csatornán s Veprovác felé nyomul. Julius 15.-én Kmety Kulánál az osztrák hadállás baloldalát támadja s egyidejűleg Guyon határozott támadásba megy át. Ezen körülmény indította Kmetyt arra, hogy Nemes-Militicsről Meszénát Zomborba irányítsa, most pedig azon utasítást adta neki, hogy 14.-én reggel három órakor a csatornán átkelve Ó-Sztapárra, onnan pedig Ó-Szivacz felé portyászszon, hogy Kmety átkelését megkönnyítse. Ez még az nap reggel 6 órakor minden nehézség nélkül meg is történt. Az egyesült hadtest Veprovácra folytatta útját. Portyász különítmények azonban már 13.-áról 14.-ére menő éjjel Veprovácson át Bács-Kereszturig hatoltak.

Baját, Szeremlét, Monostorszeget, Bezdánt és Zombort kisebb csapatok szállották meg.

Guyon összes hadserege 10—12000 emberből s 50 löveg-ből állott. Ennek nagyobb részét — mint említém — 7—8000 embert és 42 löveget Kis-Hegyes, Szeghegy és Feketehegynél egyesíté, de Szivacz felé portyásztatott és Földvár ellenében is hagyott némi csapatokat s szándékba vette, hogy 14.-én reggel 6 órakor 3 oszlopban Kula, Verbász és Szt-Tamás felé nyomulva, színel támadni fog. Az osztrák főhadiszállásra beérkezett hírek és jelentések megerősítették, hogy az ellenség Kis-Hegyesnél nap-nap mellett erősbödik, hogy jelentékeny tartalékok Topolyánál állanak, hogy Ó-Becsén új híd készült s azt 5—6 zlj., 2—3 lov. század s 2 üteg biztosítja.

Az osztrák előőrsöket Földváron, a zsablyai átjárónál Kamennál és Perlasznál a magyarok ismételve megtámadták. Kmety előnyomulásáról is biztos hírek jöttek s tudva volt, hogy július 10.-én ellenséges osztagok Bezdánt és Gákovát elérték, minek következtében Horváth v. őrnagy Zombort elhagyni s Sztapáron át Kulára visszavonulni kénytelen vala.

Ez által a csatorna nyugati szakasza a magyarok kezébe esett s az osztrák főhadiszálláson azon aggodalmat keltette, hogy Kmety a déli hadsereg állását megkerülve, Ujvidékre

levonul s a vár alatt keres és talál oltalmat a további hadműveletekre.

Mint hogy Jelasics hadállását arczban és oldalban veszélyeztetve látta, minden eshetőségre való tekintettel július 11.-én gyalogsági tartalékát, Ottinger lovas hadosztályát és löveg tartalékát Kis-Kéren egyesíté, hogy onnan a csatorna védelmére akár Verbász-, akár Szt-Tamástra nyomulhasson. Cservenka, Kula, Kuczura, Sóvé és Ó-Kér községeket kisebb lovas osztagok szállották meg, hogy a hadállás baloldalát biztosítsák. A főhadiszálláson azon nézetben valának, hogy e hadállás Kmety esetleges oldalmenetét Ujvidékre hadászatiilag veszélyezteti ugyan, de az osztrák déli hadsereg ezúttal harcászati szempontból a Ferencz-csatornához való kötve s onnan más vállalat czéljából veszély nélkül nem távozhatott el. (Ezen más vállalat csak is Kmety hadteste ellen intézendő támadás lehetett volna.)

Július 12.-én az osztrák főhadiszállás ama hírt vette, hogy Zombort egy ellenséges dandár megszállotta. Szökevények hírül hozták, hogy Kis-Hegyesnél Vetter hadserege Baja, Szeged s főleg a Bánátból nyert erősítések folytán 20—25000 főre emelkedett s hogy a magyar kormány Pestről Szegedre menekült. Ebből a főhadiszálláson következtetni vélték, hogy ellenséges csapattömegek is nyomulhatnak a Ferencz-csatorna felé. Július közepéig itt csak is a dunai osztrák hadseregnek július 2.-án Komáromnál vívott csatájáról értesültek, mely a fősereget ottan lekötötte s hogy az orosz hadsereg e hónap elején Miskolcz—Tokajig nyomult elő.

Az osztrák 2.-ik tartalék hadtest Nugent alatt, melynek rendeltetése volt a déli hadsereget megerősíteni, csak július első felében indult Steyer határáról. Így a főhadiszálláson segélyt vagy támogatást sehonnan sem várhattak s úgy fogták föl a helyzetet, hogy előlről növekedő ellenséges hadak, a hát mögött kiélt vidék egy ellenséges várral s a Dunán át kedvezőtlen átkelési viszonyok várják a déli hadsereget. Jelasicsnak három lehetőséggel kellett számolnia: vagy a csatornán marad s azt

szenvedőleg védelmezi, vagy a magyarok valamely csapatjára veti magát, hogy a csatornát megtarthassa, vagy végre a titeli főnsíkra visszavonul.

A csatorna hosszú vonalát — mely mint jelentéktelen akadály, bármely közbeeső ponton többszörösen áthidalható s útegek fődözete alatt a magyar csapatok által átléphető vala — szívósan védelmezni alig volt lehetséges.

Csatorna védelem szempontjából csak is a verbász-földvári vonal jöhetett szóba, mely magában véve is 35 km. hosszú, de a hátrálás legrövidebb vonalát fődí. A magasabb és járhatóbb északi part ellenében Verbász, Szt-Tamás és Földvár átkelő helyek földsánczokkal megerősítettek.

A csatorna passiv védelme nem volt ajánlatos. Ezért a bán elhatározta, hogy támadni fog. Ha azt siker koronázza, még remélhette, hogy 2–3 hélig a csatorna birtokában marad. Ellenkező esetben még mindig ráér arra, hogy a titeli főnsíkon oltalmat keressen.

Csak az volt most a kérdés, hova intéztessék a támadás. Erre a magyar sereg kiterjedt széles állása és az osztrák sereg központiasan egyesített állása megadta az útbaigazítást.

Az osztrák déli sereg zöme ugyanis Verbász—Szt-Tamás—Kis-Kér háromszögben együtt vala. Viszont a főhadiszálláson tudva volt, hogy július 13.-án a magyar sereg zöme Kis-Hegyesen, kisebb erők Feketehegyig előre tolva, míg egy dandáruk Ó-Becsén, Kmety hadteste Szivacson van. Verbász—Kis-Hegyes 14 km. Verbász—Feketehegy 10 km. Verbász—Kula—Ó-Szivacz 23 km. Szt-Tamás—Ó-Becse 21 km. Legveszélyesebb volt tehát az osztrák hadállásra nézve a magyarok kis-hegyes—feketehegyi főhadereje. Az ellenséges hadak közelsége pedig a meglepő kezdést (iniciatívát) s a gyors kivített tette szükségessé.

Minden eshetőségre való tekintettel Jelasics időközben Futaknál a Dunán átkelőt rendezett be, hogy az Ujvidéket körülzáró Draskovics dandár kedvezőtlen esetben a jobbpartra átkelhessen, s az ottan körülzáró csapatok támogatására legyen.

Hogy a Ferencz-csatornán a partváltás minden viszonyok közt biztosítva legyen, Földvárnál 2 zlj., Szt-Tamásnál 2 zlj., Verbásznál 2 zlj., 2 lov. század, Kulánál 2 lov. század szállotta meg az átjárókat, s ezen felül Földvár, Szt-Tamás és Verbásznál egy-egy dandár üteg maradt vissza 6—6, összesen 18 löveggel. Ezen csapatok fölött Krieger altbn. vette át a parancsnokságot.

A támadásra maradt még Jelasicsnak 15 zlj., 22 lov. század és 79 löveg (fentebbi számításunk szerint 12—13000 ember). Ezen összes erők akként indítottak útba, hogy július 13.-án este 9 órakor Verbásznál legyenek. A terep alakjára és felületi viszonyokra nézve a térkép elég tájékozást nyújt. Itt csupán ama körülményekre kívánom a figyelmet fölhívni, hogy a Ferencz-csatorna balpartja mindenütt magasabb és járhatóbb a jobbpartnál, a Krivaja-patak s a többi lassú folyású és bővizű, mély és széles völgyű patakok, melyek a csatornába folynak, csakis a hidakon léphetők át. Az ujvidék—pesti főút Verbászról Kis-Hegyesen át viz Topolya—Szabadka felé s az evvel 3—5000 lépés térközökkel haladó ó-verbász—feketehegyi mellék út a Krivaja széles völgyén fekvő Feketehegy—Szeghegy és Kis-Hegyes községeket fűzi össze. A Krivaja völgye meredek partokkal bir. Kis-Hegyes és Szeghegynél a jobbpart uralja a völgyet, Feketehegynél a hullámos terep általában egy magasságu. Kis-Hegyes, Szeghegy, Feketehegy községek délnyugati arcvonal hossza 7 km. s a verbász—kis-hegyes—pesti útvonalat oldalozza.

Az osztrák főhadiszálláson legutóbb beérkezett hírek szerint a magyar hadak főereje Hegyest erősen, míg Szeghegyet és Feketehegyet gyöngén tartja megszállva. A lovasság és a gyalogság zöme hátrább Topolya felé táborozott.

Figyelembe vehető adatok szerint Hegyesnél Perczy hadosztálya állott, míg az Igmándy gyöngé hadosztálya Feketehegyre volt előre tolva. Bánffy már nem volt ott, de mint látni fogjuk, Perlasznál tüntető harcztot vívott a titeli fősík ellenében

— a hegyesi csata idején. Hadosztályának egyes részei azonban vagy Ó-Becsénél, vagy Földvárral szemben állhattak.¹⁾

Ha Bánffy hadosztályát és a Szivacz felé irányított különítményt — 3500—4000 harcossal számítva — Guyon hadtestéből levonjuk, a hegyes—feketehegyi védállást tényleg 7—8000 ember tartotta megszállva.

Az osztrák déli hadsereg parancsnokság támadó harcsműveletének vezér eszméje az volt, hogy az összes erővel észrevétlenül Hegyes előtt megjelenvén, ottan — mielőtt az ellenség tartalékait magához vonhatná, az erős állást birtokba ejtse.

E czélból a hadvezérlés Hegyest éjjeli menet által szándékozott megközelíteni, hogy kora hajnalban Guyont arcban megtámadja s a Krivaja innenső magas partját hatalmába ejtse. Az osztrák hadsereg számos tűzérsege onnan az egész völgyet uralhatná, míg túlnyomó lovassága a Krivaja valamely pontján átkelve, a szétszakadozó magyar csapatokat a túlsó nyílt terepen a végtelenségig üldözhetné volna. Az állás elfoglalása után kisebb erőket hagy vissza s a főhaderővel ismét visszatér a Ferencz-csatornához.

Arra tehát, hogy a magyar főhaderő visszaverése után Kmety hadtestét megtámadja, vagy Ó-Becsét hatalmába ejtse, az osztrák vezérlés — egyelőre nem gondolt.

Julius 13.-án este 9 órakor Jelasics serege Verbásznál együtt állott s az ottani középső hídon átkelve, a pesti úton a támadó menethez következőleg csoportosult:

Elöl ment Castiglione lovas dandára (Wallmoden és Hardegg vértés ezredek) 1 $\frac{1}{2}$ lovas üteggel. Ezt követte az úton az összes tűzérsege elöl a 12 fontos ütegekkel. Ide volt beosztva a löszertartalék is. A tűzérsegtől jobbra — véle egy magasságban — a Puffer gy. dandár, balra a Budisavlievics gy. dandár. Az

¹⁾ Thim. Délmagyarország önvédelmi harca 1848—49-ben 334—335. l. 1) alatt idézett források. Gesch. des Infant. Regm. No. 37. 971—973. l. A 74. honvéd zászlóalj egykor Don Miguel 3. zászlóalja, mely a Bánffy hadosztályához tartozott, a hegyesi csatában nem vett részt, de Perlasznál sem volt. Utóbb Mosorinnál hősiesség batorósága csodára ragadta az ellenséget. Tehát vagy Ó-Becsénél, vagy Földvárnál lehettek.

így alakult Dietrich hadosztály mögött következék Rastics v. őrn. alatt a gyalogsági tartalék az utat közvevőleg. Egy osztály szász vértés mint utóvéd. A baloldal biztosítása végett Horváth v. őrn. utasított, hogy este 9 órakor 1 osztály szász vértessel és $\frac{1}{2}$ lovas üteggel induljon Kuláról s a derék haddal az összeköttetést fentartva, Kis-Hegyesre nyomuljon.

A császár dragonyos ezred — a Puffer dandárral egy magasságban a jobboldalt biztosította.

Ezen alakzatban éjjeli 11 órakor indult el a menet. Mint tudjuk, Vetter haditerve szerint Guyonnak július 14.-én a csatorna ellen a támadást tüntetnie kellett. Ehhez képest Földvárral szemben magyar csapatok állottak. A Szt-Tamás és Verbász felé nyomulandó részek Feketehegy—Szeghegyet, illetőleg Kis-Hegyeset legerősebben — tartották megszállva. Midőn Guyon táborában neszét vették Jelasics szándékának, ezen megszállás védállása alakult erős jobbszárnyal Kis-Hegyesnél, gyöngébb balszárnyal Feketehegynél.

A jobbszárny a községtől délre a patak jobbpartján foglalt állást s ott fejleszté ki tűzértségét. Szeghegyet és Feketehegyet jobbra gyalogság és némi lovasság szállotta meg. Kitetszik, hogy ezen állás Jelasics előnyomulását teljesen oldalazta. Guyon, ki alaposan értesült mindenről, hogy a bánt folytonos csalódásban tartsa, még csak hírszerző járőröket sem küldött ki, de gondatlanságot színlelve, éber figyelemmel kísérte az osztrák sereg előnyomulását.

Indulás után körülbelül egy órával érkezett Jelasichhoz Lederer ezredes jelentése Kuláról, hogy erősebb ellenséges osztagok, melyek több óra előtt Sztapárt és Veprováczt felgyújtották, Kuczura felé nyomulnak. Kuczurához Kis-Kér (a császáriak hátrálási vonalán) 7 km. Utóbbi községben maradt a csapatok podgyásza.

Jelasics a hátrálási vonal biztosítása végett a gyalogsági tartalékból 3 zljat s 1 üteget Reznicek őrnagy alatt Kuczurára visszaindított, míg a sereg folytatta útját Hegyesre. Szóltan

csönd uralkodott. Nem láttak ellenséges járórt, nem hallottak egy lövést. Minden a magyarok késületlensége mellett bizonyított.

Reggeli 3 óra tájban Hegyeshez közel valának; Horváth v. őrn. különítménye is beérkezett, midőn egyidejűleg a három községben jeladó tűzoszlopok csaptak föl s az egész vonalon megeredt csatár tűz jelezte, hogy a magyarok várták az ellenséget. E puskatűz még távol a lökörön kívül esett, kárt nem, de erkölcsi hatást okozott s bizonyára nagy eredményt okozhat vala, ha később, kellő időben szólal meg az ágyú és a puska s veszteséget okoz az ellenségnek.

De így is rémületes volt, mert az osztrák seregben az árulás aggályát keltette föl s előkészíté a vereséget. A tömörebb oszlopokban menetelő sereg éle körülbelül a Papp szálláshoz érkezett, midőn Jelasics elrendelte a fejlődést — határozott támadási szándékkal Hegyesre. A lovas dandár Ottinger altbn. alatt a balszárnyon mint külső lépcső, tőle jobbra Dietrich hadosztálya, jobbszárnyon kissé visszahajlítva a Puffer dandárral, ütegek a zljak térközeiben — fejlődtek. Rastich tartalék gyalogsága a 2-ik harezvonalban s mögötte a tűzer- és lőszertartalék.

Horváth v. őrn. a vértés osztálylyal s 3 lövegével átküldetett a szélső jobbszárnyra s ott a császári dragonyos ezred fölött is átvevén a parancsnokságot, visszavont lépcsőben a sereg jobboldalát biztosította.

Dietrich parancsot kapott a támadásra. Miután lövegei állást foglaltak, megalakítá a roham oszlopokat s csatárláncz földözete alatt előnyomult. A magyarok előre tolt kisebb osztagai erre visszavonultak, de csakhamar az eddig rejtve volt ütegek elővonattak s gyilkos tűzzel fogadták az ellenséget s a Wasa gyalogzászlóalj a 30. honvédzászlóaljjal támadásba ment át. Ezen előtörés körülbelül 400 lépésre visszalökte az osztrákokat; azonban a magyarok nem folytatták az előnyomulást. A császáriak most újabb támadásba mentek át, de Guyon egy bácskai önkéntes zászlóalj elővonása által a császári csapatokat ismét

megakasztotta s midőn a kifejlett puskatűz harcra a magyaroknak lényeges veszteséget okozott, Perczy összes — még rendelkezésére álló — tüzérségét a hevesen tüzelő ütegek szárnyán harcra fejlődttette s rendkívüli kárt tett az ellenségben, s Guyon rendelkezése folytán Szeghegyre gyalog csapatok indítottak útba.

Puffer ezredes jobbról erősen nyomtatva, jelentést küldött a bánnak, hogy az ellenséges tűz által sokat veszített, s jobbról megkerültetvén, nem tarthatja magát.

Ugyanakkor jelentés jött az utóvédttől is, hogy a magyaroknak 2 huszár osztálya Feketehegyről kitört s a lőszertartalékot veszélyeztette, minek folytán az parancs nélkül Verbászra visszamenekült. A császári dragonyosok két osztálya és egy üteg közbevétele folytán a huszárok a községbe visszavonultak.

A magyar hadállás nagy kiterjedése s az ütegek átkaroló erős tűzhatása arról győzte meg az osztrák hadvezérletet, hogy Guyonnak összes ereje a Krivaja innenső partján van s az osztrák tüzérség minden erőlködése s túlnyomó ereje dacára tűzhatás dolgában nem tudott a magyar tüzérséggel versenyezni. A hegyesi magyar védállás elfoglalásáról többé nem, de csupán arról lehetett szó, hogy az osztrák sereg nagyobb veszteség nélkül Verbászra vonulhasson. A veszély az osztrák jobbszárnyon mind fenyegetőbb lőn. A gyalogsági tartalék 3 zlja még érintetlen vala; mindazáltal a bán elrendelte, hogy Ottinger az egyik vértés ezredet balról, a jobbszárnyra irányítsa.

Dietrich hadosztály parancsnok, hogy a magyarok átkaroló támadását ellensúlyozza, mindkét dandárával egy újabb támadást intézett az ellenségre. De a magyarok pusztító löveg tüze s ezek közt főleg egy 10 fontos tarack üteg, megtörte a támadás minden erejét s a hadosztály hátrálni vala kénytelen.

A magyar huszárok két osztálya most közbe vágott s nyomon követte Budisavlievics dandárát. Csakis egyes zászlóaljok önfeláldozása védte a dandárt a teljes futástól. A Puffer dandár a magyarok tüze által megviselve, hátrálása közben egy

Szeghegyről kibontakozó gyalog oszlop által megtámadtatott. Ez teljesen kilozta a dandárt sodrából s minden már-már futásnak indult, midőn a bán a helyszínén megjelenve, maga köré gyűjté a zászlóaljkat s egy ellenlökemmel sikerült a magyarok előnyomulását megakasztani.

E pillanatban érkezett Jelasicshoz a szélső jobbszárnyról a jelentés, hogy ellenséges oszlopok Feketehegyről az osztrák sereg hátrálási vonala felé nyomulnak. Ennek folytán az általános visszavonulás a balszárnyon megkezdődött. A bán ezen oszlopok föltartóztatása céljából Horváth v. őrn. parancsnoksága alatt 4 század dragonyost, 2 század szász vérttest, 2 12 fontos üteget, majd utóbb a tartalék gyalogság 2 zászlóalját rendelte ki. E két zászlóalj harcához fejlődve, egyenlő magasságban nyomult elő.

Balról az előre tolt rajvonal után 2 Landwehr század, ezt követte 3 határőr és 1 vadász század. Jobbról szintén az előre tolt rajvonal után 2 határőr század. E mögött Piret gyalogság 7. és 8. osztálya, összesen 4 századdal.

A magyarok a balról menő zászlóaljat visszanyomták. De a jobbról fejlődött 6 század rohama a magyar csapatot egy pillanatra visszavetette. Ekkor az osztrák jobbszárny ellen egy osztály huszár és egy üteg fejlődék, míg balról szintén erős oszlopok nyomultak elő, minek folytán a Piret gyalogság is hátrálni kezdett.

Tudjuk, hogy Inczédynek 2 zászlóalja, 3 1/2 lovas százada és 14 lövege volt. Meglehet, hogy a hadosztály némi erősítést kapott, mert osztrák adat szerint a Feketehegyről előnyomult magyar csapatok 3 üteget fejlesztének harcához. De az osztrák tüzérség kedvező állásban még 4 12 fontos löveggel erősödve, a magyar lövegeket leküzdötte s a feketehegyi csapatok további előnyomulása is megakadt.

E fennakadás azonban nem tartott soká, mert a magyarok

határozott előnyomulása a császáriak visszavonulását fenyegette s a gyalogság hátrálását dragonyosok fődözték.¹⁾

Most ágyúszó hallatszott az osztrák sereg háta mögött Kula, vagy Cservenka felől. A csapatok visszavonulása Verbász felé még sürgetőbb lón. A magyarok üldöző utánnyomulása folytonos vala s a hátrálást Castiglione lovas dandára fődözte. Az ágyúszó délnyugat felől onnan eredt, hogy a Kulát megszállva tartó Lederer, a Veprováczra nyomuló Kmety osztályaival néhány lövést váltott.

Verbásznál a Marsano dandár 2 zászlóalja Rastics tartalék gyalogsága (3 zlj. ?) és még 3 üteg összesen 24 löveg utóvédállást foglalt, hogy a seregnek a csatorna három hídján át történt visszavonulását fődözze. A hátrálás Kis-Kérre történt. Az üldöző magyarok a csatorna balpartján uralgó pontokat megszállva, az osztrák utóvédállást átkarolták s a védsánczok belsejét gránát s egyéb lövedékekkel elárasztották. Az osztrák utóvéd két óráig birta védeni a balparti zárt sánczokat s utóbb nagy veszteségei folytán azokat feladva, átkelt a vizen s a hidakat fölszedte maga után. Egy Landwehr csapat késő érkezett a hídhhoz s parancsnoka Szt-Tamáson át vezette Titel felé. Az osztrák sereg zilált állapotban vonult vissza s 2 órát pihent Kis-Kéren. A veszteségek nagyok voltak. Jelasics vert seregével további visszavonulásra határozta magát.

Kis-Kéren bevonult Kuczuráról Reznicsek különítménye és Kuláról Lederer vértés osztálya. Draskovics vett parancsa folytán dandárával 14.-éről 15.-ére menő éjjel átkelt a Duna jobbpartjára. A szt-tamási és földvári csapatok szintén visszavonulásra kaptak parancsot. A Lang dandárt Földvárnál a magyar csapatok megtámadták s csak miután azokra d. u. 3¹/₂ órákor ellenlökemet intézett, kezdte meg visszavonulását Mosorinra, hogy ezt és Vilovát megerősítse.

Az osztrák sereg két oszlopban háborítlanul vonult vissza s éjjeli 2 órákor Kácsot elérte, hol táborba szállott.

1) Gesch. des Infant. Regm. No. 27. A hegyesi csatára vonatkozó részlet.

A magyar csapatok a csatornán túl az üldözést nem folytatták. Ebben őket egy ideig a hidak fölszedése akadályozta. Kmety az nap Szivacsról Veprováczon át 24 km.-nél nagyobb utat tett s előbb lefőzetett, hogy aztán útját folytassa. Hogy az erélyes üldözés folytatása kívánatos volt, az könnyen belátható.

A hegyesi csatában és Verbászon az osztrákok vesztesége: halottakban 4 tisztt, 180 ember, sebesültekben 16 tisztt, 484 ember. Összesen 20 tisztt, 664 ember. Más forrás szerint a császáriak vesztesége 220 halott és 500 sebesült vala.¹⁾

A magyarok vesztesége: halottakban 2 tisztt, 79 ember, sebesültekben 15 tisztt, 130 ember. Összesen 17 tisztt, 209 ember. A csata reggel 3 órakor kezdődött s 9 órán át folyt; déli 12 óra tájban a csatornától északra végződött. Az utóvéd harcza ekkor kezdődött s d. u. 2 óra tájban végződött. Hogy mi volt a veszteség Földvárnál és nyugaton Kmety hadtesténél, az nem tudatik. Az osztrákok vesztesége a sereg $\frac{1}{12}$ -ed részét tette ki.

De lássuk, mi történt Kmety hadtestével. Vetter hadműveleti terve szerint július 14.-én Guyonnak északról, Kmetynek nyugatról — Veprováczon át Kulának kellett volna támadni a Ferencz-csatornát. Ezen az alapon Kmety említett napon d. e. 10 órakor Veprováczon át Kulával egy magasságba érkezett; tehát nem ment Kulára, de talán Bács-Keresztur és Kuczura közt Kulától délre lehetett, azonban tovább nem haladt. Miért? mert a további teendőkre, nevezetesen pedig a megváltozott hadműveleti viszonyokra nézve parancsot nem kapott. Ebből ama kérdések támadnak, hogy volt-e értesülve Kmety az általános helyzetről s tudatta-e Vetterrel, vagy esetleg Guyonnal, hogy hol van a saját hadteste s mit szándékozik tenni? Természetes, hogy egy 26 km. széles területen s az ellenség közelében az összeköttetést fentartani nehéz, de nem lehetetlen. Kmetynek 8 lovas század állott rendelkezésére. De a magyar függetlenségi harcz alatt sűrűn tapasztaljuk, hogy a magyar hadvezérlet kevésbé értett kitűnő és számos lovasságának a felhasználásá-

¹⁾ Geschichte des Infant. Regm. No. 27. A hegyesi csatára vonatkozó részlet.

hoz. Azonban a lovasság nagyszabású földerítő alkalmazása is — mondhatnók — újabb keletű. Ma ezt az elmélet művészi tökélyre vitte. Mindezt a mult idők vezéreitől nem követelhetjük. De saját nézetünknek adunk kifejezést, ha megemlítjük, hogy egy mellék hadoszlopnak a csatorna vonalon teendett irányítása megkönnyítette volna Kmety helyzetét. Ez annál szükségesebb volt, mert tudomása szerint Kulánál már ellenséges csapatok valának. De fontos körülmény a hallás szerint való tájékozódás. A harc 14.-én reggel 3 órakor Hegyesnél ütött ki s reggel felé az ágyúszó mind inkább délnek vonult lefele. Ebből következtetni lehetett, hogy az osztrák sereg visszavonulóban van. Mi lett volna természetesebb, mint a választott, vagy megszabott menet vonalon „ágyúszó után“ (még Napoleon idejéből való törvény) a hátráló ellenség oldalába s még inkább hátába nyomulni. Mi lett volna az esetben Jelasics seregéből? A csata osztrák írója kiemeli, hogy Kmety e kitűnő helyzetet fel nem használta s az Jelasics szerencséje volt.

Déli 12 órakor az osztrák seregnek talán csak nagyobbik része érkezett Verbászhoz. De ez időtájban Kmety már Kuczurát elérhette volna s délután 2 órakor — tehát egy időben az osztrák sereggel — Kis-Kért elérheti vala. Emiatt valóban érdemes lett volna a hadtest rendes étkezését ellrasztani.

A magyar hadaknak két külön egymástól 26 km. távolságban való működését nem tartjuk épen szerencsésnek. E széttagolt viszony csábító hatást gyakorol az ellenfélre, hogy részenként verje meg az ellenséget. Holott a két irányból való előnyomulás — mint rendesen, úgy ezúttal is semmi, vagy csak kevés — a veszélylyel arányban nem álló hasznot hozott a magyar vezérletnek. Bizonyos az, hogy Kmety hadtestének a csatorna átkelők kierőszakolása érdekében kellett működnie, de seregtéstét közelebbi vonalon, mondjuk a csatorna vonalán lehetett volna működtetni.

Az osztrák hadműveleti terv ellen alig tehető kifogás. De a harcászati csapás kivitele annál kedvezőtlenebb. Tudva volt

ugyanis, hogy a magyarok — bár kisebb erővel Szeghegyet és Feketehegyet is megszállották. De ha épenséggel meg nem szállották volna, e két helységet — mely a magyar védállás legfontosabb részének, Kis-Hegyesnek az oldalába vezet — figyelmen kívül hagyni nem lett volna szabad. Ezt nemcsak a harczászatilag elérni szándékolt fő czél, de az előnyomuló sereg oldalának biztonsága is megkövetelte s az éjjeli meglepő vállalat (mint a példa is beigazolta) nem ment föl bennünket ebbeli kötelezettségünk alul. A terep alkata, az utak iránya megkövetelte, hogy a déli támadó fél két oszlopban nyomuljon elő. A mellék — vagyis jobb oszlop Feketehegynek és Szeghegynek lett volna irányítandó, hogy megoltalmazza és támogassa a főhadoszlopot a támadás keresztülvitelében. Vagy megfordítva a főhadoszlop támadása Feketehegyre irányult volna. Mindkét esetben — nem annyira a meglepés, mint inkább a gyors és határozott kivitelben keresvén a döntést.

Jelasics serege bement a kelepczébe. Guyon jobbszárnya kitűnően viselte magát. Tűzérsege túlerők ellenében remekelt. Gyalogsága, mely a Szeghegy felé irányított oszlopok miatt is föltétlen kisebbségben vala, — állott mint a szirt. Lovassága is kellő időben közbevágott, míg a császári túlerős lovas dandár s utóbb egy ezred, mit se csinált. De elismeréssel tartozunk Guyonnak a titkos földérintés s az ellenség — valóban meglepő — ámítása miatt is. Jelasics az utolsó perczben látta, hogy törbe esett. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Hegyes Guyonnak második Branyiszkoja. De harczászati és hadműveleti eredmény szempontjából nagyobbik ténye.

Bánffy csapatai a Tisza balparti mellékén Perlaszt, Écskát, Elemért, Aradáczt s annak közelében a zsablyai átjárót tartották megszállva. Rendeltetésük vala a folyó átkelő pontjait megfigyelni, osztrák csapatok átkelését akadályozni s a Bácskában folyt hadműveletekkel párhuzamosan tüntetőleg támadni.

Ugyanazon napon, midőn Jelasics Hegyest megtámadta, az

ágyúszó hallattára Bánffy perlaszi különítménye Derra parancsnoksága alatt szintén közbelépett. E különítmény rendszerint 1—1½ zlj. gyalogságból, 1 ütegből és ⅓—1 század lovasságból szokott állani s Perlasz nyugati szélét a Bega folyó délre hajló ága mögött tartotta megszállva.

Az osztrák csapatok a titeli hídfőből előőrseiket Perlaszhoz 1500—2000 lépés távolságra tolták előre s a töltés vonalát kanyarulatai szerint, három ponton ágyúkkal szerelték föl. Így Perlasz észak-nyugati kiszögelésétől a töltés mentén Titel felé számítva — 2400 lépésre, a töltés beszögelésénél állott 2 12 fontos löveg, ettől 3—400 lépésre Perlasz felé a töltés déli kihajlásán egy töltés hídnál 2 6 fontos löveg és 1 taraczk, előbbre 400—500 lépést szintén 4 löveg volt elhelyezve, míg a magyarok ütege a Bega átjáró mögött foglalt állást.

A hegyesi ágyúzás hallatára a perlaszi különítmény kora reggel áthidalta a Begát s azon átkelve, reggeli 6 óra tájban — előbbre vont lövegeit egyszerre elsütötte s 2 század gyalogsággal a császári szerb csapatokat megrohanta. Az előre tolt osztagok egész a 2 12 fontos löveg állásig, hol egy tartalék csapat állott, visszadobattak s ily módon az előbbre tolt 7 löveg a magyarok birtokába esett. A helyett azonban, hogy e lövegeket az osztrák tartalék ellen fordítják s előnyomulásukat tovább folytatják vala, az ellenfél legénységének kiosztott tejes tálak kiürítése s elfogyasztásához láttak. A szerb legénység a 12 fontos lövegeknél összekavart tömegben állott s tiszteinek bátorítása daczára nem volt rábirható, hogy előtörjön s a magyarokat — kik a töltés kis hídjá mögött állottak — megtámadja.

Időközben Stefánovics százados a hídfőből friss tartalék csapatot vezetett elő s a magyarok ellen két rohamot intézett. A második rohamnál Abt Gusztáv és Goldstein Móricz honvédszázadosok elestek s a töltés hidat és a 7 löveget az osztrák csapatok visszafoglalták. A 12 fontos lövegeknél álló csajkás tartalék csapat a töltés északi oldalán egyenest a magyarok

által vert hídnak tartott s azok visszavonulását siettette, bár időközben egy huszár század is átkelt a Begán. A császáriak a legelői erdőcskét elérve, kartácsesal úzettek vissza. Ezzel a harc véget ért. Mindkét fél korábbi állását foglalta el.

A császáriak 8 halottat és 38 sebesültet veszítének. A magyarok vesztesége¹⁾ 41 főre tétetik. Olchváry Ödön.

Végszó a garábi apátság székhelye ügyében.

„Mindig szomorú érzés fog el, ha tudományos ügyekben, midőn már a kétséges adatok tisztázása tekintetében egy-két lépést előre teszünk, akad társunk, ki újra irodalmi gyomúl terjedni segít feltűnően hamis adatokat“, írja egy helyütt a magyar, kritikai történetírás egyik jelese, Nagy Iván.²⁾ Engem is ez fogott el, midőn nagy későn, mostanában Érdujhelyi Menyhért „A garábi apátság székhelye“ cz. és a Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyvének 1900. IV. füzetében megjelent értekezését elolvastam.

A kalocsaegyházmegyei garábi apátság hollétét szépen tisztába hozta dr. Városov Gyula s kimutatta, hogy ez apátság a régi Solt és Bodrog megyék határszélén, Kalocsától délre a Dusnok mellett ma is meglevő, Garáb nevű helyen állott.³⁾ Azonban 20 esztendővel utóbb előáll Érdujhelyi s újra el akarja rontani e történelmi tudást azzal, hogy a garábi apátságot a régi Valkó vármegyébe helyezi.⁴⁾ — Én azt hittem, szívességet teszek Érdujhelyi úrral, hogy magánlevélben, barátságból figyelemzettem tévedésére s alkalmat adok neki, hogy majd idővel e dolgot alaposabban vizsgálja meg. — Azonban ő a nyilvánosság

¹⁾ Die Erlebnisse eines k. k. Offiziers stb. id. m. 87. l.

²⁾ Magyarország családai. Pótlékkötet. 373.

³⁾ Schematismus Cleri Colocensis. 1880. 15—18. l.

⁴⁾ A kalocsai érsekség a renaissance korban. 201—202. és a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve. 1900. 153—56.

elé tereli a kérdést s még jobban terjeszti a tévedést. Ezért vagyok kénytelen én is a nyilvánosság előtt fölszólalni.

A garábi apátságot, mint Érdujhelyi is elismeri, untalan kalocsai egyházmegyeinek, azaz a kalocsai egyházmegye területén esőnek írják. Már most a kalocsai egyházmegye területén csak egy Garáb nevű helységről tesznek említést a régi iratok, (még pedig nem csupán a török háborúk utáni, hanem az 1582.-iki és 1629.-iki, tehát a török háborúk alatti iratok is). E helyen még az 1815—26. években is meg voltak az egyház és monostor romjai. Ebből természetesen azt kell következtetni, hogy tehát a garábi apátság e helyütt állott. Azonban, Érdujhelyi szerint, ebből semmi sem következik, „mivel a délvidéken is volt két Garáb, tehát azok akármelyike lehetett az apátság székhelye.“ Lehetett a délvidéken akár tiz Garáb is és még sem szabad ott keresni a garábi apátságot, ha az a falú nem állott a kalocsai egyházmegye területén. Ha egy levélre csak azt írják : „Csaba“, keresheti azt a postás 4 felé is, de ha odateszik a Csaba helynév mellé ezt is : „Békésmegye“, akkor nem szabad a postásnak azt a Csabát a Duna mentén keresnie. Ez csak világos. A garábi apátság hollétének keresésénél nemcsak a helynév, hanem a terület is ki van jelölve, azontúl menni (jóhiszeműleg) nem szabad.

További szószaporítás helyett nézzük hát azt a híres „pozitív adatot“, melyet Érdujhelyi nézetének bizonyítására felhoz. „A Konrád apát fegyelmi ügyében kiállított 1360.-iki oklevél Rudina, Szent-Gergely, Francavilla szomszédságában levőnek mondja Garábot“. — Azonban, ha a tanúként felhívott 1360.-iki oklevelet átolvassuk, látjuk, hogy Érdujhelyi azt épen a legfontosabb helyén rosszul értelmezi. Arról van szó a levélben (bocsánat, hogy e czudar dolgot újra fölemlítjük, de másként a dolgot megérteni nem lehet), hogy egy betolakodott cseh barát, Konrád, a garábi apátságot kezére kerítette s annak gazdasági székházában, a hajdan kőrös-, most pozsegamegyei Bélán (Biela, Daruvártól keletre) szép ruhákban járó ágyast (concubinát) tartott.

A kiküldött vizsgálók ebbeli vádjuk igazolására hivatkoznak „Nicolaus de Rudina, Quin que ecclesiensis Johannes sancti Gregorii et alter Johannes de Frankavilla Colocensis diocesis ac Stephanus de sancto Jacobo Wespreniensis diocesis monasteriorum abbates monasterio de Grab *et grangiae praelibatae* viciniores“-re.¹⁾

Ez idézetből első pillanatra látható, hogy midőn Érdujhelyi csupán Garábot állítja Rudina, Szent-Gergely és Francavilla szomszédságában levőnek, akkor az oklevél szavaiból egy fontos tételt: „*et praelibatae grangiae*“-t kihagyott. Nemcsak a Garábhöz, hanem a bélai gazdasági székházhoz is *praelibatae grangiae* közelebb eső apátságokról van ott szó. Béla csakugyan a délvidéken esik s ha ehhez közelebb volt Rudina, Szent-Gergely vagy Frankavilla, nem következik, hogy épen ott kellett állnia Garábnak is. — Továbbá az idézett helyen említett monostorokat „*viciniores*“ közelebb esőnek írják, de nem szomszédosoknak. Az csak a viszonylagos közelséget jelenti, vagyis azt, hogy Rudina, Szent-Gergely, Frankavilla (és az Érdujhelyitől megfejtetlenül hagyott sancti Jacobi, azaz a Kaposvártól keletre eső Zselicz-Szentjakab) közelebb voltak Garábhöz, meg Bélához, mint pl. Pannonhalma, Visegrád, Zobor, Zalavár stb.

Érdujhelyi pozitív adata tehát épen nem pozitív. Garáb és Béla valóban „*viciniores*“ közelebb esők voltak az idézett monostorokhoz úgyis, ha Garáb Kalocsától délre Dusnok mellett állott, mint a felvidékiekhez.

Nem hagyhatom továbbá megjegyzés nélkül Érdujhelyinek ezen állítását: „Ezek (Rudina, Szent-Gergely, Frankavilla) — írja — szerémi, illetve valkómegyei kolostorok voltak.“ Rudina se nem Szerém-, se nem Valkómegyében, hanem Pozsegamegyében volt, annak is nyugati részén,²⁾ valóban nem messze Bélától s azért hivatkoznak először is ő reá, mint a ki legjobban tudhatta, ott lakik-e a bélai gazdasági székházban Konrád apát ágyasa? Ebből következik, hogy Érdujhelyi további állítása:

1) Érdujhelyi: A kalocsai érsekség a renaissance korban. 200—203.

2) Csánki: Magyarország tört. földrajza. II. k. 424—25.

„Az apátság tehát a Szerémségben vagy Valkó vármegyében feküdt,“ Valkó megyére nézve határozottan hibás, mert az idézett monostorok közül egy sem állott Valkó megye területén, hanem Szentgergely és Frankavilla Szerém—Rudina Pozsega megyében.

De nem folytatom tovább Érdujhelyi okoskodásainak czáfolatát, mert nyilvánvaló, hogy hibás alapból indult ki, midőn az 1366.-iki oklevél „vicinior“ szavát egyedül Garábra vonatkoztatta s azt szoros „szomszédság“-ot jelzőnek vette, holott csak viszonylagos szomszédságot fejez ki a felvidéki monostorokkal szemben. Hanem lássuk már most az ő valkómegyei Garábját.

Hogy Valkó megyében valaha szintén volt Garáb, azt tudom. A pápai tizedjegyzékek világosan említik,¹⁾ de említik azt is, hogy e Garáb a valkai főesperességhez tartozott s így a Cserevics mellett eső Grabovával semmi esetre sem azonosítható, hanem legfeljebb a Szotintól (régén Szata) délre eső Grabó-val. Ezen Garáb falú továbbá semmi esetre sem tartozhatott a kalocsai megyéhez, mert azt a kalocsai megyének bácsi főesperességétől a Duna, szerémi főesperességétől pedig a pécsi egyházmegyének marchiai főesperessége választotta el. Tehát még csak gondolni sem lehet arra, hogy e valkómegyei Garáb talán olyan határszéli falú lett volna, mint pl. Nagy-Olasz, azaz Frankavilla s egyik oldala a plébániai egyházzal a pécsi, másik oldala az apátsággal a kalocsai egyházmegyéhez tartozhatott volna. — Szőröstől-bőröstől a pécsi egyházmegye valkai főesperességében feküdt tehát a valkómegyei Garáb s ennél fogva ott kalocsai egyházmegyei apátság nem állhatott.

Érezte e nehézséget Érdujhelyi is s mindenféle analog esetekhez kapkod s nem veszi észre, hogy azok épen ő ellene bizonyítanak. „Kétségtelen tény, hogy a középkorban nemcsak oly apátságok és prépostságok voltak elszórva az országban egyes püspöki megyék területén, melyek az esztergomi érsek joghatósága alá tartoztak, mint pl. Titel, Dömös, Arad stb., hanem voltak olyanok is, a melyek a szomszédos egyházmegyék

¹⁾ Monumenta Vaticana Hungariae. S. I. T. I. 267, 280, 290, 302, 304, 307.

valamelyikének joghatósága alatt voltak.“ Aztán felemlíti a csúthi prépostság és a szent-gergelyi apátság eseteit s végül kimondja nagy bátran : „A garábi apátság hasonlóképen a pécsi egyházmegye területén volt Valkó vármegyében, joghatóság tekintetében azonban a kalocsai érsek alá tartozott.“

Lássuk már most mit mondanak az oklevelek.

1400-ban a pápa Szalánkemeni Mártonnak : „*canonicatum ecclesie sancte Sapientie Titulensis, Bachiensis diocesis*“ ad.¹⁾

1396-ban a pápa : „*preposito ecclesie sancte Margarite de Dymes, Vesprimiensis diocesis*“ -nak megbízást ad.²⁾

1397-ben : „*Blasius Thome canonicus ecclesie sancti Martini de Orod Cenadiensis diocesis*“ és „*Prepositus ecclesie Orodienis Cenadiensis diocesis*“ fordulnak elő pápai oklevelekben.³⁾

Ezen korántsem keresett, hanem csak úgy hirtelenében előkapott adatokból, meg tömérdek más oklevélből nyilvánvaló, hogy egyes apátságoknak és prépostságoknak joghatósági beosztása az ő területi beosztásukon nem változtatott. A titeli prépostság a bácsi egyházmegye, a dömösi prépostság a veszprémi, az aradi prépostság a csanádi egyházmegye területéhez tartozott, mindamellétt, hogy joghatóságilag az esztergomi érsek parancsolt bennük. Azért írják sokszor így Buda középkori állapotát : „*ecclesia Budensis Wesprimiensis diocesis, iurisdictionis vero Strigoniensis.*“⁴⁾ Ha tehát Érdujhelyi elmélete szerint : „a garábi apátság a pécsi egyházmegye területén volt Valkó vármegyében, joghatóság tekintetében azonban a kalocsai érsek alá tartozott,“ akkor ez apátságot a középkori okleveleknek így kellene jelölniök : „*monasterium de Garab Quinqueecclesiensis diocesis, iurisdictionis vero Colocensis.*“ — Ámde épen megfordítva történik : „*monasterium de Garab Colocensis diocesis*“ fordul elő mindenütt, tehát ez apátság a kalocsai egyházmegye területén

1) Monumenta Vaticana Hungariae. S. I. T. IV. 255.

2) U. o. 6.

3) U. o. 32—33.

4) Némethy: Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom története. 44. Idezi Römer: A régi Pest cz. művét is. — 5. §., 22. l.

volt, ott kellene keresni, még akkor is, ha esetleg a pécsi püspök gyakorolt volna fölötte joghatóságot.

A csúti prépostságot csak a külföldi, hazánk földrajzában járatlan írók mondják az esztergomi egyházmegye területén esőnek (a Chut és Schütt = Csallóköz neveket egynek vévén). Valójában azonban e Csút falú egy 1291.-iki oklevél szerint a Csepel sziget mellett esett,¹⁾ tehát a veszprémi egyházmegye területén állott. Vak embert követett tehát Érdujhelyi, midőn ez analogiára hivatkozott.

A szentgergelyi apátságról „A kalocsai érsekség a renaissance korban“ cz. művében azt állítja, hogy „a szerémi hegység déli lánczolatán magas hegycsúcson feküdt várfalakkal körülvéve. Balics szerint a mai Gergurevce helyén.“²⁾ Ehhez csatlakozik Csánki Dezső is.³⁾ S valóban, a ki tudja, hogy a szerbek ajkán Szentdemeter Mitroviczára, Szentmihály Miholyácra, Szent-Péter Petrovácra és Petrovczira változott, az alig kételkedhetik benne, hogy a régi Szent-Gergely helyét a mai Gergurevce őrzi. A Szerémség déli részén ez apátság Érdujhelyi itt idézett állítása szerint nem is eshetett, mert ott magas hegycsúcsok nincsenek. Már most tudjuk, hogy a szerémi püspökség alapításakor a kalocsai érsek nem adta át az egész Szerémséget, mert továbbra is megmaradt a bácsi káptalanban a szerémi főesperes s pl. a Fruskagora déli oldalán eső Bessenyő (Besenovo) Rednek (Vrdnik), sőt maga Zimony is a kalocsai egyházmegye szerémi főesperességéhez tartoztak, miért kellene tehát azt hinnünk, az oklevelek bizonyossága ellenére, azt állítanunk, hogy a szentgergelyi apátság a szerémi püspökség területén állott s csak a joghatóság volt a kalocsai érseké?!

Ismételjük, hogy vét a középkori egyházjog szigorú szabályai és számos oklevél bizonyossága ellen, a ki a garábi apátságot a kalocsai egyházmegye területén kívül keresi. A ki egyszer nem

1) Monumenta eccl. Strigoniensis. II. 369.

2) I. m. 205.

3) I. m. II. 253.

hisz az egykorúak hivatalos bizonyosságának, a mely Garábot „Colocensis diocesis“-nek s nem „Colocensis iurisdictionis“-nak mondja, az azután keresheti a dombai apátságot Dombóvárott, a dercsi prépostságot a Szolnok melletti Derzsen vagy Szabolcs megyében, az adorjáni monostort Biharban stb., mert úgy is elvetette lába alul a történelmi bizonyosságot.

Én nagyrabecsülöm, hogy Érdujhelyi oly nagyfokú elfoglaltsága mellett is szakít magának időt a történelemmel való foglalkozásra s nem csodálom, ha ily sorban néha-néha nincs kedve s ideje minden egyes állítását alaposan megvizsgálni. De épen azért — úgy vélem — jó néven vehetné a jóakarátú (s nem is nyilvánosan történt) figyelmeztetést s nem kellene megvetnie történetíró-társainak, kivált az oly logikusan gondolkodó főnek, mint Városey Gyula őméltóságának, kutatásait sem. Nem szükséges mindig valami újat írni, csak igazat.

Dr. Karácsonyi János.

A paleolith-kori emberfajok.

(Le Préhistorique origine et antiquité de l'homme par Gabriel et Adrien Mortillet III. ed Paris 1900. című mű nyomán.)

Az ember eredetének kérdése már régóta foglalkoztatja a tudományos világot. Keletkezésünk, fejlődésünk menetére számtalan valószínűbb és kevésbé valószínű véleményt állítottak már fel.

Mióta Darwin világhírű theoriáját a fajok keletkezését illetőleg felállította s ezen theoria érvényességét alkalmazta magára az emberre is, azóta a darvinizmus híveinek törekvése legelső sorban oda irányult, hogy az ember és majom közötti átmeneti alakot megglelve, a tan valódiságát kézzel fogható bizonyítékokkal is igazolják.

A régészetkutatóinak leghőbb vágyát képezte az ásatag ember feltalálása.

Hogy mennyire haladt elő e téren a tudomány, mik az eddig elért eredmények s mik azon végconcluziók, a melyek a leletekről levonhatók, az van itt most összeállítva Mortillet fent nevezett művében, úgy, a hogy azt egy határozottan darvinisticus szellemű tudós magának megalkotta.

Mert Mortillet a tiszta darvinismusnak híve, sőt ezen belül a polygenismusnak a pártján áll. Az ember eredete nem egyetlen fajra vezethető vissza, hanem egyszerre többre.

244. l. . . . tout en affirmant notre croyance au poligenisme . . .

Mindenekelőtt az ember régiségét illetőleg Mortillet szerint az nem terjed túl a mai quartár-koron, legalább nálunk Európában nem. A tertiär-kori ember létezését még nem látja bizonyítottnak. Azok az egyes jelek, (és csontokon levő bevágások) melyekről eddig a tudomány a tertiär-kori ember létezésére igyekezett következtetni, szerinte nem bizonyítékok, mert azok nagy része nem az embertől származott.

De meg kizárja az ember létezését a tertiär-korban azon körülmény is, hogy a negyed vagy quartár-kor elején élt emberfaj az eddigi leletek szerint még teljesen majom jellegű, mint azt látni fogjuk. Eszerint a tertiär-kori emberről szó nem lehet, legfeljebb tertiär-kori fejlettebb majomról.

Ezen állítása után áttér a quartár-kori ember kérdésére. Az ember, szerinte a földön, mint ember legelőször a quartár-korban jelenik meg, bár még ekkor is nagyon elüt a mai emberfajoktól. A quartár-kor elejéről, tehát a paleolith-korból való ember kérdésénél egyetlen támpont, a melyre a kutató támaszkodhatik, az e korból fenmaradt csontvázak, emberi csontmaradványok. De itt nagyon elővigyázónak kell lennünk. Hogy valamely csontvázzal minden kétséget kizárólag megállapíthassuk, hogy az a régi quartár-korból származott, nem elég csak, hogy a csontváz a régi quartár-kori rétegben találtatott legyen, figyelembe kell venni a mellékkörülményeket: nincs-e a lelet mellett

oly dolog tárgy, mely annak ifjabb korát mutatná? nincs-e dolgunk itt utólagos oda temetkezéssel s más e félével?

Ily beható s lelkiismeretes kutatás után, Mortillet az eddig régibb quartár-korúnak jelzett csontvázak közül mindössze 14-et ismer el minden kétséget kizárólag régi quartár-korúnak.

Ezek a következők :

Néanderthal (Németország), Eguisheim (Elszász), Naulett és Spy (Belgium), Tilbury; Bury-Saint-Edmund (Anglia), Denise, Marcilly, Bréchamp, Malarnaud, Arcy (Franciaország), Langesie-Basse; Chancedale, Sorde (Franciaország).

Ezen 14, kétségkívül bebizonyított quartár-kori csontváz alapján igyekeznek a tudósok az Európában a quartár-kor elején élt emberfaj képét meghatározni.

A leletek összehasonlítása azt mutatja, hogy itt két egymástól különböző typussal van dolga a kutatónak. És ezt igazolja a két legérdekesebb lelet: a neandervölgyi s a langesie-bassei lelet.

Az utóbbi leletnél előforduló emberi csontok általánosan el vannak ismerve emberieknek, míg az első: a neandervölgyi heves vitákra szolgáltatott okot. — Sokan ezt nem tartják az ember, hanem valamely anthropoid majom csontmaradványának, mások ismét, ha elismerik emberi csontoknak, azt egy abnormális fejlődésnek veszik. Mortillet az emberének tartja s nem abnormálisnak.

Ezen két tipikus csontvázak alapján osztályozza hasonlóságuk szerint a többi quartár-kori csontmaradványokat két csoportba és pedig :

1. Neandervölgyi csoport. Ide tartozik : Néanderthal, Eguisheim, Naulett, Spy; Tilbury, Bury-Saint-Edmund; Denise, Marcilly, Bréchamp, Malarnaud, Arcy.

2. Langesie-Basse-i csoport. Ide tartozik : Langesie-Basse, Chancedale, Sorde.

Összegezve most már az egyes csoportokon belül mutatkozó

rokon megegyező vonásokat, igyekeznek megállapítani a typust magát.

Az első eredmény, melyre így reá jön, az, hogy a régibb faj a neandervölgyi faj. Ezt igazolja először a faj jellege, igazolja másodsorban a réteg kora is, melyről az ide tartozó csontvázak erednek. Ezen rétegek mind a quartär-kor elejéről valók. Az ifjabb, de még mindég a régi quartär s úgy tetszik a paleolith korból való faj a langesie basse-i faj.

A két typus azonban, bár egymástól időben is különböznek, nem két önálló fajt képez, hanem csak tovább fejlődése, tökéletesbülődése az előbbinek.

A neandervölgyi faj tovább fejlődése a harmad (tertiär) kori autropoid majomnak s a langesie faj ismét a neandervölgyinek. — Igazolja ezt a neandervölgyinek erős majom jellege s a langesie fajnak számos neandervölgyi mása.

A két faj leírását különben a következőkben adja :

1. Neandervölgyi faj. Fő typus a Neanderthalban lelt emberi csontváz, különösen a koponya.

Koponya: teljesen dolichocephal; hosszúkás elipsoid alakú, hátsó rész erősen kidomborodik; a koponya teteje lapos, ívezet alacsony, majdnem platycephal. A koponya varratok egyszerűek, majdnem semmis. Index 72—74; kapacitás 1220³ czm.

Arcz. A szemöldök csont igen erősen ki van fejlődve s egész félkör alakú domborodást képez. Az orr felett mélyen összeér. Homloka lapos, hátra nyomott, oldal magassága nincs, úgy hogy az egész homlok egyet látszik képezni a koponya-tetejével. A szem széles s nem magas. Az orr lapos s széles. Mutatja ez az orrtő benyomódása s a felső állkapocs kiállása. Az állkapocs előre álló az ajkaknál, míg viszont az alsó állkapocs az áll felé hátra nyomott. Az áll teljesen hiányzik. Hiányzik magán az állkaposon az állnak megfelelő háromszög is.

Az egész test alacsony, zömök s a csontok hatalmas izomzatra mutatnak. A kéz s láb hatalmasan ki van fejlődve. A czomb bizonyos görbületet mutat, hossza a neandervölgyinél

438 mm., Spy-nél 420 mm. — A test nagysága : alacsony, alatta áll a mai középtermetnek. I. Rahon számítása szerint a neandervölgyi 1·613, a Spy-i 1·590, Schaufhausen n. 1·600.

Mindezek a jellemvonások bár a neandervölgyi fajt mint önálló emberi typust állítják elének, igen sok majom jelleget árulnak el; úgy hogy Mortillet az egész fajt a tertiär-kori fejlődött majom tovább fejlődésének tartja.

A majom jellegre mutat szerinte :

1. A csontok széles s erős volta ; 2. a szemöldökcsontok hatalmas kifejlődése ; 3. a homlok lapossága ; 4. az alsó állkapocs szélessége ; 5. a két állkapocs előre állása ; 6. a mellkas kifejtettsége ; 7. a felső karesont görbülete ; 8. a czomb görbülete, mely a meghajlott állás jele.

Ezen majom jellegről két érdekes következtetést von le Mortillet.

1. a neandervölgyi ember teste teljesen szőrös volt s durva vörhenyes barna szőrrel volt fedve. Igazolják ezt az antropoid majmok szőrözete, de meg hogy a paleolith-kori karczolatokon ha ember fordul elő, ott a szőrösség ki van tüntetve. (?)

2. A neandervölgyi faj nem járt, hanem legtöbbször mászott, tehát fán lakó faj volt inkább. Támogatja ezen nézetét a csontok alakjával, fejlődött formájukkal, mely alkalmasabb a mászásra, mint a járásra ; de igazolja szerinte a mai gyermekek mászási szeretete s képessége is, mely szerinte az atavismusban leli magyarázatát.

A neandervölgyi fajnál már fejlettebb typust állít elének a laugesie-basse-i faj.

A koponyán a varratok már erősebbek, a koponyatető domborodik s a homlok, mely a neandervölgyi fajnál oly jellemző laposságot mutat, itt már fejlődik, emelkedettebb, a koponyatetőtől könnyebben megkülönböztethető s oldalt is már határolt. Az egész koponya azonban még dolichaecephal.

Az arc z. Az állkapocs csontok már nem oly előreállók.

Az alsó állkapocs alsó részénél már az áll háromszöge is meg van s így az előre álló.

Az egész test még rövid, de már a neandervölgyinél oly jellegzetes görbülete a csontnak nincs meg. A tibia hosszabodik s laposodik.

Az egész laugesie faj már sokkal közeledik az ember mostani fajához. Testalkatából már következik, Mortillet szerint, hogy ez a faj nem mászó, hanem járó faj volt. Szőrözeete sem lehetett oly erős.

A két faj között azonban még számos rokonjelleg van, ami az egymásból tovább fejlődést mutatja.

Ilyen rokonvonások Mortillet szerint :

1. Mindkét faj határozottan dolichocephal.
2. Az indexe mindkettőnk 72—73.
3. Mindkét faj csontozata erős s hatalmas izomzatra vall.
4. A magasság mindkettőnél ugyanaz, úgymint :

neandervölgyi faj 1·613—1·599,

laugesie faj 1·649—1·592.

5. Végül minek feltételezni ily sok hasonló vonás mellett valami külföldről bevándorolt fajt, akkor, midőn annak őshazáját úgy sem tudjuk s ha bevándorlást feltételezünk is, annak az őshazában is valamely előbbi fajból kellett fejlődnie. Egyszerűbb s valószínűbb, hogy a változás ott helyben állott be s hogy a laugesie faj a neanderthalinak tovább fejlődése.

Az itt röviden előadottak után Mortillet azon végeredményre jut, hogy Európában, legalább a nyugati részen, az ember eddigi legrégebb nyoma a quartár-kor elejéig visz vissza.

A régi quartár-, illetve paleolith-korban itt két faj élt :

1. a neandervölgyi faj, mely még igen sok majomjelleget őrizett meg ;

2. s a neandervölgyi fajból fejlődött s már kevesebb majomjelleggel bíró laugesie basse-i faj.

Mindkét faj erősen kifejlett dolichocephal, alacsony, a mai

középtermetnél kisebb alakkal, erős csontokkal, hatalmasan kifejlett izomzattal.

A neandervölgyi faj m á s z ó, a laugesie-bassei faj ellenben már jár ó volt.

A mi a két faj műveltségi állapotát illeti, azokról is igen sok érdekes s némileg új dolgokat is állít Mortillet, melyeket azonban hosszú volna itt elősorolni. Czéлом nem is a mű teljes kivonatolása, mint inkább annak egy érdekes részét ismertetve, a megkedveltetése — különben is, a mit a kulturális viszonyokról állít, az nagyrészt már a praehistoriában el van fogadva s így majdnem közismert dolog.

Bibó-Bige György.

Politikai foglyok Josefstadtban 1849 végén.

Roglaticzai Pilaszánovits József úr leveles ládáját kutatván, néhai idősb roglaticzai Pilaszánovits József iratai közt találtam sajátkezű feljegyzéseit azon társairól, kikkel ő hosszabb időn át szenvedte Josefstadtban a martiromság napjait. Azon csomagban volt elhelyezve e jegyzék, melyre a boldogult azt írta: „halálom után megőrzendő.“

A fiú szeretete megengedte nekem, hogy az atyának kegyeletes feljegyzését az unokák számára közzé tegyem.

Íme itt következik betűrendbe összeállítva azon szabadsághősök jegyzéke, kik 1849 végén Josefstadban együtt voltak. A név után írt szám azt jelzi, ki hány évre volt elítélve, a szám után írtak pedig a polgári egyéneknél a szabadságharcz alatt viselt állásukat, a katonaiaknál az 1848 év előtt viselt osztrák hadseregbeli rangot jelzik.

Politikai polgári foglyok :

Ács Károly	6.	Főszolgabíró.
Ambrus János	15.	Vészbírósági elnök.
Balogh Lajos	5.	Lutheránus pap.

Belkovits János	4.	Vészbíró.
Berde Mózes	4.	Képviselő és királyi biztos.
Bernáth József	4.	Képviselő és kormánybiztos.
Bonis Sámuel	10.	Koronaőr.
Boros Sámuel	6.	Szentesi polgármester.
Campion Jakab	2.	Olasz katolikus pap.
Csuthy Zsigmond	6.	Református pap.
Danielis János	6.	Főintendáns, ezredes.
Demsits Antal	6.	Katolikus plébános.
Dózsa Elek	4.	Erdélyi professor.
Fábián Dániel	6.	Képviselő, erdélyi ref. pap.
Finta Márton	4.	Vészbírósági elnök.
Finta Miklós	12.	Nemzetőri tiszt.
Flóra Pál	8.	Olasz orvos.
Fodor Antal	12.	Erdélyi katolikus pap.
Földi János	15.	Vészbíró.
Fieba József	4 és 40 bot	Katolikus plébános.
Freund Áron	3.	Bécsi ujságíró.
Hajdú Lajos	20.	Szentesi református tanító.
Hering Lipót	2.	Katolikus pap.
Hódossy Miklós	2.	Kormánybiztos.
Hofbauer Mátyás	4.	Vészbíró.
Horváth Károly	2.	Főjegyző.
Illésy János	10.	Kún kapitány.
Imrédy József	10.	Vészbíró.
Jakab Mihály	10.	Vészbíró.
Jakovits József	6.	Képviselő és kormánybiztos.
Jankó Ferencz	12.	Erdélyi szolgabíró.
Jánossy Lajos	10.	Erdélyi katolikus pap.
Kászonyi Sándor	15.	Erdélyi . . . (?)
Kis Albert	12.	Szolgabíró.
Komáromy József	6.	Abauji főispán.
Kurti Ödön	8.	Olasz mérnök.
Lieszkovszky József	3.	Ügyvéd.

Logyin Ferencz	3.	Erdélyi . . . ?
Lehoczky János	5.	Katholikus pap.
Laky Döme	8.	Nemzetőri tiszt.
Madocsányi Pál	6.	Liptói főispán.
Major József	4.	Guerilla vezér.
Mamuzsits Alajos	4.	Vészbíró.
Markovits Antal	4.	Csanádi alispán.
Melczer János	6.	Lutheránus pap.
Mikó Mihály	4.	Képviselő és kormánybiztos.
Morva Miklós	7.	Katholikus pap.
Murgu Euthim	4.	Képviselő.
Okruszký Aurél	4.	Vészbíró.
Oroszhegyi József	10.	Guerilla vezér.
Osztrovszky József	6.	Képviselő és kormánybiztos.
Pajor István	4.	Köztápló.
Petkó György	5.	Unitárius pap.
Petrazza Antal	3.	Olasz ügyvéd.
Pilaszánovits József	10.	Vésztörvényszéki elnök.
Putnik Béla	6.	Vészbírósági elnök.
Protti Lajos	4.	Olasz katolikus pap.
Ragályi Miksa	4.	Gömöri főispán.
Rausch Vilmos	6.	Bécsi deák.
Redaeli Gyula	6.	Olasz katolikus pap.
Remellay Gusztáv	14.	Hadbíró.
Rómer Ferencz	8.	Szent-Mártoni pap.
Scheinert Ferdinánd	6.	Aradi kap. és korm. biztos.
Schwendtner Mihály	6.	Tábosi pap.
Sebesi Kálmán	8.	Csornai pap.
Sebestyén Gábor	10.	Katholikus pap.
Sillye Gábor	10.	Kormánybiztos és képviselő.
Simon Ferencz	2.	Tábori pap.
Sörös Imre	10.	Katholikus pap.
Gróf Tedeschi Lajos	10.	Olasz ?
Toaldi Antal	5.	Olasz jogász.

Tóth Mihály	20.	Debreczeni reformáfus pap.
Ulm Károly	4.	Vészbíró.
Varga Imre	6.	Kormánybiztos.
Vevera Manó	10.	Volt katona és honvédtiszt.
Viviani Ambrus	3.	Olasz jogtudós.

Politikai katonai foglyok :

András János	2.	Nyugalmazott százados.
Aranyi Károly	2.	Vilmos huszárkapitány.
Baikó Márton	2.	1. székely hat. ezr. hadnagy.
Beke József idősb	2.	Nyugalmazott százados.
Beke József	16.	2. székely hat. ezr. százados.
Benkő Dienes	2.	2. székely hat. ezr. főhadnagy.
Benkő Sándor	2.	Nyugalmazott főhadnagy.
Bernád Antal	2.	Nyugalmazott hadnagy.
Blaskó Antal	10.	Tűzérhadnagy.
Boeskor Ferencz	2.	1. székely hat. ezr. főhadnagy.
Botár Károly	2.	Székely huszárkapitány.
Cseh László	2.	2. székely hat. ezr. főhadnagy.
Cserey Lajos	2.	Nyugalmazott őrnagy.
Czobel Pál	2.	Székely huszárhadnagy.
Deák János	2.	2. székely hat. ezr. főhadnagy.
Despuith Péter	8.	Ferencz Károlygy. e. százados.
Dobay Károly	2.	2. székely hat. ezr. ezredes.
Domokos Sándor	2.	Nyugalmazott kapitány.
Erődsdi Lajos	2.	2. székely hat. ezr. százados.
Fodor István	12.	Nyugalmazott százados.
Forszek (Fornszek?) Sándor	16.	Császár huszárfőhadnagy.
Gálfalvi György	2.	Lovassági hadnagy.
Gameva Gusztáv	2.	Quietált kapitány.
Gyárfás Lajos	3.	2. székely hat. ezr. főhadnagy.
Halstucker József	5.	Császár huszár ?
Hold Ferencz	2.	2. székely hat. ezr. százados.
Horváth Sándor	18.	Károly Ferd. ezr. főhadnagy.
Incze Gergely	5.	2. székely hat. ezr. százados.

Jánosi József	5.	Nyugalmazott hadnagy.
Jánossy László	5.	Hannover huszárezr. hdn.
Járossy Ádám	16.	Sándor gyal. ezr. százados.
Józsa Lajos	2.	Nyug. székely 6. ezr. hadnagy.
Józsa Sándor	2.	1. székely hat. ezr. hadnagy.
Kelemen János	2.	1. székely hat. ezr. hadnagy.
Kovács Ignác	2.	1. székely hat. ezr. főhadnagy.
Köhler Frigyes	5.	Nyugalmazott százados.
Kristó Lajos	5.	1. székely hat. ezr. hadnagy.
Kutasi Pál	16.	Császár huszár . . . ?
Lázár József	2.	1. székely hat. ezr. hadnagy.
Leutsch Albert	16.	Quietalt százados.
Liberati Sanctus	3.	Nyugalmazott főhadnagy.
Lőrincz József	2.	Székely huszárkapitány.
Gróf Ludolf	2.	Tábornok.
Magyary Ferencz	2.	1. székely hat. ezr. hadnagy.
Maurer József	5.	Székely huszárhadnagy.
Matheidesz Károly	2.	Nyugalmazott hadnagy.
Miskolcgy István	2.	1. székely hat. ezr. hadnagy.
Nagy Dániel	5.	2. székely hat. ezr. főhadnagy.
Nagy Dániel	2.	2. székely hat. ezr. hadnagy.
Návrátszki Károly	2.	1. szék. husz. ezr. főhadnagy.
Nikolasi Sándor	20.	Zanini gyal. ezr. főhadnagy.
Pál József	2.	1. székely hat. ezr. hadnagy.
Pap Károly	3.	Nyugalmazott hadnagy.
Pap Ferencz	5.	Székely husz. ezr. hadnagy.
Potyó Ferencz	2.	Nyugalmazott hadnagy.
Pünkösti Pál	2.	Nyugalmazott kapitány.
Pünkösty Gergely	6.	Székely huszárfőhadnagy.
Puhl Ignác	2.	Pr. Prenzen gy. ezr. hadnagy.
Roznek Károly	2.	2. székely hat. ezr. hadnagy.
Sándor László	2.	1. székely hat. ezr. hadnagy.
Sárosi Ferencz	20.	2. székely hat. ezr. hadnagy.
Seidel Ferencz	5.	Bukovina gy. ezr. főhadnagy.

Somlyai Sándor	10.	Sándor gy. ezr. hadnagy.
Strauch Mátyás	3.	37. gy. ezr. százados.
Szépszögi Ferencz	6.	Nyugalmazott főhadnagy.
Szilágyi Sámuel	10.	2. székely hat. ezr. százados.
Tolnay Sándor	2.	Székely huszár hadnagy.
Ugron István	2.	Nyugalmazott főhadnagy.
Vajda Ferencz	14.	Császárszék huszárkapitány.
Wagner József	2.	1. székely hat. ezr. hadnagy.
Wimpeller Sándor	10.	Vilmos gy. ezr. hadnagy.
Zonda Lajos	2.	Székely huszárhadnagy.

Közli : Roediger Lajos.

Bácskai babonák.

III.

Ha körmünket vágjuk, szedjük a hulladékokat össze, tekerjük papirosba és dobjuk a tűzbe, különben, ha szétszórjuk, a más világból vissza kell jönnünk és a szétszórt körömdarabkákat össze kell szednünk.

Ha sok az akácvirág, abban az esztendőben sok kukoricza lesz.

A pünkösdi eső Isten áldása. (Pfingsregen ist Gottessegen.)

Ha esőzéskor a vízen hólyagok képződnek, sokáig fog esni.

Ha virágról álmodunk, levelet kapunk ; úgyszintén, ha bolhát fogunk a kézfejen.

Ha az asszonynak a hajából a hajtú jobbról áll ki — barna, ha balról — szőke, ha középtűt, akkor — vöröshajú gondol rája.

Ha a szívárvány hét színe közt a piros nagyon kirívó, abban az esztendőben nagyon sok bor lesz ; ha pedig a zöld a kirívó, sok buza és vizsont.

Ha varrás közben valaki megszúrja az újját és vérzik, akkor

a ruhát meg fogják bámulni ; ha a szúrás nem vérzik, hatástalan.

Kést, tűt, ollót ne adjunk ajándékba, mert ezzel szétválaszjuk a barátságot.

Ha a nő fésüléskor egy hajfürtöt kint felejt, vendég jó a házhoz. Vagy másképen : az illető boszankodni fog.

Ha a kutya füvet eszik, eső lesz.

Ha csillaghulláskor valamit gondolunk, az teljesül.

Ha kenyeret eszünk és egy darabkáról megfeledkezünk, éhes vendég jön a házhoz.

Ha az alma, körte héját egy szalagban lehámozzuk és e szalagot vállunkon át hátra dobjuk, annak a nevének a kezdőbetűje képződik belőle, kit szeretünk, vagy a ki szeret.

Ha a kakas éjfél előtt kukorékol, időváltás lesz.

Ha erős, tartós szél fúj, valaki felakasztotta magát.

A kötélnek, melyen valakit fölakasztottak, varázsereje van.

A kenyeret nem szabad a felvágott oldallal az ajtó felé az asztalra fektetni, mert éhség költözik a házba.

Ha a lánynak a szoknyája feloldódik, szeretője gondol rá.

Ha az első fecskét látjuk, csörgessük meg a zsebünkben lévő pénzt és az egész éven át nem fog el a pénzünk.

Ha valamely lány (legény) páratlan fecskét lát először, az évben nem megy férjhez vagy nem nőül meg.

Ha a fák őszzsel virítanak, hosszú ősz lesz.

9 napig számláljunk meg 9 csillagot és a kívül 9-ik napon kezét fogunk, az lesz menyasszonyunk, illetőleg vőlegényünk.

A kinek a lábán keresztül söpörnek, az nem megy férjhez.

Ha valaki 2 katolikus papról álmodik, akkor a családban az egyik esket, a másik temet. Ha az illető nem katolikus, a családjában férfitag hal meg.

Ha valakitől gombostűt kérünk, ne vessünk vagy pedig szúrjuk meg vele az adakozót, nehogy a barátságot összeszúrjuk.

Gyűjtötte : Holzmann Ignác.

A Bács-Bodrogh vármegyében levő
1901. június hó 30.-ig összeírt romok, emlékszobrok,
ősrégészeti építmények és temetőhelyek, régi falú-
helyek stb. jegyzéke.*)

- Ada.* Templomrom. — Fridrik Tamás.
Adorján. Templom alapfalak. — Dr. Dudás Gyula.
Alsó-Kovil. „Hajdú sánczok“ maradványai. — Iványi István.
Apatin. Tumulusok. — Rómer F.
Őstemető a téglatelepen. (Ásatás alatt.) — Dr. Thim József.
- Bács.* Várrom. — Henszlmann.
Ferenczrendiek zárdájának temploma, tornya.
Tábormaradvány.
Körkáporna alapfala.
Templom alapfalai a temetőben.
Várkáporna romja.
Szent Antal kápolna.
Szent Antal kápolnánál őrtorony alapfala.
Megyeház. — Costa János.
Török fürdő. — Costa János.
- Bács-Almás.* Régi vár nyoma a Gradina dülöben. — Iványi István.
Bács-Feketehegy. Templomrom Feketics pusztán, a Krivaja bara nyugati partján. — Dr. Dudás Gyula.
Emlékoszlop az 1848.-iki feketehegyi csata emlékére.
— Roediger Lajos.
- Bács-Keresztur.* Falú rom a Belaradinova pusztán. — Dr. Dudás Gyula.
Bács-Madaras. Mária Terézia-korabeli kastély. — Roediger Lajos.
Bács-Martonos. Régi erődítés a Tiszaparton. — Dr. Dudás Gyula.
Bács-Szt-Tamás. Klisza dülöben templommaradványok. — Dr. Dudás Gyula.
- Bács-Topolya.* Épületrom. — Dr. Dudás Gyula.
Bács-Vaskút. Pogányvár. — Dr. Rómer Flóris.
Tumulusok. — Czirfusz Ferencz.

*) Társulatunk Évkönyveinek 1897. évfolyamában közzétette volt „Régi romok jegyzéke“ cím alatt az azon időkig ismeretes adatokat. Emez új, kibővített jegyzéket a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének kívánatára azon czélból tesszük közzé, hogy társulatunknak az újabb időkben belépett tagjai is tudomást vevén e jegyzékről, annak hiányait pótolhassák. Az újabb adatokat kérjük a muzeumörhöz czimzett levelező-lapon tudatni társulatunkkal.

- Bajsa.* Duboka pusztán a Fernbach szálláson östemető a bara melletti téglavetőben. — Roediger Lajos.
- Báth-Monostor.* Benczésrendi zárda és templom alapja. — Dr. Dudás Gyula.
- Begecs.* Kösarkopagh. — Dr. Dudás Gyula.
- Bezdán.* Római castrum a Duna mellett. — Fröhlich.
„Zöldhalom“ tumulus. (Ásatása megkezdett.) —
Roediger Lajos.
- B.-Monostorszegh.* Paka pusztán falú helye. — Franczl Endre százados.
Klissza dombon épület nyomok. — Franczl Endre.
Merkopnya dülőben régi temető. — Franczl Endre.
- Bortán vár. (Ásatás alatt.) — Gubitza Kálmán.
Szigá-szigeten Árpád-kori klastrom. (Ásatás alatt.) —
Gubitza Kálmán.
Szigá-szigeten östemető. — Gubitza Kálmán.
Téglavető telepen kőkorszakbeli temető. — Gubitza
Kálmán.
Ferencz-csatorna mellett szarmata-jazyg temető. —
Gubitza Kálmán.
- A bodrogh-monostori apátság romjai. — Dr. Dudás
Gyula.
- A Duna medrében két templomrom. — Iványi István.
- Bogyán.* Görög keleti zárda. — Roediger Lajos.
Falú rom Kod-Bunara dülőben. — Tripolszky Béla
jegyző.
- Borsód.* Épületrom a Kamenyák dülőben. — Iványi István.
- Bács-Bresztovác.* Falú rom a Belo-Brdo pusztán.
- Bukin.* Falú rom Novoszelló felé.
- Csataalja.* Templomrom Vaskút felé. (Rudera templi St. Gall.)
— Dr. Dudás Gyula.
- Török minaret alapja. — Dr. Dudás Gyula.
- Cséb.* Falú rom a bulkeszi határszélén. (A régi Csordaklia.)
Dr. Dudás Gyula.
Templomrom Glozsán felé. — Dr. Dudás Gyula.
Templomrom Keresztur pusztán. — Dr. Dudás Gyula.
- Cservenka.* Templomrom Szivacson alul, a Belo-Brdo puszta felé.
— Dr. Dudás Gyula.
- Csúrogh.* Földvár maradványai, a Tiszára támaszkodó sáncczal
övezve. — Marsigli.

- Déronya.* Középkori kápolna romjai Déronya és Bács közt. — Henszlmann.
Sánczmaradványok a középkori kápolna mellett. — Henszlmann.
A ders-i prépostság maradványai ugyanazon tájon. — Henszlmann.
- Deszp.-Szt-Iván.* Templomrom a Taronya pusztán. — Dr. Dudás Gyula.
Egyh. Szt-Iván hajd. község romjai a Klissza nevű pusztán. — Iványi István.
Templom helye a Szent Péter pusztán Kuczura felé. — Dr. Dudás Gyula.
Nagyobb épület maradványa az úgynevezett római sáncznál. — Dr. Dudás Gyula.
- Doroszló.* Templomrom a szent-iváni-út mentén, a hajdani Zsarkovác község helyén. — Dr. Dudás Gyula.
- Filipova.* Az úgynevezett török halmok a község keleti oldalán elterülő legelőn. — Roediger Lajos.
- Futtak.* Régi vár romjai a Duna medrében. — Steltzer Frigyes.
Mária Terézia korabeli kastély. — Roediger Lajos.
- Gajdobra.* A gajdéli prépostság romjai Palánka felé. — B. B. vm. R. E.
- Gara.* Templomrom.
- Glozsán.* Elsánczolt régi épület romjai. Megfelel az egykori kastély telkének. — Iványi István és Steltzer Frigyes.
- Gombos.* Kettős földvár. — Cziráky Gyula.
Régi falu romjai Karavukova felé. — Cziráky Gyula.
Három kőkorszakbeli temető. — Cziráky Gyula.
Bronzkori temető. — Cziráky Gyula.
Avar temető. — Cziráky Gyula.
- Gyurgyevó.* Régi várrom a Klissza dűlőben. — B. B. vm. R. E.
- Hódságih.* Templomrom a rácz-millicsi határ felé, a karavukovai határtól nem messze. — Dr. Dudás Gyula.
- Katymár.* Templomrom a Sári pusztának Sztanisits felőli részén. — Dr. Dudás Gyula.
- Kis-Hegyész.* Épületromok a „Várhegy“ nevű helyen a község északi részén. — Fridrik Tamás.
Templomrom a Krivaja barának Emusits pusztája felől eső partján. — Dr. Dudás Gyula.
- Kolluth.* Várrom a Duna mellett. (Békavár, Köldvéra.) — Grosschmid Gábor.

- Kuczura.* Templomrom a Sztub pusztán. — Dr. Dudás Gyula.
- Kulpin.* Templomrom a Klissza dülöben. — Dr. Dudás Gyula.
- Kupuszina.* Templom- és épületromok a Kucska felé. — B. B. vm. R. E.
- Lality.* Templomrom a községtől délre. — Dr. Dudás Gyula.
- Nemes-Militics.* Földsánczok a Telecskán a sztanisitsi út mellett. — Roediger Lajos.
- Obrovác.* Kőrsáncz Bukin irányában. — Dr. Dudás Gyula.
- Ó-Kanizsa.* Római eredetű sánczolatok a Kőrös érnek a Tiszába való torkolásánál. — Marsigli.
Épületromok Sajtin nevű legelőn. — B. B. vm. R. E.
Épületmaradványok terméskőből a Pesztl—Bognár szálláson. — B. B. vm. R. E.
- Ó-Kér.* Templomrom északra a községtől. — Dr. Dudás Gyula.
Templomrom Kis-Kér felé. — Dr. Dudás Gyula.
- Ó-Morovicza.* Őstemető a Roglaticza pusztán a Fernbach szálláson, a Bácsér balpartján. — Roediger Lajos.
- Ó-Szivacz.* Templomrom a Klissza nevű részen a Ferencz-esatorna körül. — Dr. Dudás Gyula.
- Ó-Soóvé.* Templomrom az Ugarszka pusztán.
Templomrom az Alpár felé.
Földsánczok a járásföldeken. — Roediger Lajos.
- Ó-Verbász.* Földvár a Csarnok dülöneke déli részén. — Kiss Gyula.
Templomrom a Velity pusztán a Krivaja bara nyugati partján. — Dr. Dudás Gyula.
Templomrom a Kis-Dobra pusztán. — Dr. Dudás Gyula.
Templomrom a Kohilyak pusztán. — Roediger Lajos.
Régi falúhely a Csarnok nevű dülötől keletre. — Dr. Dudás Gyula.
Templomrom a falú melletti szőlőben. — Iványi István.
- Pucsér.* Templomrom a nagyvölgy baloldalán. — Dr. Dudás Gyula.
Őstemető, bent a községben, a református iskola kertjében. — Roediger Lajos.
- Palánka.* Régi falú romja a községtől keletre. — Dr. Dudás Gyula.
Templomrom a Velity vagy Viszinde pusztán. — Dr. Dudás Gyula.
- Parabuty.* Régi falú helye Hódságh felé. (Szelistye.) — Dr. Dudás Gyula.

- Petrovác.* Templomrom a Békatorok pusztán. (Bodoni Klissza.)
— Dr. Dudás Gyula.
- Pivnicza.* Templomrom Pusztá-Péklán, B.-Keresztur felé. —
Dr. Dudás Gyula.
Templomrom a Golodobra pusztán. — Dr. Dudás Gyula.
Templomrom a Pivnicza pusztán. — Dr. Dudás Gyula.
- Prigl.-Szt-Iván.* Templomrom Apatin felé. — Dr. Dudás Gyula.
Templomrom Gyuricity pusztán a Mosztonga bara
mellett. — Dr. Dudás Gyula.
- Rúcz-Militics.* Templomrom a Klissza nevű dűlőben. — Dr. Dudás
Gyula.
- Rém* Templomrom a Borota pusztán. (Az egykori Boroth
község temploma.) — Dr. Dudás Gyula.
- Rigyicza.* Templomrom Legyen pusztá felé. — Dr. Dudás Gyula.
- Szabadka.* Várrom (Gradina) a Györgyén pusztán. — Iványi István.
Falú rom Tavankút pusztán. — Iványi István.
A kaponyai csata emlékoszlopa bent a városban. —
Roediger Lajos.
Templomrom Kelebia pusztán a Templomhegy nevű
részen. — Iványi István.
Templomrom a Verusity pusztán. (Az egykori Veres-
egyháza temploma.) — Iványi István.
Templomrom a Zobnaticza pusztán. (Az egykori
Zobnaticza helyén.) — Iványi István.
- Szeghegy.* A szeghegyi csata (1848.) emlékoszlopa. — Roediger
Lajos.
Templomrom Szikity pusztán a Krivaja bara keleti
partján. — Dr. Dudás Gyula.
- Szónta.* Régi falú romja nyugatra a községtől. — Roediger
Lajos.
Őstemető a Debelyacs pusztán, a Weindl szálláson.
— Roediger Lajos.
- Titel.* Várrom. — Bács-Bodrogh vármegye Monografiája.
A titeli prépostság romjai a vár mellett. — Dr.
Thim József.
Római castrum (?) maradványa a fensik keleti részén.
— Marsigli.
- Tovarisova.* Templomrom a Szelencse pusztán. (Az egykori
N.-Bánca helyén.) — Dr. Dudás Gyula.

- Ujvidék.* Római castrum (?) alapja az úgynevezett nagy római sáncz ujvidéki végpontján. — Rohonyi Gyula.
 Templomrom Szajlova pusztá mellett a Klissza dülöben. — Iványi István.
- Zenta.* A Szent-Háromság szobor a városban a magyar szabadságharcz idejéből emlékezetes. — Roediger Lajos.
 Templomrom a Tornyosi pusztán, a Jankovác szálláson.
 Templomrom a kalocsai pusztán, a Szlavonity szálláson.
 Templomrom a Tiszaparton. (A Bátka község helyén.)
 Épületromok a Paphalmon az Orom dülöben.
- Zombor.* Mária Terézia korabeli épületek :
- a) A mostani pénzügyigazgatóság. (Grassalkovits herczeg hajdani lakása.) — Gozsdú Elek.
 - b) A Gallé-féle ház. (Schweidel tábornok hajdani lakása.) — Gozsdú Elek.
 - c) A dr. Pavlovits Simon-féle lábas ház. — Gozsou Elek.
- Török időkből való épület :
- A mostani kincstári ügyézség épülete.
 Templomrom a Bukovác pusztán. — Iványi István.
„	„	Gradiņa	„	„	„
„	„	Nenadity	„	„	„
„	„	Csicsova	„	„	„
„	„	Rancsevo	„	„	„
„	„	Bility	„	„	„
„	„	Ivanovo szelo	„	„	„
„	„	Sáponya	„	„	„
- Sánczok és erődítések nyoma a Cservenka városrészben. — Steltzer Frigyes.
 Bronzkori sírok a Sáponya pusztán. — Roediger Lajos.
Zsablya. Római földmű a Zabjik (Almás-ér) és a Tisza által alkotott félszigeten. — Marsigli.

Az úgynevezett római sáncz. 1. Nyugati része Apatinnál kezdődik, elhalad Priglevicza-Szent-Iván, Bács-Doroszló községek mellett és Rác-Militicsnél a gombosi földvárban végződik. Tovább nem igen követhető. Ezen rész elég magas, mindkét oldalán árokkal van ellátva. Mai napság igen pusztul, mert a földszínevel egyenlővé teszik. Nem húzódik egyenesen, gyors görbületei vannak.

2. Közép része a Ferencz József-csasornának kulpini része mellett Obradovo dülőben kezdődik és elhalad Kiszács, Járek, Goszpodince mellett, melyet keletről megkerülvén, Csúrognak nyugati oldalára tart és ott bevégződik. Ezen sánczok alacsonyabbak a nyugati résznél, de annyiban megegyeznek amazzal, hogy vonulatuk nem egyenes, sok görbületű.

3. Keleti része a csúrog—goszpodincei részszel párhuzamosan indul, de attól nyugatra 3 és fél kilométernyire a Jegricska baránál és Nádalj és Bács-Földvár közt elhaladva, északra tart, Ó-Becse és Bács-Petrovoszelló határában húzódik el a Csík-érig. Ezen sánczokat a katonai térkép „kis római sáncz“-nak nevezi. Vonulata egyenes, a hajlások száma kevés és a görbülete kimért.

Az úgynevezett „nagy római sáncz“ Ujvidéknél az ujvidék—zsabylai úton eső Vaskapu nevű helytől két kilométernyire kezdődik északra és Goszpodince és Csúrog határán át Bács-Földvár felé húzódik és a Boronyi baránál végződik. Ezen sáncz vonulata csak két helyen törik, másutt teljesen egyenesen halad. Szélessége és magassága tetemesebb, mint az úgynevezett római sánczé. Mai nap még majdnem épp, jóllehet igen sok helyt van átvágva.

Roediger Lajos,
múzeumőr.

Társulati ügyek.

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat választmányának 1901. évi október hó 30.-án tartott üléséről.

Tárgy: Folyó ügyek.

Jelen voltak: Kozma László elnök, Buday Gerő pénztáros, dr. Grüner Samu ügyész, Roediger Lajos múzeumőr, Trencsény Károly titkár, — Hauke Imre, Kálits Dömötör, id. Mihályi János és Szemző Gyula, választmányi tagok.

1. Az elnök a gyűlést megnyitja.

2. Titkári jelentések:

- a) A mult választmányi ülésen nyert megbízásokat mind teljesítette.
- b) Az évkönyv ez évi III. füzeté, mely egyedül Cziráky Gyula tag-

társ: Gombos (azelőtt Bogojeva) régi emlékei cz. munkáját foglalja magában, technikai okokból késett. — Tudomásul szolgál.

c) A Muzeumok és Könyvtárak országos Főfelügyelősége 292/1901. sz. a. értesítette társulatunkat, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter dr. Wosinszky Mór, szegszárdi apát-plébánost, Tolna vármegye szegszárdi muzeumának igazgatóját, a régészeti muzeumok ügykörének ellátására muzeumi és könyvtári országos felügyelővé nevezte ki. — Örvendetes tudomásul szolgál s a választmány határozata szerint dr. Wosinszky Mór, országos felügyelő úrhoz a társulat üdvözlő iratot intéz.

d) A Muzeumok és Könyvtárak országos Főfelügyelősége értesíté társulatunkat, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1901. évre is 600 korona államsegélyt utalványozott társulatunknak ősrégészeti ásatásokra és muzeumi tárgyak beszerzésére. — Köszönettel tudomásul szolgál.

e) Ugyanaz megküldte társulatunknak a Magyar Könyvszemle IV.—XVI. köteteit, valamint a Magyar Nemzeti Muzeum 1896. évi nagy jelentését. — Köszönet. A könyvtárban elhelyeztetik.

f) Az apatini erdőgondnokság értesíté társulatunkat, hogy a fölmerült panaszokra sürgősen intézkedett a sziga-szigeti régészeti ásatások akadálytalan folytatására nézve. — Tudomásul szolgál.

g) A nagybányai Muzeum-egyesület megküldte első értesítőjét s csereviszony kötését óhajtja. — A társulat csereviszonyba lép vele.

h) A tagok sorából való kilépésüket bejelentették: Jung Ferencz működő-, Drégely Kálmán, Panesz Péter és Flatt Viktor pártoló tagok. — A tagok sorából töröltettek; valamint a pénztáros jelentése folytán, halálozás és egyéb ok miatt: Flatt Viktor, Kossin Károly, Scherer János, Leszkovác Mileta, Tripolszky Gyula, Kurtz Fülöp, Városhy László, Szent-István egyesület; Czirfusz Ferencz, Dalmay József, Latinovits Gyula, Roediger Rezső.

3. A muzeumőr jelentései:

a) A Muzeumok és Könyvtárak országos Főfelügyelősége kívánatosnak tartja, hogy a vármegyénk területén található történelmi emlékekről hozzá fölterjesztett jelentést — az érdeklődés fölkelte czéljából — évkönyvünkben közöljük s szükségesnek tartja, hogy a társulat az egyes fontosabb történelmi emlékekről, az állami segély fölhasználásával, fénykép-fölvételeket készíttessen. A muzeumőr a fényképek készítésére vállalkozik is. — A történelmi emlékek jegyzéke az évkönyvben meg fog jelenni (L. 225. l.); a muzeumőr vállalkozását köszönettel fogadja a választmány s a fuvardíjról s az elhasznált szerek megtérítéséről gondoskodik.

b) A Schweidel-féle ereklyetárgyaknak díszes keretbe foglalását a helybeli Kollár József és Schön Adolf czégek díjmentesen teljesítették. — A társulat a nevezett czégeknek hazafias önzetlenségükért nyilvános köszönetet szavaz.

c) A megszorodott ereklyetárgyak elhelyezése czéljából egy üveges szekrény sürgősen szükségessé válván, a szekrényt — elnöki meghatalmazásra — 22 koronáért elkészítette; kéri a választmány utólagos jóváhagyását. Egyúttal a régi könyvek elhelyezésére, valamint az ujonnan beérkezett régészeti leletek kiállítására ismét két szekrényt kér. — A választmány az előbbi szekrény készíttetését jóváhagyja s újabb két szekrény készíttetésére 40 koronát szavaz meg.

d) Cziráky Gyula, gombosi káplán, társulatunk buzgó működő tagja, hajlandó a „római sánczok“ teljes átkutatására. Ajánlja, hogy a társulat e czélra 2—3 évi segélyt szavazzon meg. — A választmány az 1900. évi államsegélyből egyelőre 100 koronát szavaz meg.

e) Bibó-Bige György, működő tag, hajlandó a szabadkai őskori telep átkutatására. — A választmány e czélra az 1900. évi államsegélyből 50 koronát szavaz meg.

f) Gubitzka Kálmán, működő tag, a sziga-szigeti ásatásokra kapott összeget kimerítette. — A választmány a munkálat folytatására az 1901. évi államsegélyből 50 koronát szavaz meg.

g) Az Ujvidék határában levő őskori telep ásatására Rohonyi Gyula, működő tag, már az 1900. évben ajánlkozván — e munkálatra a választmány az 1901. évi államsegélyből 100 koronát szavaz meg.

h) Kiss Gyula, ó-verbászi jegyző, jelentette a muzeumnörnek, hogy az ó-verbászi határban levő Csarnok nevű dülőben egy földvárat megásatott s az előkerült leleteket egyelőre a verbázi gimnázium tanári kara őrzi. — Tudomásul szolgál; kívánatos lenne, hogy e leletek társulatunk muzeumába kerüljenek.

i) Gróf Teleky Józsefné öméltósága néhai ifjú báró Rudics József arczképét megfestette s díszes keretben társulatunknak ajándékozta; ezzel megvetette a vármegyei jelesek arczképgyűjteményének alapját. — A társulat a méltóságos grófnőnek nagylelkű adományáért hivatalos iratban fejezi ki hálás köszönetét.

j) Wosinszky Mór, szegszárdi apát-plébános, országos muzeumi és könyvtári felügyelő úr, folyó hó 25.-én váratlanul és rövid időre városunkba érkezvén, társulatunk gyűjteményeit a titkár és muzeumnör segédkezésével behatóan megvizsgálta s a gyűjtemények elrendezésére és kezelésére nézve fontos utasításokat adott. — Örvendetes tudomásul szolgál.

4. Id. Mihályi János, működő és választmányi tag jelenti, hogy özvegy Zákó Istvánné úrnő az ő közbenjárására társulatunknak ajándékozta a Kossuth Lajos szerkesztésében megjelent Országgyűlési Tudósítások 1835. és 1836. évfolyamait, — valamint az 1848. 34. honvédszászlóalj 1.—5. századának névsorát. — E becses történelmi emlékekért a társulat özv. Zákó Istvánné úrnőhöz köszönő iratot intéz s id. Mihályi János tagtársnak a közbenjárásért köszönetet mond.

5. A pénztáros felhatalmazást kér a választmánytól, hogy a tagdíjhátralékokat — egy korábbi határozat alapján — postai megbizással hajthassa be. — A választmány a pénztárosnak a felhatalmazást megadja.
Kmf.

I r o d a l o m.

Képek Baja város multjából. Irta Evetovics János. Külön lenyomat a Bajai Közlöny-ből. Kézirat gyanánt. Nyomatott Baján, Rajkovits Károly könyvnyomdájában. 1901.

A zombori Iparoskör — volt: — Népkör 25 éves története. 1876—1901. Irta Trencsény Károly. Zombor. Bittermann Nándor és fia könyv- és könyomdájából. 1901. — Megjelent a Zombori Iparoskör fennállásának 25. évfordulóján tartott jubileum alkalmával 1901. november 17.-én.

Megrendelési fölhívás. „A magyar függetlenségi harc 1848—1849-ben a Délvidéken.“ Irta: Olchváry Ödön, m. kir. honvéd alezredes Szabadkán. 1 áttekintő és 9 csatavázlattal.

E mű azon hadi eseményekkel foglalkozik, melyekben a magyar hadak a fölkelő szerbek s utóbb az egyesített osztrák-szerb csapatok ellen harczoltak. Szerzőt a mű megírásánál a magyar katonai szempont vezérelte. Ehhez a magyar, valamint az osztrák-szerb forrásokat fölhasználva, mindkét fél katonai ténykedését méltányolja, mindenütt és mindenben a tárgyilagos és történet-hű előadást tartván szem előtt. Szerző a politikát csak szükségképen érintve, a hadi eseményeket oly módon tárgyalja, hogy a magyar függetlenségi harcznak eme fontos részletében a történelem kedvelőit lehető részletesen tájékoztassa. A műhöz csatolt térkép-vázlatok, ütközet-tervek nagyban hozzájárulnak az olvasó tájékoztatásához.

A mű első része ama harcokat vázolja, melyek 1848 július-október időszak alatt Versecz, Fehértemplom, N.-Becserek, Szent-Tamás, B.-Földvár, Ó- és Török-Becse, Temerin, Járek és környékén folytak le.

A második rész magában foglalja az osztrák-szerb csapatok újabb hadalakulását, a déli magyar sereg hadrendjét. A magyar támadó műveletek megindítását. A Tomaseváczerért folyt harcot, Ördög-híd, Stráza, Károlyfalva, Alibunár stb. elfoglalását. A jarkováczi rajtaütést. Pancsova megtámadását. A verseczi ütközetet. Utóbb a bács-bánáti magyar hadak elvonulása után, a visszamaradt s újból alakuló csapatok védő magatartását, az osztrák-szerb hadaknak Szeged—Szabadka ellen irányított vállalataival szemben, — a kaponyai ütközetig bezárólag.

A harmadik rész 1849. márczius harmadik tizedétől a hadjárat befejezéseig terjedő műveleteket vázolja. Ezek : Perczel Mór támadó föllépeése a délvidéken. Harczok a Maros-Tisza közén, Szőreg, Deszk, K.-Zombor stb. majd Zenta, Szent-Tamás elfoglalása. A római sánczok áttörése. Harcz a titeli fősíkiért. Bem és Perczel párhuzamos művelete a Bánátban. Az osztrák-szerb hadtest vereségei és föloszlása. Az erdélyi császári hadtest vereségei. Majd az osztrák déli hadsereg szervezkedése Jelasics bán alatt. Perczel Mór hadműveletei Jelasics ellen. Harczok Pétervárad, Ujvidék, Titel környékén. A kácsi ütközet. Jelasics előnyomulása a Ferencz-csatornáig. Az ó-becsei ütközet. A déli magyar hadsereg Vetter alatt. A hegyesi csata. A mosorini ütközet. A hadjárat befejezése.

A mű közel 15 nyomtatott nagy nyolczadrét ívre terjed s alulírott szabadkai könyvkereskedő cég bizományában jelent meg. Előfizetési ára fűzve 4 korona. Ajánlott bérmentesítéssel 4 kor. 45 fillér. 5 példány együttes megrendelése esetén az összeg előleges beküldése mellett a könyvcsomag bérmentesen tétetik postára. Bolti ára 6 korona lesz. Megrendelést elfogad minden hazai könyvkereskedő. Szabadkán, 1901. november hóban. H e u m a n n M ó r, könyvkereskedő.

Az 1901. (XVII.) évfolyam tartalommutatója.

I. FÜZET.

	Oldal.
1. Elnöki megnyitó beszéd	3.
2. Vármegyénk régi birtokosai. I. A Gutkeled nemzetség. II. A Csák nemzetség. Írta dr. D. Gy.	10.
3. Jelentés az Apatin, Szóna és Erdőd határában feltárt őskori sírokról. Közli: Weigang János	20.
4. Bácskai babonák. I. Gyűjtötte: Holczmann Ignác	29.
5. Társulati ügyek	34.

II. FÜZET.

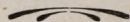
1. Czirfuzz Ferencz. Adatok Bács-Bodrogh vármegye művelődés- történetéhez. Összeállította: Trencsény Károly	51.
2. A vaskúti halmok. Írtá: D. Gy.	61.
3. Adalékok a bácsmegyei görög keleti szerb Bogyan nevű kolostor eredetének történetéhez. Írta: Kálics Dömötör	65.
4. Az 1500., 1518. és 1519. bácsi országgyűlések. Írta: Kubinyi Viktor	73.
5. Schweidel József 1848—49-es honvédtábornok, aradi vértanú reliquiái. Írta: Roediger Lajos	79.
6. Régészeti kiállítás Apatinban. Írta: —r —s.	81.
7. Zsablyai leletek. Írta: G. K.	83.
8. Bácskai babonák. II. Gyűjtötte: Holczmann Ignác	83.
9. Lovassír Szeghegyen. Írta: Roediger Lajos	87.
10. Társulati ügyek	89.
11. Irodalom	93.

III. FÜZET.

1. Gombos (azelőtt Bogojeva) régi emlékei (ábrákkal). Írta: Cziráky Gyula	99-182.
--	---------

IV. FÜZET.

1. Vetter altábornagy hadműveletei. A hegyesi csata. Írta: Olchváry Ödön	185.
2. Végszó a garábi apátság ágyében. Írta: dr. Karácsonyi János	206.
3. A paleolith-kori emberfajok. Írta: Bibó-Bige György	212.
4. Politikai foglyok Josefstadtban 1849 végén. Közli: Roediger Lajos	218.
5. Bácskai Babonák. III. Gyűjtötte: Holczmann Ignác	223.
6. A Bács-Bodrogh vármegyében levő 1901. június hó 30.-ig összeírt romok, emlékszobrok, ősrégészeti építmények és temetőhelyek, régi falúhelyek jegyzéke. Közli: Roediger Lajos	225.
7. Társulati ügyek	231.
8. Irodalom	234.

Tagsági díjat fizettek:

Az 1899-ik évre: Földes Simon, Zsablya. Széchényi Tamás, B.-Kula. Neszmírák József, Sztanisics. Német-Palánka község.

Az 1900-ik évre: Rómics Gerő, B.-Monostorszegh. Alföldy Géza, B.-Monostorszegh. Filipova község. Lipovniczky Imre, Mélykut. Kőszeghy Ferencz dr., Mélykut. Szondy Máttyás, Zombor. Földes Simon, Zsablya. Nikolits Izidor, Zsablya. Dudás Lajos, Zenta. Dudás István, Zenta. Bács-Keresztur község. Széchényi Tamás, B.-Kula. Hoffmann Károly dr., B.-Kula. Lederer Gusztáv, B.-Kula. Neszmírák József, Sztanisics. Bezdán község. Pártos Gyula, Budapest. Bedő Albert, Budapest. Kovács Pál, Budapest. Justh Gyula, Tóth-Próna. Fernbach Bálint, Zombor. Vágner György, Verbász. Léh Pál, Verbász. Koválszky Lajos, Verbász. Kiss Gyula, Verbász. Blum Salamon, Verbász. Nemzeti Kaszinó, Szabadka. Máthé László, O-Morovieza. O-Morovieza község. Cservenka község. Wámoscher Nándor, B.-Monostorszegh. Bikiczky Tamás, B.-Monostorszegh. Szilbás község. O-Szivacz község. Kaszinó-Egylet, Uj-Verbász. Szutrély Lipót, Baja. Ifj. Szutrély Lipót, Baja. Vojnits Dániel, Baja. Kuczura község. Nemes-Militics község. Vuics György, Zenta. Kunbaja község. Egger János, Kunbaja. Grünbaum Pál, O-Becse. Horthy István, Bécs. Horthy Istvánné, Bécs. Vermes Béla, Szabadka. Tripolszky Béla, Bács. Latinovits János, Budapest. Fernbach József, Budapest. Tópka Antal, Szabadka. Sigmond Göntér, O-Sóvé. Szedresy Károly, Felső-Szt-Iván. Holländer Adolf dr., Jankovác. Pertschy Ferencz dr., Filipova. Zsupanszky Lyubomir, O-Szivacz. Topolya község. Hallósy Kornél, Csávoly. Popovits Emil, Lality. Kozma László, Zombor. Mihályi János, Zombor. O-Palánka község. Hipp Dezső, N.-Palánka. Német-Palánka község. Lőrincz Mihály, B-Szenttamás. Georgievics Tivadar, B-Szenttamás. Pavlovits Momir, B-Szenttamás. Barakovits Lajos, B-Szenttamás. Ivanics Izidor, B-Szenttamás. Pillich Jozsef, Mélykut. Zsarkó Ferencz, Mélykut. Würth Zsigmond, Mélykut. Lajthay Benjamin, Mélykut. Drégeli Kálmán, Mélykut. Borovanszky Gyula, Kernyaja.

Az 1901-ik évre: Vujevich Alajos, Zombor. Latinovits Géza, Borsód. Kleiner Adolf, Hajós. Városey Gyula, Budapest. Polgári Olvasókör, Torzsa. Főgymnasium, Zombor. Marodits Axent, Alsó-Kovil. Zalár István dr., Borsód. Vértesy Károly, Zombor. Scherer Sándor, Baja. Fernbach Bálint, Zombor. Mayer István, Zombor. Magyar Olvasókör, Zombor. Ince Gusztáv, Zombor. Husvéth István, Zombor. Husvéth Károly, Zombor. Hauke Imre, Zombor. Alföldy Gedeon dr., Zombor. Czirfusz Ferencz, Zombor. Czvetkovics Péter, Zombor. Dalmay József, Zombor. Falcione Gusztáv, Zombor. Falcione Lajos, Zombor. Felsőkereskedelmi iskola, Zombor. Fratricsevics-Ast Vinceze, Zombor. Grüner Samu dr., Zombor. Frey Imre, Zombor. Karácson Gyula id., Zombor. Raisz Lajos, Zombor. Roheim Károly, Zombor. Sándor Béla, Zombor. Szilágyi Mór, Zombor. Tárcazy Dezsóné, Zombor. Tárcazy Dezső, Zombor. Báró dr. Vojnits István, Zombor. Vojnits István ifj., Zombor. Zákó Milán, Zombor. Zákó István dr., Zombor.

Lezárattott 1901. évi februárius hó 21.-én.

Buday Gerő, pénztáros.

A BAC3-BODROGH VÁRMEGYEI
TÖRTÉNELMI TARSULAT TULAJDONA.